

*Національна спілка краєзнавців України
Хмельницька обласна організація Національної спілки краєзнавців України
Хмельницька міська організація Національної спілки краєзнавців України
Центр дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України
Хмельницький обласний краєзнавчий музей
Державний архів Хмельницької області*

ХМЕЛЬНИЦЬКІ КРАЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

НАУКОВО-КРАЄЗНАВЧИЙ ЗБІРНИК

ВИПУСК 25

Хмельницький
2020

УДК 908 (477.43)
ББК 26.891 (4 Укр-4Хме)
Хме 65

*Друкується за ухвалою
Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту
історії України НАН України
Протокол № 8 від 25.05.2020 р.*

Рецензенти:

Григоренко Олександр Петрович, доктор історичних наук, професор, член НСКУ
Місінкевич Леонід Леонідович, доктор історичних наук, професор, член НСКУ,
Почесний краєзнавець України

Голова редакційної колегії:

Баженів Лев Васильович, доктор історичних наук, професор, голова Хмельницької
обласної організації НСКУ (голова), Почесний краєзнавець України;

Відповідальний секретар:

Єсюнін Сергій Миколайович, кандидат історичних наук, провідний науковий спів-
робітник Хмельницького обласного краєзнавчого музею, член НСКУ, заслужений
працівник культури України, Почесний краєзнавець України;

Редакційна колегія:

Байдич Володимир Григорович, кандидат історичних наук, Голова ГО “Поклик
віків”, член НСКУ;

Брицька Олена Миколаївна, директор Хмельницького обласного краєзнавчого
музею, заслужений працівник культури України;

Блажевич Юрій Іванович, кандидат історичних наук, доцент, голова Хмельницької
міської організації НСКУ, Почесний краєзнавець України (співголова);

Погорілець Олег Григорович, директор історико-культурного заповідника «Межибіж»,
член НСКУ, Почесний краєзнавець України;

Синиця Надія Миколаївна, заслужений працівник культури України, член НСКУ,
Почесний краєзнавець України;

Телячий Юрій Васильович, доктор історичних наук, професор, начальник Управ-
ління контролю за діяльністю вищих навчальних закладів Державної інспекції
навчальних закладів України (м. Київ), член НСКУ, Почесний краєзнавець України.

Хме 65 **Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник** / [редкол.
Баженів Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп.
секр.) та ін.] – Хмельницький : ФОП Стрихар А. М., 2020. – Вип. 25. – 231 с.

Збірник містить наукові та краєзнавчі дослідження членів Хмельницької міської
організації Національної спілки краєзнавців України та матеріали їх колег з інших регіонів.

Матеріали друкуються в авторській редакції.

Усі права захищено. Жодна частина цього збірника не може бути відтворена в будь-
якій формі або за допомогою будь-яких електронних або механічних засобів, включаючи
системи зберігання і пошуку інформації, без письмового дозволу видавця. Дозволяється
лише цитувати уривки статей з посиланням на автора.

© Автори публікацій, 2020

НАШ ЮВІЛЯР

ХАЛАЙЦАН ВОЛОДИМИР ПЕТРОВИЧ

**ХАЛАЙЦАН ВОЛОДИМИР ПЕТРОВИЧ –
ВИКЛАДАЧ, НАУКОВЕЦЬ, МИТЕЦЬ**

Народився Володимир Петрович 13 травня 1970 року у м. Кам'янці-Подільському в молодій студентській сім'ї майбутніх педагогів – Петра та Ніни Халайцан. Після закінчення навчання, молода сім'я переїжджає у село Біла Чемеровецького району Хмельницької області.

З раннього дитинства Володимир захоплювався історією, літературою та мистецтвом. Це стало причиною вибору майбутнього професійного життєвого шляху. Після закінчення школи Володимир вирішив вступати до Київського державного інституту ім. О.Є. Корнійчука (сьогодні Київський національний університет культури і мистецтв) на бібліотечний факультет, який закінчив у 1991 році й здобув спеціальність «Бібліотекознавство та бібліографія»; у 2005 – закінчив Хмельницький гуманітарно-педагогічний інституту й здобув ступінь магістра за спеціальністю «Управління навчальним закладом»; у 2010 році здобув другу вищу освіту в Кам'янці-Подільському національному університеті ім. І. Огієнка за спеціальністю «Педагогіка і методика середньої освіти. Образотворче мистецтво».

У 1999 р. одружився: дружина Стрельбіцька Наталія Іванівна, виховує двох доньок – Аделіну і Вероніку. Аделіна сьогодні є здобувачкою першого освітнього рівня бакалавр за спеціальністю «Іноземна філологія» у Чернівецькому національному університеті ім. Ю. Федьковича, а Вероніка – ученицею Хмельницького колегіуму ім. В. Козубняка.

Протягом 1991–1997 рр. працював бібліотекарем-бібліографом історичного факультету Кам'янця-Подільського національного університету ім. І. Огієнка (Кам'янець-Подільський педагогічний інститут ім. Затонського), де навчалися його батьки. З 2000 року очолює бібліотеку Хмельницького гуманітарно-педагогічного інституту (згодом – Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія) і за сумісництвом працює викладачем кафедри образотворчого мистецтва та художньої праці.

За час його керівництва на новий якісний рівень піднялась інформаційна, організаційно-методична, науково-просвітницька та навчально-виховна робота бібліотеки закладу: оновлювалися бібліотечні фонди, оформлювалися інформаційні виставки книжкових презентацій, осучаснювалися інформаційні стенди тощо.

У цей же час Володимир Петрович також успішно займається викладацькою діяльністю – навчає студентів художньому конструюванню та кресленню. Студенти щиро прийняли викладача, який вмів надихнути, за-

хопити та повести за собою у творчий неспокій, а саме основне є фахівцем і фанатом своєї справи.

Володимир Петрович є активним учасником регіональних, всеукраїнських, міжнародних конференцій. До кола його наукових інтересів входять питання пов'язані з парково-палацовим мистецтвом України та Поділля. Він є автором понад 40 наукових праць з педагогічної, історико-краєзнавчої, культурно-мистецької проблематики. Така діяльність вплинула на його наукову кар'єру – і 18 березня 2019 року під керівництвом доктора мистецтвознавства, професора, завідувача кафедри образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва та реставрації творів мистецтва Кам'янця-Подільського національного університету ім. І. Огієнка Наталії Олексіївни Урсу у спеціалізованій вченій раді К. 20.051.08 ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника» Володимир Петрович публічно захистив дисертацію на тему: «Мистецтво паркобудування в культурному житті Поділля кінця XVIII–початку XX століття» й здобув науковий ступінь кандидата мистецтвознавства зі спеціальності 26.00.01 – теорія та історія культури.

Поряд з науковою і педагогічною діяльністю Володимир Петрович успішно реалізовує себе як митець. Він є автором понад п'ятдесяти проєктів ландшафтного дизайну територій, трьох проєктів готельно-розважальних комплексів на території Хмельницької області.

З 2003 р. Володимир Петрович Халайцан є членом громадської організації «Меджибіж 2000». У квітні 2005 р. ввійшов до складу Хмельницького міського відділу Центру дослідження історії Поділля та Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України при Кам'янцю-Подільському національному університеті ім. І. Огієнка. Також він входить до складу науково-методичної ради Державного історико-культурного заповідника «Самчики». У січні 2014 р. – був прийнятий до Національної спілки краєзнавців України, а у травні цього ж року став членом Спілки дизайнерів України.

*Григоренко О.П.,
Коржик С.А.
м. Хмельницький*

**ВОЛОДИМИРУ ПЕТРОВИЧУ ХАЛАЙЦАНУ,
ВИКЛАДАЧУ, НАУКОВЦЮ,
КРАЄЗНАВЦЮ, МИСТЕЦТВОЗНАВЦЮ –
50 РОКІВ!**

Кожна людина з моменту народження пише книгу свого життя, щодня перегортаючи сторінки власного часопису, творить свою долю. Сторінки біографії Володимира Халайцана тісно пов'язані з рідним Поділлям. Володимир Петрович Халайцан народився 13 травня 1970 року у місті Кам'янці-Подільському у молодій студентській сім'ї майбутніх педагогів – Петра та Ніни Халайцанів.

Після закінчення Кам'янець-Подільського педагогічного інституту батьки Володимира, Петро Кирилович та Ніна Іванівна, все своє свідоме життя віддали педагогічній роботі. Працюючи на ниві освіти, вони прагнули виховати свого сина доброю, щирою і чесною людиною, формували його свідомість на принципах християнської моралі та кращих традицій українського народу. Самі чесно і самовіддано працюючи, вони цю рису закладали й у своїх дітях. За свою нелегку працю педагоги Халайцани й тепер користуються заслуженою повагою у колег та односельців. Їх заслуги гідно оцінювало районне і обласне керівництво. Поміж численних грамот і подяк вчитель Білецької сільської школи Петро Кирилович Халайцан був удостоєний звання Заслуженого вчителя України.

Від своїх батьків кращі людські якості перейняв і Володимир. Зростаючи у незаможній, але по-справжньому інтелігентній родині, Володимир Петрович формував у собі великий потяг до знань, книг, до творчої праці, виховував у собі здатність розуміти ближнього і готовність завжди прийти йому на допомогу. Саме від батьків Володимир отримав свої перші уроки справедливості, навчився поважати гідність людини, цінувати її працю. Саме вони виховали сина в кращих традиціях українського народу, прищепили любов та повагу до культури, звичаїв, традицій рідного краю, до історії, мистецтва.

Навчаючись у Білецькій школі Чемеровецького району, Володимир проявляв велику жагу до знань. З запалом захоплювався історією, літературою, проявляв великий потяг до мистецтва та національної культури.

Після закінчення школи, коли постало питання про вибір навчального закладу на здобуття вищої освіти, любов до книги і знань зробила свій

вибір. Володимир вирішив вступати до Київського державного інституту ім. Корнійчука на бібліотечний факультет. У 1987 році, склавши успішно вступні іспити, він став студентом цього навчального закладу.

Швидко промайнули студентські роки. Відмінно закінчивши навчання в інституті за спеціальністю «Бібліотекознавство та бібліографія», Володимир Петрович у 1991 році розпочинає свою трудову діяльність на посаді бібліотекаря-бібліографа у альма-матері своїх батьків, Кам'янець-Подільському педагогічному інституті ім. В. П. Затонського. У червні 2000 року він переходить на роботу в Хмельницьке педагогічне училище (реорганізоване нині в гуманітарно-педагогічну академію) на посаду директора бібліотеки, де одночасно займається і викладацькою діяльністю.

Надалі успішно поєднує працю із власним навчанням, і в 2005 році з відзнакою закінчує магістратуру Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії.

3 вересня 2005 року переходить на посаду старшого викладача кафедри загальноосвітніх дисциплін. Викладацька робота по-справжньому його захоплює. Володимир Петрович знову поринає у світ знань і наукових пошуків, наполегливо підвищує свій фаховий рівень, розширює діапазон професійної освіти. У 2010 році він успішно закінчує історичний факультет Кам'янець-Подільського національного університету ім. Огієнка і отримує другу вищу освіту за спеціальністю «Всесвітня історія», а потім, у 2012 році, і аспірантуру цього навчального закладу за спеціальністю «Педагогіка і методика середньої освіти. Образотворче мистецтво». У 2019 році Володимир Петрович завершив роботу над своїм дисертаційним дослідженням на тему: «Мистецтво паркобудування в культурному житті Поділля кінця XVIII – початку XX століття» під керівництвом професора Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка, доктора мистецтвознавства Урсу Наталії Олексіївни і здобув науковий ступінь кандидата мистецтвознавства.

Заглибившись у науку, Володимир Халайцян широко використовує історичну освіту, активно займається науково – краєзнавчою роботою. Він активний учасник наукових конференцій і семінарів. На сьогоднішній день з-під його пера вийшло у світ більше сорока науково-краєзнавчих статей, присвячених розвитку туризму на Хмельниччині, в яких глибоко проаналізовано культурні та історичні пам'ятки по туристичних маршрутах Поділля і Південно – Східної Волині. Враховуючи заслуги Володимира Халайцяна на цьому ґрунті, у грудні 2012 року його прийняли у члени Національної спілки краєзнавців України. Беручи участь у регіональних, всеукраїнських, міжнародних наукових конференціях Володимир Петрович, познайомився з багатьма відомими в Україні і за її межами вченими та науковцями. Серед його близьких знайомих і колег кандидати, доктори

наук, академіки, керівники навчальних та наукових закладів, які з охотою спілкуються з молодим науковцем і для яких він цікавий і розумний співрозмовник.

З 2003 року В.П. Халайцан є членом громадської організації «Меджибіж 2000». У квітні 2005 року ввійшов до складу Хмельницького міського відділу Центру дослідження історії Поділля та Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті ім. І. Огієнка. Подальші наукові дослідження Володимир Петрович продовжує як викладач Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії. Як спеціаліст історик, він входить до складу науково-методичної ради Державного історико-культурного заповідника «Самчики».

За плечима Володимира Петровича – багаторічний досвід і визнання. Освіченість, компетентність і величезна працездатність є складовими його успіху та авторитету. Професіоналізм, талант, безмежна відданість справі, працьовитість і наполегливість у досягненні поставлених цілей дали йому змогу досягти значних успіхів у професійній та науковій діяльності, здобути шану та повагу серед колег та студентства. Халайцан В.П. – справжній лідер, талановитий учений, мудрий наставник, душевна і щира людина. Очевидно, що найбільша міра самореалізації науковця – зуміти віддавати свої знання людям, допомагати суспільству ставати кращим. Володимир Халайцан досяг своєрідного інтелектуального лідерства у своїй сфері та став прикладом для молоді.

Серед його творчих захоплень з'явилося одне суттєве, тісно пов'язане із його дисертаційним дослідженням, – це ландшафтний дизайн, проектування території. Хтось назве це мистецтвом, хтось - захопленням, але на справі - це професійні навички, вміння бачити тонку грань між різними стилями благоустрою присадибної ділянки. Потрібно орієнтуватися в різних специфічних галузях при проектуванні ландшафту, таких як: садівництво і квітниківарство, будівництво і архітектура, геодезія, дендрологія, а також філософія, психологія і ін. За час творчої діяльності у цій сфері він створив проекти та виконав практичний дизайн понад п'ятдесяті території, три проекти готельно-розважальних комплексів на території Хмельницької області. І в цьому напрямку діяльності він теж став визаним спеціалістом. У травні 2015 року Володимира Петровича прийнято у члени Національної спілки дизайнерів України.

Отже, Володимир Петрович – особистість багатогранна: мистецтвознавець, викладач, історик, громадський діяч, підприємець, живе повноцінним, сповненим щоденних турбот і сподівань життям, веселою, дружною сім'єю Халайцанів. З своєю дружиною Наталею Володимир познайомився під час роботи на історичному факультеті. Блакитноока струнка

дівчина Наталя відразу впала в очі Володимиру. Кохання було взаємним. Одружилися в 1999 році. З плином часу, за суєтою суєт, в бурхливому житейському морі вони не розгубили своїх почуттів. Навпаки, з кожним днем вони стають ще більш романтичними і ніжними. Володимира Петровича поєднує з дружиною духовне багатство, радість спілкування, єдине розуміння подолання проблем, що неминуче виникають в подружньому житті. Вони живуть дуже насиченим, але надзвичайно цікавим життям. Особливо радують Наталю Іванівну і Володимира Петровича доньки Аделіна і Вероніка. Старша Аделіна, студентка, навчається на другому курсі Національного університету у Чернівцях. Неодноразово брала участь у Всеукраїнському конкурсі знавців української мови ім. П. Яцика і Всеукраїнському літературному конкурсі ім. Т.Г.Шевченка, за що нагороджувалась дипломами та похвальними листами. Ці нагороди зберігаються в родинному архіві як дорогі реліквії, якими особливо пишаються бабусі і дідуся. Молодша Вероніка, закінчила 4 клас у колеґумі ім. Козубняка, у вільний час дуже любить малювати.

Джерела та література:

1. Халайцан В. П. Ландшафтні композиції маєткових парків Поділля XVIII – поч. XX ст.: філософсько-світоглядний контекст фундації. Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. Мистецтвознавство: збірник наукових праць. Харків: ХДАДМ, 2017. № 6. С. 15-23.
2. Халайцан В. П. Маєтковий парк як мистецький феномен: слідування еталонам та автентика у паркобудівній традиції Поділля. Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. Мистецтвознавство: збірник наукових праць. Харків: ХДАДМ, 2017. № 5. С. 57-66.
3. Халайцан В. П. Мистецький феномен маєткового паркобудування «на кресах» у XVIII–поч. XXст.: філософський, ментальний, композиційний аспекти. Science Review:Open Access Peer-reviewed Journal. Warsaw, 2017. December, Vol.3 7(7). С. 23-26.
4. Халайцан В. П. Парки Деражнянщини: Історична доля та перспективи. Вестник ландшафтной архитектуры: материалы Международной научно-практической конференции, посвященной 190-летию со дня рождения Р. И. Шредера. Российский государственный университет – МСХА им. К.А. Тимирязева. Москва: Редакция журнала МЭСХ, 2013. С. 95 - 100.
5. Халайцан В. П. Методологічний дискурс у сфері досліджень пам'яток паркобудування XVIII – початку XX століть: мистецтвознавчий аспект. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія Мистецтвознавство. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2017. № 2 (вип. 37). С. 229-236.
6. Халайцан В. П. Мистецтво маєткового паркобудування Поділля XVIII – початку XX ст.: Еволюція дослідницької традиції. Вісник Львівської

національної академії мистецтв. Львів: Вид-во ЛНАМ, 2017. (вип 34). С. 89-107.

7. Халайцан В. П. Розвиток бібліотечної справи на Поділлі в половині ХІХ – на початку ХХ ст. // Матеріали науково-краєзнавчої конференції «Кам'янець-Подільський в контексті європейських зв'язків». Кам'янець – Подільський: Оіюм, 2006. – 440 с.
8. Халайцан В. П. Стрельбіцька Н. І. Вклад педагогів Хмельниччини в процес реформування освіти України // Професійна підготовка педагогічних кадрів в умовах інноваційної перебудови української національної освіти: сучасний стан, проблеми перспективи розвитку: Матеріали Міжвузівської науково практичної конференції (11 жовтня 2007). – С.57 – 60.
9. Халайцан В. П. Стрельбіцька Н.І. Релігійно-культурні споруди оборонного типу ХІV – ХVІІІ століть на Поділлі // Міжнародна наукова конференція «Історія релігій в Україні» 12–14 травня 2009 р., м. Львів.
10. Халайцан В. П. Стрельбіцька Н. І. Розвиток туристичних маршрутів Півданно-Східної Волині: проблеми та перспективи // Маєток. Науково-краєзнавчий збірник ДІКЗ «Самчики» - Вип.2. Матеріали круглого столу «Маєткове (палацово-паркове) мистецтво ХVІІІ – ХІХ століть: актуальні проблеми вивчення, охорони збереження й використання». – Самчики, 2009 – С. 152 – 163.
11. Халайцан В. П. Використання ландшафтного стилю в формі паркової композиції маєтків Поділля і Південно-Східної Волині ХVІІІ – ХХ ст. // Всеукраїнська науково-практична конференція. Національний історико-культурний заповідник «Качанівка». 30 – 31 липня 2010 року.
12. Халайцан В.П., Стрельбицкая Н.И. Особенности формирования садово-парковых ансамблей Подолья и Юго-Восточной Волини. Международная научно-практическая конференция (6 – 7 декабря 2011 г.). Доклады ТСХА. Российский государственный университет – МСХА им. К.А. Тимирязева. Москва: 2012, Вып. 284. Ч. 1. С.570-572.
13. Халайцан В.П., Стрельбіцька Н.І. Розвиток перспективних туристичних маршрутів Поділля // «Шляхами Козацької слави». Розвиток туристичного потенціалу Поділля. – Хмельницький. (22 березня 2012 р.): Хмельницький інститут МАУП.
14. Халайцан В.П., Стрельбіцька Н.І. Особливості диференціації процесу формування сучасної ландшафтно-композиції. Маєток. Науково-краєзнавчий збірник Державного історико-культурного заповідника «Самчики». Самчики, 2011. С.132-138.
15. Халайцан В.П. Палацо-паркові ансамблі на Хмельниччині: Історична доля, сьогодення, перспективи. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Парки Діонісія Мікклера». Збараж-Вишнівець-Кременець, 2012. С.175-178.
16. Халайцан В.П., Стрельбіцька Н.І. Парки міста Хмельницького. Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції «Хмельниччина в контексті історії України». Хмельницький, 2012. С.501-503.

17. Халайцан В.П. Палацово-парковий ансамбль «Маєток Самчики» на Хмельниччині: історична доля, сьогодення, перспективи Маєток. Науковокраєзнавчий збірник Державного історико-культурного заповідника «Самчики». Самчики, 2012. Вип. 4. С.88-92.
18. Халайцан В.П. Довідково-статистичні видання другої половини ХІХ – початку ХХ ст. як джерело з історії палацо-паркових комплексів Поділля. Хмельницькі краєзнавчі студії: Науково-краєзнавчий збірник. Хмельницький, 2014. Вип. 1. С. 194
19. Стрельбіцька Н.І., Халайцан В.П. Палацово-паркові комплекси Поділля та Південно-Східної Волині – перспективні об'єкти розвитку туризму на Хмельниччині Проблеми туристичної галузі України: здобутки, стан, перспективи: збірник праць за матеріалами засідання наукового симпозиуму, 3-4 квітня 2014 року. Кам'янець-Подільський: Національний університет імені Івана Огієнка, 2014. С. 67-73.
20. Халайцан В.П. Палацово-паркові комплекси Дунаєвщини ХІХ – поч. ХХ століть. Історія, проблеми та перспективи розвитку в галузі туризму. Хмельницькі краєзнавчі студії: Науково-краєзнавчий збірник. – Хмельницький, 2015. Вип. 2. С. 188.
21. Халайцан В.П. Українські традиційні мотиви в процесі формування паркових композицій. 2-й Міжнародний конгрес „Етнодизайн: європейський вектор розвитку і національний контекст”. Збірник наукових праць. Книга 3. – Полтава, 2015. С. 225-228.
22. Халайцан В.П. Палацово-паркові комплекси Ярмолинеччини ХІХ-поч. ХХ століть: історія, проблеми. Хмельницькі краєзнавчі студії: науковокраєзнавчий збірник. Хмельницький, 2015. Вип. 5. С. 212-218.
23. Халайцан В.П., Стрельбіцька Н. І. Палацово-парковий комплекс в Говорах кінця ХVІІІ – поч. ХХ століть: Історія, проблеми та перспективи розвитку. Віньковеччина в історії Поділля : матеріали Всеукраїнської науковокраєзнавчої конференції. Віньківці, 2015. С. 172-175.
24. Стрельбіцька Н. І., Халайцан В. П. Дослідження маловідомих палацово-паркових комплексів Поділля кінця ХVІІІ – ХХ ст. у контексті вивчення їх збереження та популяризації. Матеріали ХV Подільської наукової історико-краєзнавчої конференції присвяченої 100-річчю Української революції 1917 – 1921 рр., 100-річчю заснування Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський: ФОП Сисін О. В., 2017. С. 522-525.

*Бучківська Г.В.,
Греськова В.В.
м. Хмельницький*

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ТА МИСТЕЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ХАЛАЙЦАНА ВОЛОДИМИРА ПЕТРОВИЧА

Халайцан Володимир Петрович народився 13 травня 1970 року у селі Біла Чемеровецького району Хмельницької області. Українець. Одружений на Стрельбичській Наталії Іванівній, виховує двох донечок – Аделіну і Вероніку.

Наше знайомство з Володимиром Петровичом Халайцаном розпочалося з 2000 року, коли Він очолив бібліотеку Хмельницького гуманітарно-педагогічного інституту та почав працювати викладачем на кафедрі образотворчого мистецтва та художньої праці.

Потрібно зазначити, що це був якраз той час коли навчальний заклад переживав значні трансформаційні зміни, які започаткував наш перший ректор Микола Миколайович Дарманський. І чільне місце в цьому процесі займала реорганізація бібліотеки, яку успішно здійснив Володимир Петрович.

Крок за кроком бібліотека набула не тільки якісних змін у фондах, але й у оформленні інформаційних виставок, книжкових презентацій, власних залів та рекреацій. Стенди, озеленення, оформлення... Всюди відчувалась рука молодого креативного директора бібліотеки. Під його керівництвом значно поповнились фонди, на новий якісний рівень піднялась інформаційна, організаційно-методична, науково-просвітницька та навчально-виховна робота бібліотеки закладу.

Працюючи директором бібліотеки Володимир Петрович успішно займається викладацькою діяльністю навчає студентів художньому конструюванню та кресленню на кафедрі образотворчого мистецтва та художньої праці. Студенти одразу щиро прийняли викладача, який вмів надихнути, захопити та повести за собою у творчий неспокій.

Принагідно хочеться відмітити, що Володимир Петрович має достойну “колекцію” дипломів: у 1991 році Він закінчив Київський державний інститут культури ім. Корнійчука за спеціальністю „Бібліотекознавство та бібліографія”, у 2003 – закінчив магістратуру Хмельницького гуманітарно-педагогічного інституту за спеціальністю “Управління навчальним закладом”, у 2010 році здобув другу вищу освіту у Кам’янець-Подільському національному університеті ім. І.Огієнка за спеціальністю “Педагогіка і

методика середньої освіти. Образотворче мистецтво” та у цьому ж вузі закінчив аспірантуру за спеціальністю “Всесвітня історія”.

За даними відділу кадрів Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, загальний стаж науково-педагогічної роботи Халайцана Володимира Петровича складає 32 роки: з них 7 років (1991-1997 рр.) – Він працював у Кам’янець-Подільському педагогічному інституті ім. Затонського), та 20 років (з 2000 р. по теперішній час) – працює у Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії.

Свою педагогічну діяльність в гуманітарно-педагогічній академії (тоді ще інституті) Володимир Петрович розпочав, як уже зазначалося на кафедрі образотворчого мистецтва та художньої праці.

Халайцан В.П. приймає активну участь у науковій, організаційній, навчально-методичній та виховній роботі кафедри та академії в цілому.

Володимир Петрович активно займається науковою роботою. До кола його наукових інтересів належать питання дослідження перлин парково-палацового мистецтва України та Поділля, зокрема, – проводить наукові консультації для викладачів вищих навчальних закладів міста та західного регіону, здійснює наукове керівництво науковими дослідженнями, дипломними роботами, керівництво студентським науковим гуртком. Протягом 2010-2015 років під його керівництвом написано і вийшли друком 5 студентських публікацій.

Володимиром Петровичем підготовлені навчально-методичні комплекси з дисциплін “Основи художнього конструювання та креслення”, “Теорія і практика проектування і розробки середовища” для вищих навчальних педагогічних закладів I-IV рівнів акредитації.

Заняття, які проводяться Халайцаном В.П. мають високий науковий та навчально-методичний рівень, професійне спрямування та відповідають вимогам педагогіки вищої школи.

За час роботи у Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії Халайцан В.П. показав себе високопрофесійним фахівцем теорії та історії мистецтва, теорії та практики трудового та професійного навчання, який добре володіє методикою проведення занять та здатний вирішувати науково-педагогічні та мистецтвознавчі проблеми на високому професійному рівні.

З 2003 р. Володимир Петрович Халайцан є членом громадської організації «Меджибіж 2000». У квітні 2005 р. ввійшов до складу Хмельницького міського відділу Центру дослідження історії Поділля та Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України при Кам’янцю-Подільському національному університеті ім. І. Огієнка. Також він входить до складу науково-методичної ради Державного історико-культурного заповідника «Самчики». 2014 рік був щедрим для Володимира Петровича: у

січні Він був прийнятий до Національної спілки краєзнавців України, а у травні – до Спілки дизайнерів України.

Халайцан В.П. є автором понад 50 наукових праць, активно бере активну участь у роботі міжнародних, всеукраїнських, регіональних конференцій, семінарів та інших наукових зібрань з педагогічної, історико-краєзнавчої, культурно-мистецької проблематики та методичних семінарах з проблем професійного навчання та мистецтвознавства. Коло його наукових інтересів – парково-палацове мистецтво України та Поділля.

Його активна науково-дослідницька діяльність виплинула на його науковий поступ – 18 березня 2019 року у спеціалізованій вченій раді К. 20.051.08 ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника» під керівництвом доктора мистецтвознавства, професора, завідувача кафедри образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва та реставрації творів мистецтва Кам'янця-Подільського національного університету ім. І. Огієнка Наталії Олексіївни Урсу Володимир Петрович публічно захистив дисертацію на тему: «Мистецтво паркобудування в культурному житті Поділля кінця XVIII - початку XX століття» та здобув науковий ступінь кандидата мистецтвознавства зі спеціальності 26.00.01 – теорія та історія культури.

Володимир Петрович успішно поєднує навчально-методичну, наукову роботу з творчою діяльністю. За цей час Він створив та реалізував понад п'ятдесят проектів ландшафтного дизайну територій, серед яких проекти ландшафтних комплексів не тільки на території міста Хмельницького та області, а й за рубежом.

ДРУЗЯМ...

Зустрічі бувають на мить, зустрічі бувають випадкові, зустрічі бувають різні, а бувають вони і доленосними.

Саме так, доленосно відбулося моє знайомство з Наталією Стрельбицькою. З початку – подорожі Україною з рідним колективом Хмельницької міської дитячої лікарні, а потім – разом із сином ми проїхали сотні, а можливо і тисячі кілометрів з Наталією Іванівною, насолоджуючись красою нашої країни та неперевершеними знаннями Наталії з історії як України, так і інших країн Європи. Ось так, подорож за подорожжю, історія за історією – і наше взаємне приємне спілкування переросло щиру і красиву дружбу між родинами, коли і радісні дні, і родинні свята і життєві турботи ми розділяємо, підтримуючи один одного.

Близькими і теплими стали наші дружні відносини. Мені пощастило познайомитися з великою і чудовою родиною Халайцанів-Стрельбицьких. Батьки Наталії Іванівни та Володимира Петровича – мудрі, працьовиті, щирі, добрі, сердечні люди. А доньки – Аделіна і Вероніка, як годиться, справжні красуні і розумниці. Кожна зустріч з родиною – це свято, в якому завжди є місце не тільки щирій гостинності, але й цікавими, наповненими змістом розмовами як про яскраве історичне минуле так і про непросте сьогодення.

Маю велике бажання окремим компліментом написати про Володимира Петровича, чоловіка Наталки. В його характері криється безмежна доброта в поєднанні з мудрістю та чималими знаннями. Завжди тактовно стриманий, делікатний і ввічливий, він чудовий співрозмовник. Його світогляд в поєднанні із талантом аргументувати усе фактами, просто причаровує. А ще це господар з великої літери! Відкрию Вам таємницю – мені ще ніколи не доводилося зустрічати чоловіка, який вміє так неймовірно смачно готувати! А ландшафтні роботи! Це справжні твори мистецтва! Не даремно в народі кажуть: «Талановита людина – талановита у всьому!» Напередодні славної ювілейної дати хочу побажати Володимиру Петровичу від усього серця щасливого і та радісного життя, при міцному здоров'ї, родинного тепла і затишку, нових планів та їх реалізації, натхнення та успіхів. Хай збуваються мрії, іскриться погляд, а такі цінності, як віра і любов, завжди зігрівають серце. Усій чудовій родині Халайцанів-Стрельбицьких зичу тільки радісних щасливих днів, достатку, гармонії та процвітання!

З великою повагою, Войцехова В.М., завідувача офтальмологічним відділенням Хмельницької міської дитячої лікарні

ГЕРБ ВОЛОДИМИРА ХАЛАЙЦАНА
(автор – В.М. Ільїнський)

У РОДИННОМУ КОЛІ

З родиною брата у Кам'янець-Подільському, 2018 р.

На дні народження подруги Світлани Коржик

Відпочинок в Італії з родиною. Рим – Ватікан, 2018 р.

Після успішного захісту дисертації. Івано-Франківськ, квітень 2019 р.

Відпочинок в Румунії з родиною, 2019 р.

Відпочинок в Болгарії з родиною, 2019 р.

*На вулицях Неаполя. Святкуємо 20 років сімейного життя.
Вересень 2019 р.*

НАУКОВІ СТАТТІ

*Адамський В.Р.
м. Хмельницький*

ЛІТИНСЬКИЙ ПОВІТОВИЙ КОМІСАР У РЕВОЛЮЦІЙНУ ДОБУ (БЕРЕЗЕНЬ 1917 – КВІТЕНЬ 1918 РР.)

У статті аналізується становлення та розвиток інституту комісара Тимчасового уряду у Літинському повіті. Показано взаємозв'язок у діяльності державної інституції та громадських структур, що були народженні революційним часом. Продемонстровано процес перепідпорядкування комісарів центральним виконавчим органам Української Народної Республіки. З'ясовано функціонування інституту за умов наростання анархії.

Ключові слова: *повітовий комісар, революція, Літинський повіт, Поділля, анархія.*

Перемога Лютневої революції 1917 р. в Росії знаменувала не лише падіння самодержавства й ліквідацію імперського державного комплексу, що якісно позначилося на організації центральних органів влади, але й суттєві новації в реорганізації системи управління регіонами. Тривалий час тема створення та функціонування місцевих державних структур Тимчасового уряду, які на певному етапі історичного розвитку перейшли у підпорядкування виконавчим органам Української Центральної Ради, залишалася поза увагою дослідників. Це пояснюється тим фактом, що радянською історіографією системно підтримувалася зацікавленість до інституту Рад робітничих, солдатських та селянських депутатів як органів управління на місцях.

Повіти Подільської губернії цієї знакової доби не становили будь-якого винятку в плані проведення наукового аналізу революційних процесів, пов'язаних із діяльністю та повітових комісарів. Це твердження є справедливим й по відношенню до Літинського повіту [1; 2; 3].

У новітній історіографічній період з'явилося декілька змістовних студій про різні аспекти революційних трансформацій на Поділлі у 1917 р., але й у них Літинський повіт практично випадає із контексту загального аналізу [4; 5; 6]. Надто фрагментарно початок революції у повітовому центрі представлено в оглядовій історії Літина з найдавніших часів, здійсненого у 2004 р. О. В. Гусевим та С. О. Гусевим [7]. Наразі завдяки

зусиллям О. П. Реєнта та В. П. Рекрута у 2017 р. опубліковано розвідку, в якій здійснено ґрунтовний аналіз розвитку революційних процесів на Літинщині у 1917–1921 рр. [8]. Дана студія у багатьох своїх компонентах вдало заповнює наявні лакуни, що мають місце в історіографії проблеми. Структура монографії дозволила авторам по чергово розглянути найбільш важливі питання, які стояли перед громадою у знакову добу, виявити загальні тенденції та виокремити певні особливості, що були характерні революційним перетворенням на теренах регіону. Однак характеристика трансформаційних змін, що відбувалися в системі окремих інституцій місцевого управління, і в цій праці проаналізовано побіжно. Причиною тому слугує розпорошеність документальних джерел по різних архівосховищах України і закордону та брак тогочасної періодики, якою сьогодні можуть послуговуватися дослідники. Тому в окремих джерелознавчих виданнях, присвячених революційній добі на Поділлі, матеріали з історії Літинського повіту становлять лише невелику частку [9; 10; 11].

Відтак у пропонованому дослідженні автор ставить за мету на підставі нових архівних документів проаналізувати якісні зміни, що відбулися в системі становлення органів державної влади у Літинському повіті після падіння самодержавства в Росії.

В адміністративному відношенні Літинський повіт на початку 1917 р. складався з 10 волостей, 186 сіл та 39470 господарських дворів [12]. Тут мешкало 296 493 осіб [13]. Державну владу у повіті уособлював повітовий справник. Органи місцевого самоврядування були представлені Літинським земським повітовим зібранням, до складу якого входив 31 гласний, та виконавчим органом – повітовою земською управою. Головою останньої був відставний полковник О. М. Львов, який належав до табору націоналістів, а до складу управи входили поміркований С. М. Іваницький, правий діяч М. В. Андреев та націоналіст В. В. Рокотов [14].

Одними з перших у регіоні про початок революції в Росії довідалися Подільський губернатор О. П. Мякінін, котрий уже 28 лютого 1917 р. отримав перші розпорядження зі столиці [15], та керівництво військово-промислового комітету, Вінницької земської управи і Всеросійського земського союзу [16]. Але якоїсь активності вони не проявляли. Так само вичікували гласні Подільського губернського земського зібрання, котрі саме у цей час зібралися у Вінниці на своє шосте засідання. Лише надвечір 3 березня 1917 р., коли політично ситуація визначилась достатньо чітко, самоврядний орган ухвалив два звернення, у яких віддзеркалювалась його позиція щодо тогочасних подій. Одне з них адресувалося голові Державної Думи М. В. Родзянко із запевненням допомоги новій владі забезпечити спокій в країні й довести війну до переможного завершення, а друге, більш розлоге, містило звернення до подолян із закликком підтримати нові органи управління [17].

6 березня 1917 р. «господар губернії» О. П. Мякінін отримав телеграму від князя Г. Львова про відсторонення його від виконання обов'язків та необхідності передачі влади голові губернської земської управи [18]. З огляду на відсутність П. М. Александрова, тимчасово до виконання обов'язків Подільського комісара приступив С. Л. Градовський. У телеграмному повідомленні до міських голів та повітових справників він повідомив про це цього ж дня, наголосивши, що згідно із телеграмою Міністра внутрішніх справ на голів повітових земських управ покладені обов'язки повітових комісарів, а органи місцевого самоврядування повинні негайно приступити до реорганізації поліції у підрозділи міліції. До часу проведеної реорганізації повітова поліція переходила у розпорядження повітових комісарів, а міська – під контроль міських дум [19]. На підставі цього повідомлення голова Літинської повітової управи О. М. Львов приступив до виконання обов'язків повітового комісара.

12 березня 1917 р. до Кам'янця-Подільського повернувся П. М. Александров і приступив до виконання обов'язків губернського комісара. Наступного дня він повідомив про це Міністра внутрішніх справ та повітових комісарів [20]. А 16 березня повітовий комісар Літинського повіту О. М. Львов написав заяву на ім'я Подільського губернського комісара, в якій просив звільнити його з посади голови Літинської повітової земської управи. Дане рішення він обгрунтував тим фактом, що за його поданням колишнім урядом були призначені членами управи М. В. Андрєєв та В. В. Рокотов, котрі не були навіть повітовими гласними. Заявник визнав, що його дії були вимушеними, але вочевидь неправильними. Тим більше, вони ніяк не могли вписатися у конструкцію сучасного політичного моменту [21].

Клопотання О. М. Львова Подільський губернський комісар задовільнив 24 березня 1917 р. [22]. За два дні, повідомляючи Міністерство внутрішніх справ про персональний склад повітових комісарів, П. М. Александров зазначив уже, що в Літинському повіті посаду обіймає О. М. Львов, котрий, однак, уже звільнений з посади голови повітової управи [23].

Однак така ситуація тривала недовго. Уже 31 березня 1917 р. О. М. Львов передав посаду комісара Т. Г. Стемповському, про що телеграфно повідомив губернського комісара [24]. У свою чергу, новий повітовий комісар також спрямував до Кам'янця-Подільського телеграму, в якій констатував про вступ до виконання обов'язків [25].

З огляду на значну кількість справ, які необхідно було вирішувати, Т. Г. Стемповський ініціює перед П. М. Александровим питання щодо отримання дозволу на тимчасове призначення помічника повітового комісара. Ним була висунута кандидатура судового слідчого з дільниці Літинського повіту В. Мантуляка [26], на що практично відразу було отримано погодження губернського комісара [27].

Однак кадрове укріплення апарату державного органу, не змогло істотно вплинути на загальну ситуацію. Новій владі не вдалося забезпечити на території повіту й належного правопорядку. Формування підрозділів міліції відбувалося вкрай важко. Звертання повітового комісара до військових та громадських структур із проханням допомоги у вирішенні цього питання позитивного результату не мали [28].

До осені ситуація у цьому відношенні ще більше загострилася. Як повідомляв гласний Літинської міської думи А. Айзенберг у своєму зверненні до губернського виконавчого комітету «начальник міліції Ярошевський – типовий поліцейський чиновник. Цей колишній волосний писар, був обраний начальником міської міліції, а потім пробрався в начальники повітової. Його помічник Маєвський – колишній пристав. Міська міліція в Літині представляє собою жахливе зло. Начальник міської міліції Спринчак [...] колишній поліцейський чиновник. Вони діють спільно з контрреволюційною Радою офіцерських (!) і солдатських депутатів Літинського гарнізону» [29].

За цих умов Т. Г. Стемповський написав заяву на звільнення, мотивуючи свій крок поганим станом здоров'я, а власне загостренням хвороби серця та загальною перевтомою [30]. До свого клопотання він додав висновок лікаря про те, що впродовж останнього місяця насправді знаходився на лікуванні і потребував відпочинку [31]. Новий губернський комісар М. Стаховський, не маючи ані часу, ані відповідних кадрів на місцях, доручив тимчасово виконувати обов'язки повітового комісара члену губернського виконавчого комітету Ф. К. Слободянюку [32].

Повідомляючи про це рішення 13 вересня 1917 р. Літинський виконавчий комітет, губкомісар просив потурбуватися останніх терміновим скликанням повітової ради громадських організацій з метою обрання кандидата на посаду повітового комісара [33].

Загальне зібрання було заплановане на 24 вересня 1917 р. Однак на його засідання прибуло лише 23 уповноважених представники, що засвідчувало відсутність необхідного кворуму. З огляду на це присутні делегати, заслухавши повідомлення з місць, ухвалили рішення про перенесення засідання на наступний день, повідомивши при цьому усіх, що рада буде вважатися правомочною за будь-якої кількості присутніх [34]. Це виявилось дієвим заходом, оскільки 25 вересня 1917 р. на засіданні зареєструвався 41 уповноважений представник від адміністративних установ, військових підрозділів та громадсько-політичних організацій повіту. Порядок денний містив для розгляду тринадцять питань. Обрання кандидата на посаду повітового комісара слухалося другим, після того, як присутні заслухали інформацію про становище в повіті. Доповідав Ф. К. Слободянюк. Усього виявило бажання балотуватися двоє претендентів: мировий суддя І. К. Ба-

чинський та військовий 14 піхотного запасного полку П. Кукса. Шляхом проведення процедури закритого голосування обраним виявився перший. За нього проголосувало 25 делегатів. На цьому ж зібранні був поновлений персональний склад повітового виконавчого комітету. До його складу увійшли Д. Марієвич, П. Кукса, І. Переход та Е. Романов [35].

Наступного дня І. К. Бачинський про ухвалені рішення повідомив губернського комісара [36]. Втім, на представлення до Вінниці його запросили лише 11 жовтня 1917 р. Це був надто непростий час, коли масштаби правопорушень на Поділлі набули незворотності та спричинили вимогу УЦР до губернського комісара про вжиття термінових заходів щодо боротьби з анархією [37].

Клопотання про призначення на посаді І. К. Бачинського було направлено до Генерального секретарства внутрішніх справ 15 жовтня 1917 р. У ньому, зокрема, зазначалося: «Прошу затвердити на посаді Літинського повітового комісара Мирowego Судця Івана Кириловича Бачинського обраного на цю посаду 25 вересня повітовим з'їздом представників об'єднаних громадських і військових організацій точка Бачинський 33 років має вищу юридичну освіту состоїть головою Літинської Просвіти був членом виконавчого комітету 1807» [38].

Відповідь не забарилася. Уже за три дні губернського комісара повідомили, що наказом генерального секретаря І. К. Бачинський з 18 жовтня 1917 р. затверджений на посаді [39]. Окремим повідомленням губкомісар довів цю інформацію до відома самого Бачинського [40].

Розпочавши діяльність на посаді повітового комісара, І. К. Бачинський зіткнувся з проблемою кадрів. Особливо відчувалася потреба у наявності заступника. Про це він виклав в окремому повідомленні, яке 5 листопада 1917 р. спрямував до Кам'янця-Подільського. У ньому, зокрема, зазначалося: «Будучи обременен сложной работой по должности Уездного Комиссара и не имея физической возможности лично присутствовать во всякого рода Комитетах и Присутствиях, где присутствие Комиссара обязательно, прошу Вас о назначении мне помощника, на какую должность я ходатайствую назначить члена Литинского Уездного Исполнительного Комитета, старшего классного фельдшера 14 пех. Запасного полка Ивана Севастьянова Перехода, при чем об исходатайствовании ему отсрочки, как состоящему на военной службе, прошу войти в Министерство с соответствующим ходатайством» [41].

Проте питання з призначенням І. С. Перехода дещо затягнулося. Причиною тому слугувала потреба зібрати пакет документів, окреслений в телеграмі губернського комісара Г. К. Степури. Останній просив членів місцевої «Просвіти» подати відомості про політичну свідомість кандидата та прислати протокол повітового виконавчого комітету про обрання

І. С. Перехода [42]. Відтак ухвалення рішення з даного питання було відтерміноване до 20 грудня 1917 р., коли губернський комісар своїм розпорядженням дозволив кандидату приступити до тимчасового виконання обов'язків по посаді [43].

Однак проблема цим не вичерпувалась. Дотримуючись усталеної процедури, необхідно було отримати дозвіл від центральних органів виконавчої влади. Тому 10 січня 1918 р. повітовий комісар І. К. Бачинський звернувся до губернського комісара з проханням зробити належне клопотання перед Генеральним Секретарством про затвердження І. С. Перехода [44]. При цьому додавалася «докладна відомість» на кандидата, в якій містилася наступна інформація: «1) Козак Полтавської губернії, Роменського повіту.

2) 29 років від роду.

3) Старший Помішник Лікаря 14-го піш. Українського полку.

Від 1908 року до 1912 року був на службі в земстві Роменського повіту; від 1912 року і до 1-го октября с. р. був на дійсній службі в війську. З перших днів перевороту був вибран радцем і Товаришем Голови Полкової Ради. В кінці вересня місяця, як представник від 14 полку на Повітовім з'їзді представників повітових всіх організацій в м. Літині обібран за члена Повітового Виконавчого Комітету.

4) Взагалі має середню освіту.

5) Виявляє з себе безпартійного, але більш всего прихильний до Української партії с.-р.» [45].

Така владна конструкція функціонувала до гетьманського перевороту. Принаймні ще 7 травня 1918 р. І. К. Бачинський отримав посвідчення, що він «дійсно є Литинський Повітовий Комісар Української Народної Республіки» [46]. Після гетьманського перевороту це не могло влаштувати місцевих землевласників, а тому вони написали «Доповідну записку» до Подільського союзу землевласників, в якій виклали своє бачення проблеми. У документі констатувалося: «С установлением законной и желанной всеми твердой власти в столице Украины – Киеве после переворота и свержения Центральной Рады 15/29 апреля, на местах, а, в частности в городе Литине и Литинском уезде Подольской губернии все возымили надежду на установление здесь такой же твердой и законной власти. Между тем, действия местного Литинского Уездного Комиссара не только не согласуются со вновь установленным законным порядком, но встречают даже противодействие с его стороны. Так, до сих пор не опубликована нигде в Литине и его уезде Грамота ГЕТМАНА, как то сделано в других местностях, разрешаются собрания лиц, выражающих порицание совершившемуся перевороту и даже призывающих к борьбе с новой властью и тем тревожащих общее спокойствие, и могущих вызвать отдельные

выступления безответственных лиц, вплоть до устройства резни и погромов. За все время происходивших разгромов помещичьих усадеб и имений, Литинский уездный Комиссар ни разу не оказал помощи, за которой обращались к нему, как представителю административной власти ограбляемые помещики, не стесняясь заявляют, что крестьяне могут прекратить разгромы только тогда, когда уже нечего будет больше грабить. Кроме того, приостановка действий Уездной Оценочной Комиссии произошла под несомненным давлением местного Комиссара, так как, после циркуляра Председателя Подольской Ликвидационной Комиссии, последняя к действиям не приступала, и, по заявлению членов, прямых поводов к такому бездействию они не знают, те же, на которые ссылается Комиссар и его помощник, вполне могут быть устранены. По изложенным соображениям, мы, нижеподписавшиеся землевладельцы Литинского уезда Подольской губернии, просим Союз Землевладельцев о посильной помощи и содействии к устранению от должности Литинского Уездного Комиссара, с возбуждением о том, где следует ходатайства, принимая во внимание неблагоприятное отношение нынешнего Комиссара к землевладельцам и к вновь установленной твердой власти, и о ходатайстве перед ГЕТМАНОМ о назначении на этот пост человека из среды лиц, как вполне интеллигентных, так и совершенно отвечающих желаниям всего культурного общества нашей местности» [47].

Реформа місцевих адміністрацій виступала однією з першочергових в діяльності П. Скоропадського. На рівні повітів її сутність полягала в тому, що замість повітових комісарів запроваджувалися інститути повітових старост. Останні наділялися усією повнотою влади на теренах відповідних адміністративно-територіальних одиниць. 29 травня 1918 р. за наказом Подільського губернського старости С. І. Кисельова Літинський повітовий комісар І. К. Бачинський передав службові справи представнику нової адміністрації Є. П. Нагелю [48].

Таким чином, падіння самодержавства в Росії у лютому 1917 р. призвело до трансформації місцевих органів державного управління. На місце інституту повітових справників завдяки ініціативам Тимчасового уряду запроваджувалися посади повітових комісарів. Приклад Літинського повіту Подільської губернії демонструє вагомий вплив на цей процес місцевої ради громадських організацій та її виконавчого комітету, які на своїх засіданнях неодноразово розглядали це питання та пропонували підтримані більшістю кандидатури. Восени 1917 р. інститут повітових комісарів увійшов у безпосереднє підпорядкування Генерального секретарства УНР. Незважаючи на зростання анархії у повіті, кадрові питання вирішувалися досить кволо, але за умов рекомендації українських структур. Гетьман-

ський переворот в Україні започатковував новий етап у функціонуванні місцевих органів державного управління.

Джерела:

1. Тарнопольський Л., Федулкін С. Жовтень на Вінниччині. Історичний нарис. Вінниця на Поділлі: Держдрукарня імені Леніна, 1927. 66 с.
2. Зеленюк І. С. 1917 рік на Поділлі. Львів: Каменяр, 1966. 167 с.
3. Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Вінницька область / ред. кол. тому: А. Ф. Олійник (гол.), М. Л. Бабій, В. Д. Бовкун та ін. Київ: Головна редакція Радянської Енциклопедії АН УРСР, 1972. С. 382.
4. Воловик В. П., Воловик О. В. Події Лютневої 1917 р. революції на Поділлі. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія: зб. наук. пр. / за заг. ред. П. С. Григорчука.* Вінниця, 1999. Вип. 1. С. 58–62.
5. Завальнюк Завальнюк О. М., Комарницький О. Б. Подільські містечка в добу Української революції 1917–1920 рр. Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2005. 320 с.
6. Завальнюк О. М., Стецюк В. Б. Земства Поділля в добу Української революції 1917–1920 рр. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. 220 с.
7. Гусев О. В., Гусев С. О. Історія Літина. З найдавніших часів і до початку ХХ століття. Вінниця: ТД «Едельвейс и К», 2004. 90 с.
8. Реснт О. П., Рекрут В. П. Нариси життя Літинщини 1917–1921 рр.: революційні події та повсякденність / наук. ред. В. А. Смолій. Київ: Інститут історії України НАН України, 2017. 298 с.
9. Боротьба за владу Рад на Поділлі (березень 1917 – лютий 1918 р.): Док. й мат. / упорядн.: І. І. Кириченко, І. В. Гарнага, Ц. М. Фірштейн; під ред. М. І. Мехеди. Хмельницький: Хмельницька обласна друкарня, 1957. 307 с.
10. Східне Східне Поділля в добу Центральної Ради та гетьманату П. Скоропадського (березень 1917 р. – грудень 1918 р.): зб. док. та мат. / упорядн.: К. В. Завальнюк, Т. В. Стецюк. Вінниця: О. Власюк, 2008. 208 с.
11. Поділля Поділля в добу Української революції. Рік 1917: Док. та мат. / ред. кол.: І. М. Шоробура (відп. ред.), В. Р. Адамський, В. Г. Байдич, Ю. І. Блажевич, О. М. Галус, Ю. В. Легун, Н. В. Маковська, В. М. Островий; упоряд.: В. Р. Адамський. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута», 2017. 847 с.
12. Державний архів Хмельницької області (далі: ДАХМО). Ф. 233. Оп. 1. Спр. 450. Арк. 1.
13. Реснт О. П., Рекрут В. П. Нариси життя Літинщини 1917–1921 рр.: революційні події та повсякденність / наук. ред. В. А. Смолій. Київ: Інститут історії України НАН України, 2017. С. 13.
14. ДАХМО. Ф. 409. Оп. 1. Спр. 198. Арк. 253.
15. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі: ЦДАВО України). Ф. 1792. Оп. 1. Спр. 23. Арк. 30.

16. Тарнопольський Л., Федулкін С. Жовтень на Вінниччині. Історичний нарис. Вінниця на Поділлі: Держдруккарня імені Леніна, 1927. С. 5.
17. Поліщук О. С., Адамський В. Р. Інститути влади Літинського повіту в умовах революційних трансформацій навесні 1917 року. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія: зб. наук. пр. / за заг. ред. О. А. Мельничука. Вінниця, 2020. Вип. 31. С. 70.*
18. Адамський В. Подільський губернатор у революційні дні березня 1917 року. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки / ред. кол.: В. Магась (гол. ред.), В. Смолій, Л. Баженов та ін. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2020. Т. 30: До 70-ти річчя від дня народження академіка Валерія Смолія. С. 344.*
19. Поділля Поділля в добу Української революції. Рік 1917: Док. та мат. / ред. кол.: І. М. Шоробура (відп. ред.), В. Р. Адамський, В. Г. Байдич, Ю. І. Блажевич, О. М. Галус, Ю. В. Легун, Н. В. Маковська, В. М. Островий; упоряд.: В. Р. Адамський. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута», 2017. С. 40.
20. ЦДАВО України. Ф. 1792. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 16, 17, 18.
21. Поліщук О. С., Адамський В. Р. Інститути влади Літинського повіту в умовах революційних трансформацій навесні 1917 року. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія: зб. наук. пр. / за заг. ред. О. А. Мельничука. Вінниця, 2020. Вип. 31. С. 71.*
22. ДАХМО. Ф. 409. Оп. 1. Спр. 202. Арк. 148.
23. Поділля Поділля в добу Української революції. Рік 1917: Док. та мат. / ред. кол.: І. М. Шоробура (відп. ред.), В. Р. Адамський, В. Г. Байдич, Ю. І. Блажевич, О. М. Галус, Ю. В. Легун, Н. В. Маковська, В. М. Островий; упоряд.: В. Р. Адамський. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута», 2017. С. 110.
24. ЦДАВО України. Ф. 1792. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 1.
25. Там само. Арк. 3.
26. Там само. Арк. 4.
27. Там само. Арк. 5.
28. Реєнт О. П., Рекрут В. П. Нариси життя Літинщини 1917–1921 рр.: революційні події та повсякденність /наук. ред. В. А. Смолій. Київ: Інститут історії України НАН України, 2017. С. 18–19.
29. Там само. С. 38.
30. ЦДАВО України. Ф. 1792. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 6.
31. Там само. Арк. 10.
32. Там само. Арк. 7.
33. Там само. Арк. 8–8 зв.
34. Там само. Арк. 13.
35. Там само. Арк. 14.
36. Там само. Арк. 11.

37. Реєнт О. П., Рекрут В. П. Нариси життя Літинщини 1917–1921 рр.: революційні події та повсякденність /наук. ред. В. А. Смолій. Київ: Інститут історії України НАН України, 2017. С. 51.
38. ЦДАВО України. Ф. 1792. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 16.
39. Там само. Арк. 17.
40. Там само. Арк. 18.
41. Там само. Арк. 20–21.
42. Там само. Арк. 22.
43. Там само. Арк. 23.
44. Там само. Арк. 27.
45. Там само. Арк. 28.
46. Там само. Арк. 29.
47. Там само. Арк. 30–30 зв.
48. Кравчук О. М., Марценюк Н. М. Діяльність Олександра Ліпкіна на посаді Літинського повітового старости (1918 р.). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія: зб. наук. пр. / за заг. ред. О. А. Мельничука.* Вінниця, 2016. Вип. 24. С. 169.

Баніт А.В.
м. Вінниця

МІСТЕЧКО ЛЕТИЧІВ І БОСИ МАФІЇ США

Наша Подільська земля дала Україні і світові плеяду непересічних особистостей. Серед них немало, нажаль, й негідників, а їхня діяльність позначена кривавими злочинами. Саме до таких ми можемо віднести знаменитих босів американської мафії Бена Багсі Сігела і Джозефа Стачера. Їхнє бурхливе життям стало невідомою складовою американської попкультури, кіно, кримінальної літератури.

Цікаво, що обидва боси єврейської мафії мають безпосередній зв'язок з подільським містечком Летичів. Чому ж саме так? Безперечно, тут зіграли свою роль економічні та соціальні обставини, певні летичівські традиції, в яких батьки майбутніх керівників мафії ймовірно виховували своїх дітей. У бідному єврейському містечку, де спочатку влада Речі Посполитої, а з кінця XVIII століття Російської імперії з їхніми жадливими злиднями, дискримінаційними антисемітськими законами, здирницьким оподаткуванням, охочим на хабарі чиновництвом постійно стояло питання про протистояння цій владі, неповазі до неї.

Ось як у середині XIX століття описував стан справ у Летичеві, де більше половини населення склали євреї київський генерал-губернатор

Дмитро Бібіков: «Уездный город по малочисленности, бедности жителей и совершенному недостатку промышленности не совсем отвечает своему назначению. В нем насчитывается домов каменных едва лишь около десятка частных домов, один, в котором размещены присутственные места, тюремный замок и заброшенный с давних времен и не ухоженный, закрытый католический монастырь, ни заводов, ни аптек, ни даже мельниц и других необходимых заведений в городе нет. Отсутствие какой-либо торговой и промышленной деятельности, а также несколько пожаров довели город этот к постепенному упадку без надежды на улучшение когда-либо его состояния».

Не дивно, що саме Летичів став одним із центрів, де знайшов гарячу підтримку Устим Кармелюк як серед українців, так і євреїв. Його діяльність, на відміну від радянської історіографії, сьогодні оцінюють досить контрарверсійно. Багато документів свідчать про співпрацю і підтримку Кармелюка в єврейському середовищі. Промовистим є той факт, що Кармелюк володів мовою ідиш. У повідомленні подільського цивільного губернатора київському про втечу Кармелюка з літинської в'язниці, в розділі «особливі прикмети» чиновник пише: «...говорит русским, польским и еврейским языками». Значно пізніше в наказі киевского губернатора 17 травня 1832 року про розшук особливо небезпечного злочинця Устима Кармелюка чиновник повідомляє: «Росту большого, сложения плотного, волосы светло-русые... говорит русским, польским и еврейским языками». Після загибелі Кармелюка у містечку Деражня Подільська карна палата взяла під арешт восени 1836 року і помістила у летичівську міській в'язницю місцевих євреїв: «Хаїм Фалик, 25; Іцко Корф, 29; Лейба Фурман, 31; Маре Гофштейн, 46; Сруль Кіперман, 26; Герш-Лейба Співак, 44; Ліби, Хаїма Фалика дружина, 21; Фейга Чорна, 16; Ета, Янкеля кравця дружина, 51; Шмуль Трудерман, 31. роду...». І таких прикладів, про що свідчать документи чимало. Ну й як тут не згадати, що царська влада після вбивства і публічних показів тіла Кармелюка по містечках і селах Поділля поховала Устима на православному кладовищі Летичева.

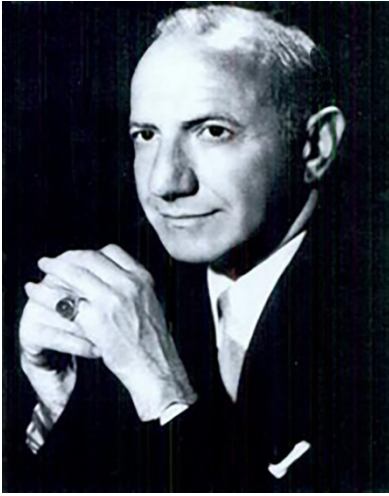

А тепер, власне, про земляків Устима Кармелюка.

Бенджамин (Багсі) Сігел (Benjamin (Bugsy) Siegel) народився 28 лютого 1906 року в Нью Йорку у сім'ї українських євреїв, що на початку ХХ століття емігрували в пошуках кращого життя з Летичева до Сполучених Штатів Америки.

Батько Мордехай-Дов Берішевич Сігельбаум (Mordechai Dov ben Beirush ha-Levi) (1879, Летичів – 18.IV. 1947) оселився з дружиною в Нью Йорку. Згодом він американізував своє ім'я і прізвище, ставши Максом Сігелом (Max Siegel). Його дружина Жені Сігел (в дівочтві Райхенталь (Jennie (Riechenthal) (1881 - ?) окрім Бена народила ще четверо дітей: Естер, Етель, Бесі і Мориса. Бен (Бенджамин) був другим за народженням. По прибутті у США родина оселилася у бідному єврейському районі Бруклін. Допоки син не розбагатів батьки постійно перебивалися випадковими мізерними заробітками. Злидні й безгрошів'я в цій родині були звичним явищем. Тому й, не дивно, що Бен вже у підлітковому віці полишив школу. Разом з другом дитинства Мо Сідвеєм він зайнявся рекетом, змушуючи вуличних дрібних торговців платити кримінальну данину. Тоді ж він отримав через свій холеричний темперамент і неадекватну поведінку прізвисько «Багсі» («Bugsy»), що на американському вуличному слензі означало «Go bugs» «злетіти з котушок. Хоча сам Сігел цього прізвиська не любив. Досить стрімко він зробив стрімку кримінальну кар'єру. Вже у 20-ті роки ХХ ст. Багсі Сігел посів місце одного з босів єврейської мафії США. Саме йому належала ідея побудувати у пустелі Невада у тодішньому маленькому нікому не відомому містечку Лас-Вегас розкішне казино і готель «Фламінго». У будівництво було вкладено шалену на той час суму у 6,5 млн. доларів (1 долар 1945 року дорівнює близько теперішнім 20). Гроші профінансувала мафія. Проте у босів виникла підозра, що Сігел частину коштів привласнює й через коханку таємно вкладає у швейцарські банки. Реакція не забарилася. 20 червня 1947 року 41-річний Багсі Сігел був убитий пострілом в око. Цей сюжет неодноразово використовував Голівуд у фільмах, присвячених як Сігелу, так і мафії.

Постать Багсі Сігела стала надзвичайно привабливою для американської масової культури. Про нього у 1991 році був знятий касово успішний біографічний фільм «Багсі» («Bugsy»). В інших художніх фільмах Сігел фігурує у: «Історія Вірджинії Хіл» (1973), серіалі «Гангстерські хроніки»(1981), «Звичка одружуватися»(1991), «Хрещений батько Ланський»(1999), серіалі «Місто гангстерів» (2013), фільмі «Убий мене, любий» (2015). Кіносценаристи і режисери неодноразово використовували епізод з життя Сігела, коли той був убитий в око. Зокрема, Мо Грін, вбитий пострілом в око, у знаменитому фільмі «Хрещений батько»-1 (1972), Брендон Філоне з серіалу «Клан Сопрано», Джо Мінальді у популярному фільмі «Одного разу в Америці» (1984). Окрім того, Багсі Сігел присутній у низці документальних фільмів, літературних романів, піснях і навіть комп'ютерних іграх.

Інший бос єврейської мафії Джозеф Стачер (Joseph (Doc) Stacher) (1902-1977) народився у Летичеві як Гдалія Ойстахер. У 1912 році родина Ойстахерів емігрувала до США, оселившись у місті Нью Арк, штат Нью Джерсі. Американізувавши імя'я і прізвище він став Джозефом Стачером. Хоча, будучи вкрай обережним протягом свого життя він використовував й багато інших прізвищ і псевдонімів: Док Стачер (Doc Stacher), Джозеф Розен (Joseph Rosen), Док Харіс (Doc Haggis) та ін. Американське громадянство він отримав лише у 28 років. З юних років Стачер став на стежку життя поза за-

коном. Ще в підлітковому віці він подружився з Меїром Ланським, який власне, й очолив у 2-й пол. 20-х років єврейську мафію США. Джозеф Стачер став його найбільш довіреною особою і правою рукою в усіх кримінальних оборудках. Історики злочинного світу США саме Стачеру приписують організацію конференції босів єврейської та італійської мафії, внаслідок якої з'явився могутній об'єднаний злочинний синдикат. Він був відповідальним за розповсюдження впливу мафії на Західне узбережжя США, проникнення у кіноіндустрію, зокрема, у знамениту кінокомпанію Columbia Pictures, встановлення контролю над гральним бізнесом у Лас-Вегасі. Відома його дружба з знаменитим співаком і кіноактором Френком Сінатрою. У фільмі «Хрещений батько» цей епізод режисер талановито використав. Насьогодні більшість дослідників сходяться на думці, що саме американська мафія ініціювала вбивство у 1963 році президента США Джона Кенеді, й одним з безпосередніх організаторів цього замаху, як вважають дослідники, став Джозеф Док Стачер. Проте, Стачер, на відміну від Багсі Сігела вирізнявся обережністю і витримкою. Лише у 1964 році ФБР вдалося заарештувати його за несплату податків. Як емігрант Стачер був позбавлений американського громадянства. Але згідно закону він не міг бути висланий на батьківщину, оскільки в СРСР панувала комуністична диктатура. Тому місцем подальшого проживання Джозеф Стачер (Гдалія Ойстахер) звернувся з проханням про надання притулку до Ізраїлю, а влада країни була вимушена погодитись на це. Через 14 років Стачер (Ойстахер) був похований у 75 річному віці. На його поховання ледве вдалося зібрати необхідні присутні 10 чоловіків, чого вимагає іудейська традиція поховання.

Примітки:

- * Лукин В., Хаймович Б. (сост.) 100 еврейских местечек Украины: Исторический путеводитель. Вып. 1. Подолия. Иерусалим – СПб, 1997, С. 116 – 118.
- * Сушинский Богдан «Еврейские повстанцы Устима Кармелюка». «Мигдаль Times», 2020, № 11. Режим доступа: <http://www.migdal.org.ua> › times › 11
- * Устим Кармалюк. Збірник документів. Центральний історичний архів УРСР. Інститут історії України Академії наук УРСР. К., 1948, док. № № 195, 196, 199, 201, 208.
- * Joseph Stacher. Режим доступа: <http://www.en.wikipedia.org> › wiki › Joseph Stacher
- * Buggy Siegel. Режим доступа: <http://www.en.wikipedia.org> › wiki › Buggy Siegel
- * Jennie Siegel (Riechenthal) (1881 - d.) – Genealogy – Режим доступа: <http://www.Geni./com.people/Jennie-Siegel/6000000000966919827>
- * Mordechai (Max) Siegel – Genealogy – Режим доступа: <http://www.Geni./com.people/Jennie-Siegel/600000000011905685960>

Блажєвич Ю.І.

м. Хмельницький

**ЗЛОЧИНИ НАЦИСТСЬКОГО ОКУПАЦІЙНОГО
РЕЖИМУ ПРОТИ МИРНОГО НАСЕЛЕННЯ І
ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ ПРОСКУРІВСЬКОГО
ГЕБІТСКОМІСАРІАТУ (1941-1944 РР.)**

В статті на основі архівних та документальних даних, матеріалів Кам'янець-Подільської обласної комісії із встановлення і розслідування злочинів в регіоні (1944-1945 рр.) висвітлено злочинну діяльність нацистського окупаційного режиму проти мирного населення і військовополонених Проскурівського гебітскомісаріату (1941-1944 рр.).

Ключові слова: *Поділля, Проскурівський гебітскомісаріат, мирне населення, військовополонені, розстріли.*

Актуальність проблеми і стан її вивчення. 2020 рік – це рік 75-річчя Перемоги в Другій світовій війні, яка тривала 2194 дні від 1 вересня 1939 року до 2 вересня 1945 року. В ній брало участь 62 держави із 73, які тоді існували. Загинуло до 70 млн. людей, з яких Радянський Союз втратив майже 30 млн. військових та біля 15 млн. цивільних громадян. В Україні, яка тоді входила до складу СРСР, відповідно – 2,5 млн. і 5,5 млн, тобто п'ята частина населення. На території нашого краю було замучено в

концтаборах, єврейських гетто, гестапівських катівнях майже півмільйона осіб, з них лише половина – військовополонених, а решта – мирне цивільне населення. За період окупації народному господарству Кам'янець-Подільської області нанесено мільярдні збитки (загальна сума – 1,8 млрд. крб.), повністю чи частково спалено 78 сіл, понад 117 тисяч подільських юнаків і дівчат були насильно вивезені на каторжні роботи до Німеччини [1, с. 6-7].

Подіям найстрашнішої в історії людства Другої світової війни присвячено тисячі статей, монографій, документів, спогадів, світлин тощо. Стосовно нашого краю то в роки незалежності з'явилися десятки монографій, збірники історико-краєзнавчих конференцій, наукових форумів, публікацій місцевих періодичних видань. На тему, заявлену автором статті, значний масив матеріалів є в дослідженнях В. Байдича, О.М. Завальнюка, П. Слободянюка, А. Філінюка, Ю. Олійника, В. Галатиря, О. Круглова, О. Комарницького, Ю. Телячого, М. Гориної, автора цієї статті та багатьох інших дослідників цієї проблематики. Метою дослідження є висвітлення страшних злочинів нацистського окупаційного режиму проти мирного цивільного населення і військовополонених на території краю, зокрема й в Проскурівському гебітскомісаріаті в 1941-1944 рр.

Виклад основного матеріалу. В директивах плану «Барбароса», затвердженого верховним командуванням вермахту 13 березня 1941 року рейхсфюрер СС Гімлер отримав пряму вказівку на знищення євреїв, слов'ян і циган, а також комуністів, військових комісарів і політпрацівників без суду і слідства на окупованій території Радянського Союзу, зокрема й в Україні та її регіонах. Для здійснення цього завдання були створені чотири оперативні групи («ейнзацгруппен») СС, які безпосередньо займалися фізичною ліквідацією цих категорій і груп населення. Ейнзацгрупи «С» і «Д» отримали наказ про такі звірячі дії в Україні, зокрема й на Поділлі. Ейнзацгрупа «А» діяла на території Прибалтики і на ленінградському напрямку, ейнзацгрупа «В» – в Білорусії і на московському напрямку [2, с. X-XI].

Ще готуючись до війни з СРСР, нацистські керівники розробили низку директив та інструкцій, які суперечили нормам міжнародного права та наперед визначили характер окупаційного режиму в Україні та її регіонах. В основі політики гітлерівців на окупованій території лежала теорія про зверхність «арійців» щодо інших народів та тотальне винищення цивільного населення. Фактично нацисти вже з перших днів окупації порушували статті 22, 23, 43, 45, 46 та 47 Додатка до Гаазької міжнародної конвенції 1907 року «Про закони і звичаї війни», підписаної і ратифікованої свого часу Німеччиною. 17 липня 1941 року Гітлер призначив Альфреда Розенберга рейхсміністром у справах окупованих східних територій. 20 серпня

1941 року вийшов наказ про утворення з частини захоплених українських територій рейхскомісаріату «Україна» (РКУ). Тоді ж з'явилася директива Розенберга про адміністративний поділ РКУ, до складу якого ввійшло шість генеральних комісаріатів (генеральних округ): «Брест-Литовськ (пізніше перейменований в «Волинь-Поділля»)), «Житомир», «Київ», «Миколаїв», «Дніпропетровськ» і «Таврія» [3, с. 766-767].

Рейхскомісаром України призначено Еріха Коха, відомого своєю жорстокістю і особливою ненавистю до слов'ян, зокрема й українців, до речі, самі нацисти називали його Другим Сталіним або Скаженим. Він зразу ж приступив до виконання генерального плану «Ост», згідно з яким 65% українського населення Галичини мали депортувати на Схід, решту – германізувати. В інших регіонах, зокрема й на Поділлі, передбачалось тотальне знищення українців, євреїв, поляків, циган, росіян, білорусів і створення нових агроміст вздовж автошляхів і залізниць, в яких буде жити німецьке населення, а частина українців стане рабами. Відповідні вказівки були доведені до всіх генерал – комісарів шести округів [4, с. 267].

Генеральний комісаріат «Волинь-Поділля» охоплював території Кам'янець-Подільської, Рівненської, Волинської, північні райони Тернопільської та західні райони Вінницької областей УРСР, а також південні райони Пінської і Брестської областей Білорусії (по території займав перше місце в рейхскомісаріаті «Україна», друге місце після «Кієва» – по населенню – 4,2 млн. осіб). З 1 вересня 1941 року генерал – комісаром «Волинь-Поділля» став поплічник Коха Генріх Шене. Наступною ланкою в структурі німецького цивільного управління були гебіти (округи) на чолі з гебітскомісарами, їх в генеральній окрузі «Волинь-Поділля» було 24. На території Кам'янець-Подільської області було 9 гебітів: Антонінський, Дунаєвецький, Ізяславський, Летичівський, Кам'янець-Подільський, Проскурівський, Старокостянтинівський, Шепетівський, Ярмолинецький. Територія Новоушицького району увійшла до Барського гебіту [5, с. 5; 6, с. 115].

Виконуючи вказівки гітлерівського керівництва, окупаційна цивільна влада розпочала масштабну кампанію по знищенню та вивезенню до Німеччини духовних і матеріальних цінностей, промислових і сільськогосподарських товарів та продуктів, однак найбільш жорстоко виконувалась вимога щодо нищення мирного цивільного населення і військовополонених, насильницького транспортування молоді в Німеччину на примусові роботи на промислових підприємствах оборонного значення, на сільгоспроботи, в будівництві тощо. Грабіжницька продовольча політика окупаційних владних структур здійснювалася за принципом першочергового забезпечення діючої армії, наступними були військові частини в Німеччині та населення рейху. Місцевому населенню місця в списку продоволь-

чого забезпечення не було, лише деяка частка потрапляла працівникам цивільних установ, поліцаям, старостам сіл тощо [1, с.35-36].

Водночас, поряд з жорстоким економічним висиском відбувався етап тотального пограбування місцевих жителів. Для узаконення мародерських дій вермахту нацистське командування видало спеціальний наказ про прямий дозвіл брати силою, грабувати у цивільного населення все, що їм заманеться.

Як вже зазначалось, на окупованій території гітлерівці в першу чергу позбавлялись від ненадійних та політично шкідливих елементів. До цієї категорії вони зараховували радянсько-партійний актив, комсомольців, працівників міліції і особливо євреїв, адже напередодні війни за кількістю осіб єврейської національності УРСР займала перше місце в Європі та друге в світі, тут проживало майже 2,7 млн. євреїв, зокрема й 121,3 тисячі – у Кам'янець-Подільській області [6, с.203]. Дещо пізніше підлягали негайному знищенню, як вже зазначалось, військовополонені, а їх в області було біля 250,0 тис. осіб, а також члени партизанських загонів, підпільних організацій тощо. Однак особливо велику увагу нацисти звертали на фізичну ліквідацію єврейського населення, тому для цього були створені гетто, концтабори, тюрми, велись постійні розстріли мирного населення.

Як і в інших регіонах України, так і на Поділлі, нацисти використовували жорстокі методи. Так, наприклад, в Проскурівському гебітскомісаріаті, до складу якого входили Фельштинський район (населення 24,8 тис. осіб), Проскурівська міська управа (24,8 тис. осіб), Проскурівський район (36,1 тис. осіб), Черноострівський район (41,7 тис. осіб), Волочиський район (44,9 тис. осіб), німецька влада використовувала весь комплекс таких методів. В Проскуріві і районних центрах, а також у великих населених пунктах були створені гетто для євреїв, концтабори для військовополонених, тюрми для всіх інших, хто виступав проти нацистського режиму і розстріли, розстріли, розстріли...

Судово-медична експертиза щодо виявлених захоронень розстріляних і закатованих мешканців м. Проскурова та військовополонених, яка була проведена згідно з рішенням обласної комісії із встановлення і розслідування злочинів нацистів в регіоні (1944 – 1945 рр.), на території військового містечка Раково; на південно-західній околиці м. Проскурова, за кладовищем; на сході – в балці, розташованій між Вінницьким і Старокостянтинівським шосе; в яру за с. Лезнево; на території концтабору для цивільного населення, звідки відправляли подільських юнаків і дівчат на каторжні роботи в Німеччину [7,с.287-288].

При огляді вищеназваних ділянок були виявлені місця масового захоронення групів місцевого населення і військовополонених в спеціально заготовлених могилах, ямах-траншеях і глиняних кар'єрах різних розмі-

рів. У військовому містечку Раково виявлено 148 невеликих могил (розміри 2x1, 5x2 м), 56 великих могильних надгробків (розміри 4x3, 5x3,5 м), 18 одиночних могил аналогічних розмірів, 2 ями-траншеї (розміри – 0,75 x 2 x 125 м) кожна.

При розкритті могил виявилось, що в них були захоронені трупи військовополонених, частина з них була без одягу, а частина в одязі захисного кольору червоноармійського типу. Частина трупів, які більш-менш відносно збереглись (355 одиниць), а також окремі черепа були досліджені експертизою, в результаті було встановлено, що внутрішні органи зменшені в розмірах, м'язи атрофовані, підшкірна жирова клітчатка і жирові тканини відсутні. В невеликих могилах було виявлено в кожній з них від 16 до 25 трупів. При розкопках великих могил виявлено до 220 трупів. В усіх малих і великих могилах всього було виявлено до 20,0 тис. трупів, а в ямах – траншеях – до 45, 0 тис. трупів. Водночас на відстані одного кілометра від кладовища військового містечка було виявлено ще дві ями-могили (розміри 3x3, 5x3,5 м), в яких було 170 трупів. Як показала експертиза, всі вони були вбиті пострілами в потилицю [1,с.288].

Розкопуючи могили та досліджуючи трупи і черепа загиблих людей на південно-західній околиці Проскурова, за кладовищем було виявлено 36 ям-могил (розміри від 1x2 м до 6x8 м) і 2 траншеї – ями (загальним розміром 25x12 м). Всього встановлено, що в цих захороненнях знаходилося до 2, 7 тис. трупів, а в траншеях – ямах знайдено біля 5,3 тис. трупів [1,с. 289].

За два кілометри на схід від м. Проскурова, в балці між Вінницьким і Старокостянтинівським шосе було виявлено 3 дільниці – захоронення (розміри – одна 6x25 м, дві – 6x18 м). На верхній частині балки була досліджена ще одна могила (розмір 2x3 м). В цих могилах було захоронено біля 8,2 тис.трупів, а також дуже багато трупів дітей віком від 1-2 років до 10-12 років [1, с. 289 - 290].

До 400 трупів в яру за с. Лезнево було виявлено в 30 малих могилах і одній великій (розміром 6x8 м) [1,с.290].

Водночас на території с. Лезнево окупанти організували два табори, що отримали назву «Український табір» і «Європейське Гетто», Перший табір розташовувався в колишніх артилерійських складах військової частини радянських військ на західній околиці села, другий – на східній околиці Лезнево в колишніх колгоспних конюшнях. В другій половині 1942 року і на початку 1943 року німецькими окупаційними властями було розстріляно 8, 0 тис. осіб мирних громадян, зокрема й євреїв, та захоронено в ямах в урочищі «Глибокий яр» [11,с. 349].

Враховуючи дані, встановлені судово-медичною експертизою, обласна комісія визначила, що масове знищення військовополонених на кладови-

щі військового містечка в Раково відбувалось в кінці 1941 року і в 1942 році; на південно-західній околиці м. Проскурова, за кладовищем – в кінці 1941 року, в 1942-1943 рр.; в балці між Вінницьким і Старокостянтинівським шосе – в кінці 1942 року і в 1944 році [1, с. 292].

У Волочиському районі, який входив до Проскурівського гебітскомісаріату, всього вбито і захоронено чоловіків, жінок, людей похилого віку і дітей 9,2 тис. осіб, з них у м. Волочиську – 8,6 тис. осіб, у містечку Купелі – 261 особа, в селах району – 380 осіб, військовополонених – 22 особи [8, арк.2]. У Фельштинському районі по звірячому замучено 236 осіб [9, арк.1].

Згідно з актом Чорноострівської районної комісії із розслідування злочинів гітлерівських загарбників на території району в м. Чорний Острів на єврейському кладовищі досліджено 6 могил в яких захоронено 26 осіб, в передмісті – 7 осіб. Розстріли в місті відбувались в 1942 році, в передмісті – в 1944 році. В містечку Миколаєві в трьох могилах виявлено 10 осіб, розстріляних в 1943 році. В с. Н. Ленське виявлена одна могила, де виявлено два трупи, розстріляних в 1943 році. В с. Грузевиця знайдено три могили, де було захоронено 3 трупи, розстріляні в 1943 році. В с. Везденьки виявлено три могили, в яких захоронено 11 осіб, розстріляних в 1944 році, як заложники. В с. Третьоньки у трьох могилах захоронено 11 осіб, вбитих німцями в 1943 році. В с. Водички в трьох могилах захоронено 3 трупи, розстріляні в січні 1944 році, як заложники. В с. Н. Бубнівка на кладовищі в трьох могилах похоронено 4 особи, розстріляні в 1944 році. В с. Дзеленці – три могили, три трупи (один партизан, один військовополонений, один – місцева мешканка), розстріляні в 1943 році. В с. Копачівка – три могили, три трупи, розстріляні в лютому 1944 року. В с. В. Бубнівка знайдено шість могил, де захоронено 11 трупів (один – з містечка Купель, решта – місцеві), всі вбиті в 1943 році. В с. Антонівка розстріляно 2 особи. В с. Бокіївка були замучені і вбиті 12 військовополонених. Окрім цього районною німецькою жандармерією було заарештовано і направлено в Проскурівську жандармерію із с. Миколаївка 879 осіб, із с. Мартинівка – 8, із с. Ставченці – 4, із сіл Катеринівка і Дзеленці – по 2 особи, із м. Чорний Острів, с. Баглаї – по одній особі. Всі вони в Проскурові були замучені і розстріляні [10, арк. 68 -72]. На жаль матеріалів злочинів нацистів щодо місцевого населення Фельштинського району комісією не виявлено.

З початку 1942 року гітлерівці розпочали депортувати населення краю на роботи до Німеччини. Так, для кожного району Кам'янець-Подільського гебіту було встановлено план в кількості 600 осіб молодого віку [12, арк. 72]. Однак люди намагалися різними способами уникнути цієї участі, ховалися в лісах, тайниках, симулювати різні хвороби (тиф, віспа тощо). Окупанти та їх спільники (українські поліцаї, старости сіл) розпочали

полювання за молоддю, до осіб, що всіляко ухилялися, застосовували жорсткі покарання, аж до повішань і розстрілів. У Проскурівському гебіті нацисти за відмову їхати до Німеччини розстріляли 177 мешканців та спалили 500 будинків [12, арк. 323]. А всього по гебіту було насильно відправлено 14 012 осіб [13, с. 496-497].

Висновок. Як бачимо на території Проскурівського гебітскомісаріату, як і в інших 8 гебітскомісаріатах Кам'янець-Подільської області, та в цілому в Україні, згідно з установками, директивами, наказами і розпорядженнями гітлерівської верхівки за 40 місяців німецької окупації замучено і розстріляно в концтаборах, гетто, тюрмах, катівнях майже півмільйона осіб, з них половина військовополонені, а решта – цивільне населення краю різних національностей. Водночас в Німеччину на каторжні роботи в промисловості, в аграрному секторі, на будівництві було насильно вивезено понад 117, 0 тис. юнаків і дівчат. Також протягом окупації нацистами було повністю чи частково спалено 78 сіл регіону.

Таким чином в Проскурівському гебітскомісаріаті методика нищення водночас носила «традиційний» характер і була повністю людиноненависницькою, а також ще раз засвідчила про те, що нацисти «скрупульозно» виконували гітлерівський план ліквідації «недолюдей» (євреїв, циган, слов'ян) і встановлення «арійського» панування на планеті.

Джерела та література:

1. Слободянюк П.Я. Воєнне лихоліття на Поділлі (1941 – 1945 рр.): монограф. / Слободянюк П.Я., Вавринчук М.П., Олійник Ю.В., Смоленюк П.С., Телячий Ю.В. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2007. – 312 с.
2. Черная книга о злодейском повсеместном убийстве евреев немецко-фашистскими захватчиками во временно оккупированных районах Советского Союза и в лагерях Польши во время войны 1941-1945 г.г./ Составлена под редакцией Василия Гроссмана, Ильи Еренбурга // Киев: МИП «Оберег», 1991. – 616 с.
3. Лисенко О., Нестеренко В. Окупаційний режим на Україні у 1941 – 1943 рр.: адміністративний аспект// Архіви окупації. 1941 – 1944/ Упоряд. Н.Маковська. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 766-767.
4. Шурхало Д. Українська якбیتологія. Нариси альтернативної історії/ Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017.- 400с.
5. Подоляни в роки Великої Вітчизняної війни (1941 -1945 рр.): збірник документів, матеріалів та світлин // Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2013. – 492 с.
6. Круглов А.И. Энциклопедия Холокоста: Еврейская энциклопедия Украины / Ред. И.М. Левитас. – Киев: Еврейский Совет Украины, 2002. – С. 203.

7. Матеріали Кам'янець-Подільської обласної комісії із встановленням і розслідування злочинів нацистів в регіоні (1944 – 1945 рр.): збірник документів. – Хмельницький: ФОП Мельник А.А., 2015. – 454с. (серія «Праці Державного архіву Хмельницької області», вип. 11).
8. Державний архів Хмельницької області (далі ДАХМО), ф. Р-863, оп.1,спр 2, арк. 1-4.
9. ДАХМО, ф. Р-863, оп 1, спр. 802, арк.1.
10. ДАХМО, ф. Р-863, оп.2, спр. 44, арк. 68-72.
11. ДАХМО, ф. 5, оп.2, Спр.141 в, арк. 349.
12. ДАХМО, ф. Р-434, оп. 1, спр. 7, арк. 62.
13. Нацистський окупаційний режим на Хмельниччині. 1941 – 1944. Документи і матеріали. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. – 576 с.

Войтович В.В.

м. Могилів-Подільський

ВІРМЕНИ МОГИЛЕВА-ПОДІЛЬСЬКОГО

В силу історичних обставин частина вірменського народу з давніх часів була вимушена покидати свою батьківщину та шукати кращої долі в інших країнах. Протягом багатьох століть, користуючись прихильністю правлячих династій і місцевого населення, вірмени-переселенці облаштувалися в цих країнах, в тому числі на Поділлі та Галичині в межах Речі Посполитої, пізніше – Російської імперії. «Поділля, – пише українська дослідниця О.Єфименко, – ...мало центральним своїм пунктом неприступний замок Кам'янець - цей перший оплот християнства з боку мусульманського сходу – і було територією з характером виключної привабливості... Через Поділля йшли східні товари на Львів, Замостя, Варшаву, Вільно, Київ. Цим шляхом постачалась Польща, Литва і навіть Московія цінними східними тканинами, шалями і килимами, дамаськими шаблями, турецькими луками і стрілами, сідлами..., сап'яном, винами, бакалією..., милом – одним словом майже всім що складало комфорт і розкіш тодішнього побуту [2, с. 16-17]. Зрозуміло, чому на прикордонні польської держави греки, євреї, молдовани осідали колоніями. Але на Поділлі особливо багато засновувалось вірменських колоній. Ще в XI столітті вірмени, які жили у Києві, поступово переселяються на захід. У XV столітті і наступні часи вірмени перебираються на Поділля через Крим, Молдавію і Валахію [1, с. 49].

Переселенці сприяли розвитку ремесел і торгівлі у подільських містах. Кам'янець став одним із найбільших вірменських переселенських центрів Європи [2, с. 17]. Вірменські колонії утворилися також в Золочеві, Сту-

денниці, Бару, Жванці, Бучачі, Підгайцях, Сатанові, Рашкові, Могилів-Подільському та інших населених пунктах Поділля [1, с. 51].

В.Р.Григорян у своїй книзі «История армянских колоний Украины и Польши (армяне в Подолии)», описуючи давній Могилів, підкреслює, що це «одне з порівняно молодих міст Поділля, засноване наприкінці ХVІст. брацлавським воєводою Стефаном Потоцьким. Це місто, що виникло на лівому березі Дністра, на шляху, який веде з України в Молдавію і далі на південь – в Туреччину, мало широкі перспективи для розвитку і незабаром перетворилося у важливий торгівельний центр. У 1643 р. в Могилеві була заснована митниця, пізніше там регулярно проводилися ярмарки» [1, с. 159]. Власники міста сприяли масовому переселенню іноземців у місто, щоб перетворити його у прибутковий торгівельний центр. Особливо це стало актуально після занепаду Поділля через панування турків (1672-1699 рр.).

«Адміністратор Могилівського ключа маєтків Потоцьких, Павло Гошовський, що прибув сюди на початку 1713 р., застав в М[огилеві] тільки 102 душі... Будинки лежали в руїнах; від католицького костюлу не залишилось навіть слідів. За Гошовським стали повертатись сюди греки і вірмени», – зазначає Євфимій Сіцінський [3, с. 569-570].

У Могилеві вірменські поселенці з'явилися на початку ХVІІІ ст. До цього, на думку польського історика В.Побуг-Гурського, вірмени приїжджали у це місто в якості купців [4, с. 209].

Збереглася грамота, видана вірменам у 1743 році Потоцькими, зміст якої свідчить, що вірменам, які проживають у Могилеві, надавалось право на самоврядування. Судова влада знаходилась у руках вірменського війта та присяжних суддів, які повинні були керуватися «Судебником польських вірмен». Оскільки ратуша керувала всім містом, то наявність в її приміщенні вірменського суду значно піднімало авторитет останнього. Цією ж грамотою було дозволено вірменам вільно займатися торгівлею, брати участь у ярмарках, виготовляти лікери та інші напої, відкривати шинки. Потоцькі фактично прирівнювали права вірмен до прав поляків і українців [4, с. 208].

Могилівська колонія поповнювалась вихідцями з інших вірменських поселень Польщі, переважно нащадками вірмен-уніатів. У місті проживала певна кількість вірмен, вихідців з вірменських колоній Молдавії і Буковини, які належали до вірмено-григоріанського віросповідання.

Відомості про кількість вірмен у Могилеві в різні часи різняться. В.Побуг-Гурський вважає, що у 1776 році в місті було 1167 будинків, а чисельність населення складало 12000 (тобто майже половина всього населення). Проте порівняння з чисельністю вірмен, які у цей час проживали в інших містах Галичини і Поділля, спростовують ці твердження (Бере-

жанах – 171, Бродах – 25) [4, с. 209]. Я. Дашкевич вважає, що вірменська колонія Львова у 1783 році нараховувала 212 чоловік, колонія Станіслава – 500 [5, с. 168]. Дослідники пояснюють скорочення чисельності вірмен посиленням процесів асиміляції після прийняття унії. Крім цього, припинився потік з інших місць; багато вірмен покидало Польщу на користь Молдавії і Трансильванії, намагаючись зберегти віру своїх предків. Однією із суттєвих причин розпаду колоній стало закриття торгових шляхів та занепад торгівлі, в наслідок чого сім'ї вірмен шукали засобів існування в сільській місцевості [1, с. 161].

Проживали вірмени переважно в центральній частині Могилева на березі Дністра. Садиби були огорожені високими парканами. В.Р. Григорян зазначає: «Квартал був розташований близько від ринку, і це було зручно для вірменських торговців і ремісників. Центральна вулиця Могилева, населена вірменами, називалась Вірменською» [1, с. 162]. У своїй книзі «Могилівський повіт в Подільській губернії» В. Побуг-Гурський приводить прізвища кількох багатих і впливових у місті вірменських сімей: Кір-коровичі, Агопоровичі, Писаровичі, Калустовичі, Аведикови, Чайковичі [4, с. 209].

Основними заняттями могилівських вірмен були торгівля і ремесла. Вірменські купці Могилева розводили в степах Бессарабії великі стада овець і телят. Згодом худобу забивали і вивозили м'ясо, ковбаси та буженину в Галичину та Північну Європу, а жир йшов на виготовлення мила та свічок. Шкіру обробляли особливим способом, фарбували в різні кольори і вивозили в Броди і Литву.

Оскільки технологія виправлення червоної шкіри була монополією вірменських ремісників, то вони сконцентрували у своїх руках виробництво сап'яну. Український історик М.Карачковський пише, що «на одному шкіряному заводі ... за рік оброблялося до 15 000 шкур» [6, с. 184]. В період формування колонії у Могилеві було створено цех вірменських шкіряників, що помітно сприяв розвитку цього ремесла в місті. Самі вірмени цехову організацію, статут якої було затверджено міськими властями 14 травня 1745 року, називали братством вірменських шкіряників імені просвітителя всієї Вірменії Григора Лусаворича (Просвітителя) [1, с. 163]. Вірмени мали у місті багато магазинів, шинків, де продавали міцні напої, які виготовляли самотужки. Вони привозили зі Сходу багато товарів, накопичували на складах, а потім розвозили по всій Польщі [4, с. 209]. Наприкінці XVIII ст. у Могилеві проводилося 8 ярмарків на рік, завдяки чому прибутки ремісників і купців міста ще більше зростали [6, с. 184].

Окрім ремісничої організації в Могилеві діяли Братство втіхи св. Матері (засноване в 1761 р.), Молодіжне братство св. Богоматері і Братство св. Трійці (засноване 1766 р.). Ці братства мали на меті духовне виховання

вірмен, мали власну казну, кошти з якої призначались для винагороди служителів церкви і на допомогу членам організації [1, с. 163 -164].

Надзвичайно важливу роль в житті моголівських вірмен відіграла вірменська церква. У Могилеві, починаючи з 1743 року, вірмени мали дерев'яну церкву, зведену на кошт графа Потоцького. Вона знаходилася у центральній частині міста; священників утримували власники міста і прихожани [4, с. 202]. Є.Сіцінський пише: «Этот костёл просуществовал только полвека; в 1792 г. он был разобран как грозивший падением» [3, с. 570]. Тому виникла необхідність побудувати нову церкву. Цю справу очолив Шимон Кжиштофович. Будівництво нової кам'яної церкви Могилева-Подільського було розпочато 21 травня 1772 р. і завершено через 19 років, 24 травня 1791 р.

Урочисте освячення відбулося 3 червня львівським архієпископом Акопом-Валеріаном Тумановичем. Ця церква була зведена на місці старої і отримала назву церкви непорочного зачаття св. Богородиці, за іншими даними носила ім'я «св. Трійці, пришествія св. Матері і св. патріарха Григора» [4, с. 203]. У церкві було 2 дзвіниці, 5 ризниць, орган. Святиня церкви – чудотворна ікона Богоматері – мала срібний оклад [1, с. 166]. На території кладовища моголівські вірмени побудували невелику каплицю, де були поховані кілька знатних вірмен [1, с. 166]. О.Афанасьєв-Чужбинський, який відвідав Могилів у 1862 році, бачив надмогильні плити з вірменськими написами [7].

Вірменська церква була знесена у 1930-х роках, а часовня – після Другої світової війни. Нині на кладовищі, яке місцеві жителі називають «польським», збереглося кілька надмогильних плит моголівських вірмен. Цікаво, що вірменська мова в колонії була досить розповсюджена, з 1743 по 1826 рр. записи в метричних книгах робились на вірменській мові [1, с. 166]. Ближче до кінця ХІХ ст. вірменською мовою нащадки майже не володіли, хоча продовжували вважати себе вірменами.

З часом відбулися події, які згубним чином вплинули на життя і діяльність вірмен, греків, молдован, взагалі на всіх жителів Могилева. У 1770 році, тут спалахнула чума, яку завезли зі східних країн разом із хутрами. Епідемії чуми повторилися в 1785 і 1812 роках. У 1784 році під час повені вода знесла багато будинків, магазинів і складів моголівчан [8, с. 415]. Чимало іноземних купців покинули місто [3, с. 570].

Після розділу Польщі Поділля входить до складу Російської імперії. Могилів стає повітовим містом і втрачає своє колишнє значення, як один із центрів ремесла і торгівлі. Вироби з сап'яну виходять з моди, а витримати зростаючу конкуренцію з іншими ремісниками, які давно займалися вичинкою чорної шкіри, було важко. Окрім того, ціни на традиційні товари зростали при перевозі через митниці. Вірмени не знали російської

мови, були не знайомі з новими тарифами. Конкурентами стали євреї, яким дозволили жити у великих містах. Так, кам'янецькі євреї привозили з Молдавії так звані «турецькі» товари і продавали їх за низькими цінами.

Дошкуляла контрабанда [1, с. 168]. Є. Сіцінський зазначає: «Итак, сосчитав пошлину на таможене и подношения, а также гильдию и государственные ревизии, выходило, что всё это за год стоило столько, сколько импортируемые товары. Поэтому [армяне] не только вынуждены были бросить торговлю, но и потеряв почти весь свой капитал, обеднели» [1, с. 168-169].

У 1808 році місто постраждало від пожежі, яка знищила замок і 146 кращих будинків. Воно занепало, греки і вірмени почали залишати його, продаючи свої склади євреям, які зайняли їхнє місце в торгівлі. Влітку 1848 року велика кількість жителів міста померла від холери: загинуло багато євреїв і вірмен [3, с. 570].

Якщо 1820 році у Могилеві проживало 60 вірменських сімей, то у 1895 році – всього 25. В енциклопедії Брокгауза і Ефрона (1896 р.) зазначається, що з 32443 жителів міста Могилева 502 були вірмено-католиками [9, с. 575].

Серед видатних представників могилівських вірмен: Оксент Ніколян - перший вірменський священик Могилева, який народився 1699 року у Львові [1, с. 164]; Щепан Кжиштофович – вірменський священник Могилева у 1748-1762 рр. [4, с. 205]; Шимон Кжиштофович – наступник Щепана Кжиштофовича, який закінчив будівництво вірменського костелу, помер у 1810 році і похований у побудованій ним же церкві [1, с. 165]; Овсеп Кристофорович – спочатку парафіяльний священик, згодом - перший могилівський вірменський єпископ [1, с. 165]; Ян Кжиштофович Сетов – перший війт могилівських вірмен, багатий купець, людина чесна і справедлива (граф Потоцький доручив йому управління містом) [4, с.205]; Юзеф Кжиштофович (1762-1816) – вірменський єпископ Могилева, шість років очолював вірмено-католицьку єпархію Росії [1, с. 169]; Антон Вардересович – очолював могилівську єпархію у 1816-1822 рр.; Самуель Мошоро – очолював могилівську єпархію у 1822-1854 рр. [1, с. 171]; Рафаель Узунян (Єрканян) (1800-1863) – священик, у 1828 р. приїхав у Могилів і чверть століття був священиком вірменської церкви, один рік – єпископом, видатний теолог, літератор, перекладач (у доробку: переклад вірменською мовою «Іліади» Гомера, «Енеїди» Вергілія, драматичних творів Мольєра) [1, с.167; 250].

В сучасному Могилеві-Подільському до прямих потомків могилівських вірмен відноситься родина Вартановичів, родинне гніздо яких розташоване по вулиці Вірменській (донедавна вул. Третя Гвардійська). Відомо, що прадід Людмили, Миколи та Артура Вартановичів – Кастан Вартанович

вважав себе вірменином, за віросповіданням був вірмено-католиком. Їхній дід – Антон Кайтанович – був ковалем, а батько – Станіслав Антонович – працював машиністом на залізниці. Вірменською мовою молоді Вартановичі не володіють, але про вірменське коріння родини – знають.

Вірмени, які сьогодні проживають і працюють у Могилеві-Подільському, є вихідцями з Вірменії: одні приїхали в Україну навчатися, одружилися та залишились тут; інші – в пошуках кращого життя.

Найбільш знаним у місті є Давит Вараздатович Бабаджанян, який приїхав до Могилева-Подільського у 1988 р. Він відомий підприємець та меценат. Донедавна, коли вірмен у місті було чимало, він очолював вірменську общину. Д.Бабаджанян за власні кошти утримує клуб настільного тенісу, організовує регіональні та міжнародні змагання з цього виду спорту, є головою федерації настільного тенісу міста. Матеріально допомагає інвалідам та сім'ям воїнів АТО. Високу оцінку його громадській діяльності дає міський голова Петро Бровко. Могилівчанам також відомо про діяльність підприємця Бзуні Карена Буртеловича. Вони свято бережуть та примножують кращі традиції вірменської громади міста над Дністром.

Джерела та література:

1. Григорян В.Р. История армянских колоний Украины и Польши. – Ереван, 1980. – 291 с.
2. Ефименко, А.Я. Очерки истории Правобережной Украины. – Киев: тип. Г.Т. Корчак-Новицкого, 1895. – 174 с.
3. Приходы и церкви Подольской епархии / Под ред. Ефимия Сецинского. – Каменец-Подольск, 1901. – 1266 с.
4. Powóó Górski. Powiat mohylowski w gubernii podolskiej. – Kraków, 1903, ст. 346
5. Дашкевич Я. Розселення вірменів на Україні у XI XVIII ст. // Український історично-географічний збірник. – Київ, 1971. – Вип. I. – С. 90–155.
6. Карачківський М. Матеріали до історії міст на Поділлі наприкінці XVIII віку // Історично-географічний збірник. – Київ, 1991.
7. Афанасьєв-Чужбинський О. С. Подорож у Південну Росію. – Дніпропетровськ: Січ, 2004 – 469 с.
8. Історія міст і сіл Української РСР: Вінницька область. – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1972. – 630 с.
9. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. – Т. 19А (38). – СПб, 1896.

КОМПЛЕКСНЕ КРАЄЗНАВЧЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СЕЛА КУСТІВЦІ ПОЛОНСЬКОГО РАЙОНУ

У статті розповідається про історію і заснування с. Кустівці, частково с. Голубча, Москалівка, історичні події які відбувалися в різні часи на їх теренах, демографічний стан населення, розвиток інфраструктури та сільськогосподарського виробництва у недалекому минулому. Схарактеризовано природу цієї території, рослинний і тваринний світ, реальний стан місцевих зооценозів.

Ключові слова: *Хмельницька область, Полонщина, с. Кустівці, Голубча, Москалівка, історія, інфраструктура, демографічний стан населення, сільськогосподарське виробництво, риби, земноводні, плазуни, птахи, ссавці, зооценози та природа.*

Село Кустівці засноване 1560 року [6], але щодо цієї дати існують джерела, які стверджують, що перша писемна згадка про цей населений пункт належить до 1601 року, коли було зроблено опис сіл Полонщини, поруйнованих і спалених татарами. [5]

Археологи у результаті проведених розкопок і тутешніх досліджень доводять, що поселення на берегах річки Деревички існували ще в епоху кам'яної доби, про що свідчать такі знахідки як кам'яні сокири, скребачки, рубила, зернотертки та ядра. У 1852 році археологами було виявлено декілька поховань, в яких знайдено шийну гривню, спіралевидні браслети і двоцифрову фібулу. [6]

У 1494 році село Кустівці та вся Полонська волость переходить у власність князів Костянтина і Михайла Острозьких, у цей час ця територія неодноразово зазнає жорстоких нападів татар.

Князь Костянтин Іванович Острозький був одним із найвидатніших полководців XVI століття. Сучасники порівнювали його зі стратегами античності, він провів 35 битв, програв лише тільки 2, брав активну участь в успішних кампаніях проти татар і Московської держави. У 1508 році під Слуцьком та 28 квітня 1512 року під Вишневцем князь розгромив татар, а 8 вересня 1514 року в битві під Оршею Костянтин Острозький розбив московське військо воєводи Івана Челядніна та Михайла Голиці. У 1510 році через набіги татар і для захисту місцевого населення, на місці укріпленого поселення князь будує нову фортецю у Полонному. [6]

У 1740 році в селі Кустівці була побудована дерев'яна п'ятикупольна церква на кам'яному підмурку в ім'я Покрови Пресвятої Богородиці, але вже 1840 році до неї добудовується кам'яна дзвіниця, а в 1872 році на кошти парафіян і священника церква була ще розширена і стала однією з найкращих в окрузі. Копії метричних книг у ній зберігалися з 1796 року. На тутешньому цвинтарі у 1806 році священником Іосифом Козубським і парафіянами була побудована дерев'яна каплиця в ім'я Воскресіння Христа. У 1933 році ця церква була зруйнована більшовицькими активістами, від неї залишився лише підмурок. [5]

У 1839 році при сільській церкві запрацювала приходська школа, де навчалось 25 хлопчиків, учителем був священник Яків Козубський. Пізніше в селі відкрилось однокласне народне училище Міністерства народної освіти. У 1861 році село Кустівці стає волосним, з управою та «холодною». З 1875 року дітей навчає вчитель Брайковський. Згодом збудували школу-будинок, яка мала велику кімнату і в якій одночасно навчалось три групи учнів, а в другій половині будинку була квартира вчителя. Термін навчання в початковій школі не перевищував три роки. Рівень знань був невисокий, зазвичай вчили читати, писати і рахувати. Дівчатка в школу не ходили, але все-таки за період з 1875 по 1918 рік лише дві дівчинки заможних батьків закінчили три роки навчання – Чабанюк Олена і Братасюк Оксенія. [6]

У 1930 році в селі Кустівці примусово відбувається колективізація, розпочалася трагічна сторінка в житті кустів'ян. Селян-одноосібників проти їх волі та за непокору стали виселяти за межі району, області та навіть республіки. Сільський актив почав агітувати селян, щоб вони записувалися в колгосп. З десяток сімей вступили до колгоспу. У цей час з тутешньої церкви зробили комору, селян заставили звозити зерно для посіву, а реманент збирали до колишніх панських господарських будівель. Трагічне становище склалося у 1932 році для селян-одноосібників, які не вступили у колгосп і мали власне індивідуальне господарство за межами села Кустівці. Сільський актив, який очолювала Катерина Антонюк – секретар сільської Ради, ходив по одноосібниках і відбирав усе істівне. Відбирали худобу, заводили в колгоспну ферму, хати і господарські приміщення розбирали і звозили на колгоспний двір, а людей з дітьми залишали голодувати. [6]

У результаті дії Сталінської політики, примусової колективізації у селі Кустівці у 1932-1933 рр. померло від голоду 159 безвинних душ. Померлих людей звозили до цвинтаря, вкидали тіла до великої ями, коли вона ставала повною, її загортали і викопували нову. Чоловікам, які звозили тіла нещасних, давав колгосп великий буханець хліба в день. [6] З голодомору Кустівці вийшли надзвичайно важко 1933 року, саме у цей час у селі було повністю завершено колективізацію.

У 1935 році кустовецький колгосп отримав два перших трактори «Фордзон». Першими трактористами були сільські хлопці Андрій Рижак, Петро Фещук і Гнат Остапчук. Згодом до колгоспу надійшли вітчизняні трактори «Універсали». [6]

У 1937 році, а це рік масових репресій, рік Великого Терору, під час якого тодішній репресивний апарат не встигав виконувати поставлені завдання у знищені «ворогів народу». 30 липня 1937 року з'являється оперативний наказ наркома внутрішніх справ СРСР Єжова №00447 «Про операцію по репресуванню колишніх кулаків, уловників і антирадянських елементів». Згідно з наказом утворюються республіканські, крайові та обласні «трійки».

За матеріалами державних архівів, комісії з питань поновлення прав реабілітованих Полонської районної ради у селі Кустівці були репресовані Бабійчук Яків Корнійович – селянин-одноосібник, Вельма Віктор Семенович – селянин-одноосібник, Голотун Іван Пилипович – військовослужбовець, Вельма Гнат Юрійович – селянин-одноосібник, Семенюк Михайло Васильович – колгоспник, Вельма Іван Семенович – селянин-одноосібник, Сенькевич Анелія Цезарівна – колгоспниця, Головатюк Андрій Федорович – селянин-одноосібник, Сенькевич Катерина Йосипівна – утриманка, Головатюк Василь Савович – селянин-одноосібник, Головатюк Олександр Андрійович – військовослужбовець, Коник Іван Дем'янович – селянин-одноосібник, Семенюк Пилип Степанович – селянин-одноосібник, Шевчук Макар Захарович – інструктор трудшколи, Сенькевич Йосип Антонович – селянин-одноосібник, Шевчук Улян Захарович – колгоспник, Титарчук Василь Петрович – селянин-одноосібник, Шевчук Дем'ян Іванович – селянин-одноосібник, Шевчук Іван Іванович – селянин-одноосібник, Шевчук Марія Іванівна – селянка-одноосібниця та Шмиглюк Микола Андрійович – селянин-одноосібник. [7]

З перших днів Великої Вітчизняної війни, яка розпочалася 22 червня 1941 року багато односельчан було мобілізовано до лав Червоної Армії, а дехто встиг евакуюватися на схід. Колгоспну техніку – трактори і машини забрали до армії, а худобу погнали за Дніпро. Відступ частин Південно-Західного фронту під навальним наступом ворога фактично був неорганізованим. Тому вже 6 липня 1941 року німецькі мотоциклісти зайняли село Кустівці. Згодом німцями був призначений староста, вони зберегли колгоспну систему господарювання, так окупантам було легше обробляти землю і збирати врожай. У Кустівцях був поліцейський відділок, староста і поліцаї заставляли працювати людей від світанку до ночі на «Рейх». [6]

З весни 1942 року фашисти почали відправляти молодь села до Німеччини. З сіл Кустівці, Москалівка, Голубча, які входили до складу колгоспу, було насильно забрано 115 хлопців і дівчат, більше 20 бранців загинуло на чужині. [6]

20 січня 1944 року прийшло довгождане визволення, в село зайшла радянська військова розвідка. Фашисти дізналися про це, знаючи про наступ Червоної Армії, наказали жителям покинути домівки, йти в напрямку Старокостянтинова. У селі залишилися лише німецькі старики, які не могли рухатися. Фашистська зондеркоманда під командуванням Попіца прочесала село і розстріляла 16 стариків, спалила 128 будинків. [6]

5 березня 1944 року розпочалася Проскурівсько-Чернівецька операція. В боях за Кустівці та Голубчу взяли участь воїни 256 Червонопрапорного ордена Суворова стрілецького полку, 30 Червонопрапорної Київсько-Житомирської дивізії. Після звільнення в селі Голубча, був розміщений 431 медсанбат 336 стрілецької дивізії. Нажаль, вічний спокій знайшли на Кустовецькій землі 58 солдат і офіцерів Радянської армії різної національності. Також кустів'яни вшановують пам'ять про 149 воїнів-земляків, які не повернулися з фронтів Другої світової війни. [6]

У 1964 році в селі Кустівці колгосп імені Леніна було перейменовано на колективне господарство «Радянська Україна».

Село Кустівці – центр сільської Ради, якій підпорядковані села Голубча та Москалівка. У ньому проживає 1385 чоловік. Кустівці розташовані на лівому березі річки Деревички, за 30 км від районного центру і за 35 км від залізничної станції Полонне на лінії Бердичів – Шепетівка. Кустівці мають 3,7 тис. га орної землі, не так давно у селі був колгосп «Радянська Україна» - один з найбільших за площею у Полонському районі. У ньому було розвинене рільництво, м'ясо-молочне тваринництво, птахівництво та садівництво. У селі знаходилось відділення «Сільгосптехніки», «Міжколгоспбуд», млин і олійниця. У Кустівцях ще до тепер є середня школа, будинок культури, бібліотека, лікарня та швейна майстерня. [6]

Село Кустівці розташоване в Случ-Хоморському геоморфологічному районі, його абсолютна висота над рівнем моря становить 291 м. Через Кустівці протікає річка Деревичка, її русло глибоко врізалось у підстеляючі породи на 65 – 70 м, але оскільки породи пухкі, а це четвертинні лесоподібні суглинки та піщано-глинисті відклади неогену, то тут пологі схили долини. Тутешня територія розчленована мережею струмків, ярів, балок, глибоким врізом долин, особливо правий берег. Балочне членування рельєфу цієї території сприяло якоюсь мірою появі у минулому невеличких ділянок дібровних лісів, лісків і гаїв. Під ними утворилися опідзолені чорноземи і темно-сірі опідзолені ґрунти. Через те, що ліси у минулі століття вирубані, а на їх місці тепер поля, то в багатьох місцях цієї території посилилася площинна і лінійна водна ерозія ґрунту.

Поблизу села Кустівці зберігся грабово-дубовий Новолабунський ліс, дерева в якому заввишки досягають 18 – 20 м, завтовшки – 25 – 30 см, відстань між деревами 2 – 3, рідше – 4 м. Ненарушені деревостани у цьо-

му лісі двоярусні. Перший ярус утворює дуб звичайний за участю ясена, клена гостролистого та явора. Другий ярус складає граб звичайний, клен польовий, липа звичайна, а також берест, черешня лісова, осика, груша звичайна та яблуня лісова. Переважають тут все-таки деревостани цієї формації, але вторинні, до того часто одноярусні з пануванням в них граба звичайного.

У підліску в цьому грабово-дубовому лісі можна бачити свидину, бруслину європейську, дерен, глід одноматочковий, ліщину та клокичку перисту. Росте тут шипшина собача, клен татарський, жимолость пухната, вовчі ягоди, а також свидина кров'яна, черемха звичайна, бузина чорна і жостер.

Основу трав'яного покриву у цьому лісі складають підлісник європейський, зеленчук жовтий, грястиця збірна, маренка запашна, перлівка поникла, осока волосиста, яглиця звичайна, копитняк європейський, безщитник жіночий і зірочник лісовий.

У межах земель села Кустівці є лучні угруповання, які поширені невеличкими масивами, серед них виділяються суходільні луки та заплавні луки. Тутешні суходільні луки відзначаються строкатістю видового складу, серед них можна бачити заболочені, справжні та пустищні луки. На суходільних горбистих ділянках поширені справжні луки з різноманітним травостоєм. Заболочені луки займають перезволожені пониження днища балок, лощини стоку, де зазвичай ростуть підмаренник болотний, осока лисяча, калужниця болотна, вербозілля звичайне, частуха подожникова, хвощ багновий, молінія голуба, мітлиця повзуча, тонконіг болотний і шучник дернистий. Тутешні пустищні суходільні луки приурочені частково до чорноземів опідзолених, а місцями до темно-сірих опідзолених ґрунтів. На цих ділянках переважає асоціація біловуса стиснутого, в складі якої росте деревій звичайний, жовтець їдкий, трясучка середня, нечуйвітер волохатенький і гребінник звичайний.

Заплавні луки на землях села Кустівці розміщені в заплаві річки Деревички і її тутешніх приток. У травостої цих лук найбільша роль належить злакам, осокам, серед яких місцями вдається бачити мітлицю білу, тим-offiйку лучну, куничник наземний, кострицю лучну та тонконіг лучний.

У межах території земель села Кустівці за ландшафтньо-екологічними принципом можна виділити два зооценози: зооценоз оброблювальних угідь, суходільних лук і пасовищ, а також водно-болотний зооценоз.

У зооценозі оброблювальних угідь, суходільних лук і пасовищ вирощуються такі основні культури – пшениця озима, жито, кукурудза на зерно, ячмінь, соя, цукровий буряк і соняшник. Часто надмірне використання добрив, пестицидів, отрутохімікатів веде до загибелі хребетних тварин, які живуть на полях і поблизу угідь у природі. Під час дощу, особливо

зливи, значна кількість отруйних речовин з полів потрапляє з тимчасовими струмками до річки Деревички, де трапляється, що отруюється риба, земноводні, птахи і навіть ссавці.

У цьому зооценозі на орних землях мешкають такі представники земноводних ропуха сіра, жаба трав'яна і ропуха зелена.

Серед плазунів вдається бачити випадково на полях, на пришляхових смугах ящірку прудку, вужа звичайного та ящірку живородящу.

Орнітофауна в основному представлена такими видами крук, сорока, ворона, куріпка, зимняк, пуночка, посмітюха, сорокопуд, коноплянка, щиглик, вівсянка, горобець, а також – шпаком, жайворонком, ластівкою, шевриком, одудом, лелекою білою, боривітром звичайним, луньом польовим, канюком звичайним і сиворакшою.

До ссавців зооценозу оброблювальних угідь, суходільних лук і пасовищ у межах земель села Кустівці належать кріт, їжак, білозубка мала, ласка, горностай, тхір, заєць-русак, лисиця, миша польова, хом'як звичайний і навіть козуля.

У водно-болотяному зооценозі іхтіофауна у річці Деревичці та ставках представлена верховодкою, в'юном, гірчаком, карасем, йоржем, коропом, краснопіркою, окунем, пічкурком, пліткою та щукою.

Земноводні зазначеного зооценозу особливо численні у весняно-літній період, мешкає тут жаба ставкова, кумка червоночерева, жаба гостроморда, жаба трав'яна, ропуха зелена і тритон звичайний.

У водоймах села Кустівці плазуни майже відсутні, проте іноді вдається випадково зустріти ящірку живородящу, вужа водяного, веретінницю, колись тут водилась черепаха болотяна.

Серед птахів на тутешніх водоймах можна бачити баранця звичайного, вівсянку очеретяну, кобилочку річкову, крижня, курочку водяну, ластівку берегову, лиску, луня лучного, очеретянку лучну, пастушка, синьошийку, сову болотяну, чаплю руду, чечевицю звичайну та шеврика лучного.

Ссавці в тутешньому водно-болотяному зооценозі найбільш активні вночі і представлені ондатрою, полівкою водяною, куторою звичайною, а на довколишніх вологих луках поширена полівка темна, ласка, миша маленька, пацюк сірий, заєць-русак, лисиця, кріт і нічниця водяна.

Джерела та література

1. Геренчук К. І. Природа Хмельницької області. Львів: Вища школа. 1980.
2. Говорун В. Д. Тимошук О. О. Антонюк Н. І. Риби, земноводні, плазуни і звірі Хмельниччини. Серія: «Фауна Поділля». Навчальний посібник для педагогів, учнівської та студентської молоді. – Хмельницький, «Поліграфіст-2», 2009. – 140 с.

3. Говорун В. Д. Тимошук О. О. Антонюк Н. І. Птахи Хмельниччини. Навчальний посібник. Хмельницький: «Поліграфіст» 2009. – 192 с. «Фауна Поділля» Випуск 3.
4. Говорун В. Д. Тимошук О. О. Річки Хмельниччини. Навчальний посібник. Видання друге. Хмельницький: Поліграфіст – 2, 2010. – 240 с.
5. Історія міст і сіл Хмельниччини (за працями Юхима Сіцінського і Миколи Теодоровича). Навчальний посібник/ упорядник Тимошук О. – Хмельницький: Поліграфіст – 2, 2011. – 560 с.
6. uk.m.wikipedia.org
7. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Хмельницька область. /Редакція тому: М.В. Загородний (голова) та ін. – Упорядники: Л.Л. Місінкевич, Р. Ю. Подкур. – Біографічні довідки: Ю. А. Довгань, Л. А. Кривега, О. М. Фандуль. – Кн. 6. – Хмельницький, 2015. – 1174 с.

*Єсюнін С.М.
м. Хмельницький*

КУПЕЦЬКА РОДИНА МАРАНЦІВ: НОВІ ФАКТИ ДО ІСТОРІЇ ПРОСКУРОВА ТА ЙОГО МЕШКАНЦІВ

Викладені дослідження архівних документів XIX – початку XX ст., нотаріальних справ та відомостей з генеалогічних платформ, які надали можливість з'ясувати місце та діяльність родини купців Маранців у Проскурові, відкрити нові факти в історії міста Хмельницького.

Ключові слова: *ашкенази, купець, промисловець, торгівля, цукроварня, особняк, Маранці, Проскурів, Хмельницький, Одеса, Відень.*

Серед купців та промисловців, які мали великий вплив на економічний розвиток міста Проскурова у другій половині XIX – на початку XX ст., можна виокремити Соломона Маранца. Але, як не дивно, про нього та його діяльність ми знаємо не так багато.

Безумовно, про купця Соломона Маранца можна знайти відомості, як у спогадах старожилів, довідникових виданнях минулого, так і у сучасних джерелах. У багатьох виданнях останніх років стверджувалась приблизно однакова інформація – Соломон Григорович Маранц – купець, цукрозаводчик, найбагатша людина Проскурова кінці XIX – початку XX ст., власник старовинного особняка, в якому тепер розміщується обласний театр ляльок. Сам так стверджував і автор цієї статті у своїх виданнях з історії міста. Здебільше ця інформація відповідає дійсності, але, останні дослідження дають можливість внести суттєві уточнення та доповнення.

Опрацювавши великий масив архівних документів, вдалось з'ясувати чимало цікавого щодо життя та діяльності як Соломона Маранца, так і його великої родини – рідних, двоюрідних, батьків, дідів та прадідів. Деякі факти суперечать усталеним відомостям. Більше того, вони вносять корективи у спогади старожилів міста та навіть представників цієї сім'ї. Так, твердження біографістів видатної піаністки Берти Маранц, що її батьком був цукрозаводчик Соломон Маранц, виявились не вірними. З'ясувалось, що крім Соломона у великій родині Маранців були інші купці, доволі потужні та впливові. Цікавим виявляється факт, що старовинний особняк, в якому нині працює театр ляльок, дійсно належав купцю Маранцу, але не Соломону, а його двоюрідному брату Хаїму. Натомість, Соломон мав не менш примітний особняк, який теж зберігся до наших днів і розташований у самісінькому центрі міста. До речі, зберігся і будинок батька Соломона – купця Гершка Маранца... Але, про всі з'ясовані факти по порядку.

Перепис євреїв 1875 р. зафіксував у Проскурові шість родин Маранців (з ідиш «maranz» – апельсин): чотири купецьких (Соломона, Янкля-Мойше, Хаїма та Абрама) та дві міщанських (Файбіша та Сруль-Янкеля) [13; 14]. Якщо міщанські родини не були між собою спорідненими, то купецькі – мали одне коріння.

Близько 1781 р. з польських земель до Пłosкирова переїхала ашкеназька родина Маранців: чоловік Мейер-Міхель, його дружина Голда, донька Лея та син Лейба. Подружжя були одного віку – мали по 35 років, донці було 4, сину – 3. У Пłosкирові Мейер-Міхель Маранц зайнявся шинкарством та доволі скоро став заможною людиною [12, арк. 20]. Родинні статки примножив син Лейба, який на початку ХІХ ст. отримав купецьке свідоцтво та мав успіх у торгівлі. Він скористався вигідним розташуванням Пłosкурова на транзитному шляху між країнами Європи та морським портом у Одесі та зумів встановити зв'язки з представниками австрійського бізнесу та одеськими купцями, організувавши гуртові операції різноманітними товарами. Два сини Лейби – Гершко (1812-1874) та Шльома-Абрум (1812-1873) теж стали купцями. Перший відповідав за торгівлі зв'язки з Австро-Угорщиною, другий – тримав контакти з Одесою. Саме Гершко та Шльома-Абрум дали початок двом гілкам Маранців-купців, які стали самостійними у веденні бізнесу.

Першу гілку можна умовно назвати «віденською», адже купець 2-ї гільдії Гершко Маранц мав тісні торгові стосунки з представниками австрійського бізнесу. Він завозив на Поділля різноманітні товари з Австро-Угорщини, а згодом навіть придбав нерухомість у Відні. На початку 60-х рр. ХІХ ст. Г. Маранц входив до шістки найбільших купців Пłosкурова [8, арк. 66]. У 1862 р. Гершко збудував на вул. Кам'янецькій, 16 великий двоповерховий будинок, який зберігся до наших днів (див. *Додаток 1*)

[7, арк. 1–6]. Перший поверх будинку займали крамниці, другий поверх був житловий. Г. Маранц був щедрим меценатом іудейської громади міста, безоплатно у своєму будинку з 1867 р. надав житло казенному рабину Проскурова Мойсею Руденському [14, арк. 418].

У Гершка Маранца від першого браку був син Шльома, від другого браку – три доньки та син Янкель-Мойше. Дві доньки знайшли чоловіків у Австрії та оселились у Відні. Молодший син Янкель-Мойше (1858-1902) мешкав разом з батьком у Проскурові та продовжив його купецьку справу – імпортував австрійські товари, експортував зерно. Він брав активну участь у кагальному житті міста, підтримував проскурівського рабина Мойсея Руденського, дозволивши йому не лише надалі мешкати у будинку по вул. Кам'янецькій, 16, але і в одному з приміщень першого поверху з 80-х рр. XIX ст. відкрити єврейську бібліотеку. Натомість, Янкель-Мойше Гершкович був хворобливим та помер на 44-му році життя, залишивши батьківський будинок на дружину Голду-Августу. На той час усі його діти – три сини та донька, виховувались та жили у Відні.

Старший син Гершка Маранца – Шльома (Соломон) (1832-1902) вибудував своє життя і бізнес по-іншому. Він болісно пережив смерть матері (першої дружини Гершка) та не прийняв друге одруження батька. Дистанції між батьком та сином додало те, що Шльома віддалився від релігійно-кастового життя єврейської громади та змінив своє ім'я Шльома Гершкович на Соломон Григорович. Натомість, купець зійшовся з міською владою та поміщиками Проскурівського повіту, від чого отримав світське визнання та преференції для власного бізнесу.

«Дружба» з міською владою дозволила С. Маранцу зайняти міцні позиції на міському ринку нерухомості та у 70-х – 80-х рр. XIX ст. придбати декілька земельних ділянок у центрі міста. Найбільшою була ділянка на розі вулиць Олександрівської та Аптекарьської (нині – Проскурівської та Проскурівського підпілля), на якій він у 1880-х рр. збудував великий двоповерховий, на цокольному поверсі, особняк. На момент його спорудження земельна ділянка була незабудована, отож особняк був розміщений в оточенні зелених насаджень вглибині від червоної лінії вул. Олександрівської, головним фасадом до названої вулиці (див. *Додаток 2*). Особняк С. Маранца наприкінці XIX ст. вважався одним з найкращих будинків Проскурова та з дозволу господарів використовувався для громадських потреб. На початку 1900-х рр. купець надав свій особняк у розпорядження Громадського зібрання – такої собі організації місцевого самоврядування на громадських засадах, до якого входило 96 найвпливовіших проскурівчан [24]. На своїх засіданнях вони приймали рішення (т.зв. «присуди») стосовно різних питань міського життя, та направляли їх до міської думи. Як правило, дума до таких «присудів» прислуховувалась та брала до ви-

конання. Вже пізніше, на початку ХХ ст., перед головним фасадом особняка, родина С. Маранца збудувала два прибудкових будинки (нині вул. Проскурівська, 18) [11, арк. 96].

«Дружба» з поміщиками Проскурівського повіту дозволили С. Маранцу збільшити свої статки та зробити старт на промисловій діяльності. На початку 70-х рр. ХІХ ст. купець взяв у поміщиків Пшездецьких в оренду 8 сіл Черноострівської волості, на землях яких почав вирощувати цукрові буряки [16, с.209]. Постачав буряки купець на Черноострівську цукроварню Кароля Пшездецького. Близько 1879 р. С. Маранц взяв в оренду на 10 років ще і цукроварню, зайнявши таким чином провідні позиції у торгівлі цукром в Проскурові. Смерть Кароля Пшездецького у 1882 р. та урядова заборона у 1884 р. євреям орендувати сільськогосподарські землі, змусила С. Маранца переглянути свою бізнес-стратегію. Соломон Григорович у 1889 р. викупив цукроварню у вдови Кароля Пшездецького Ельжбети, демонтував її та перевіз до Проскурова. Одночасно, у 1890 р. С. Маранц придбав на північно-східній околиці Проскурова, неподалік від залізничної станції, хутір дворянки Антоніни Осецької (24 десятини землі) та ділянку суміжної міської землі (11 десятин). Буквально за рік на цій території С. Маранц побудував новий цукрозавод, витративши 346,5 тис. руб. За проектом інженера-технолога Якова Городієвського було споруджено двоповерховий корпус підприємства з прибудованим відділенням для парової машини та чотириповерховим виробничим приміщенням. На території цукроварні для робітників побудували триповерхову казарму з їдальнею, лазню та лікарню з аптекою. До заводу була прокладена залізнична колія – для підвозу буряків та вивозу готової продукції. У 1891 р. нове сучасне підприємство, яких до цього часу в Проскурові не було, дало першу продукцію [27, арк. 16–38, 43]. У перший рік цукроваріння завод виробив 90 тис. пудів цукру та 26 тис. пудів патоки [26, с. 692]. У 1894 р., аби розширити виробництво, Соломон Маранц створив акціонерне товариство «Проскурівський пісочно-рафінадний завод С.Г. Маранца» з основним фондом у 750 тис. руб. та випускають 1,5 тис. акцій по 500 руб. Статут товариства затверджено 15 квітня 1894 р., початок дії – 16 червня 1895 р. [25, с. 1492]. Цей крок дозволив Маранцам залучити кошти не лише для покращення виробництва у Проскурові, а й побудувати у 1899-1900 рр. ще одну цукроварню – у місті Бар (нині Вінницької області). На початку ХХ століття Проскурівський завод давав щорічно чистого прибутку до 80 тис. руб., Барський завод – до 35 тис. руб.

У 90-х рр. ХІХ ст. С. Маранц став найбільшим промисловцем Проскурова. Поруч з цукрозаводом, у 1892 р. він побудував потужний паровий млин. У 1895 р. на базі млину, який переробляв за рік до 845 тис. пудів зерна на суму до 475 тис. руб., було створене акціонерне «Проскурівське

товариство млинарських виробництв С.Г. Маранца» [27, арк. 1–3]. Вливання капіталу акціонерів дозволило переобладнати існуюче виробництво та збудувати фабрику перлових круп. Ще одним прибутковим підприємством купця стала фабрика сухих гальвано-електричних елементів, яка була заснована у 1896 р. та виробляла гальванічні батареї, електричні дзвінки та запальнички [15, арк. 17].

Ще одним видом діяльності С. Маранца була фінансова справа. У 1890-х рр. він відкрив банкірську контору, яка стала першою в Проскуріві надавати великі позики. Крім того, купець очолював Проскурівське агентство страхового товариства «Якорь» [23, с.212].

Успіх у комерційних справах дозволив Соломону Маранцу ще наприкінці 60-х рр. XIX ст. стати купцем 1-ї гільдії, а у 1871 р. отримати титул потомственного почесного громадянина. Купець входив до складу різних благодійних організацій (заступник голови Проскурівського благодійного товариства, член повітового опікунства за в'язницями), певний час (1892-1900 рр.) був гласним Проскурівської міської думи [23, с.99, 103, 266].

Соломон був одружений з Розалією Зусман (1834-1908), мав трьох доньок та двох синів – Маркуса (Макса) та Янкеля (Якова), які традиційно для цієї гілки Маранців виховувались у Відні. Обидва сини отримали гарну економічну освіту в австрійській столиці та стали помічниками батькові у сімейному бізнесі. Великі надії Соломон Григорович покладав передусім на Макса, який був директором-розпорядником та співзасновником акціонерного товариства «Проскурівський пісочно-рафінадний завод С.Г. Маранца», управляючим парового млину, а з початку XX ст. одним з директорів Барської цукроварні [1, с.237, 257; 22, с.306, 331].

17 березня 1902 р. на 44-му році життя раптово помер молодший брат Соломона Янкель [18]. Після похорон, С. Маранц виїхав до Відня, аби влаштувати справи неповнолітніх дітей Янкеля, які навчались у австрійській столиці. У Відні купець вирішив затриматись на декілька місяців, адже саме тут мешкали більшість його рідних: три сестри – Естер Бернштейн, Цецилія Розенсток та Августина Горвиц, дві доньки – Софі Лібен та Цецилія Пінель. Але, 12 червня 1902 р. у 70-річного Соломона Григоровича стався інсульт, від якого він помер. Поховали проскурівського купця 15 червня 1902 р. на центральному цвинтарі Відня [17].

Комерційні справи С. Маранца перейняв на себе син Макс (успадкував цукроварні) та донька Августина (стала власницею млина). Але, за кілька років вони втратили контроль над промисловою «імперією» батька. Барську цукроварню прибрали до своїх рук одеські акціонери, Проскурівський цукрозавод, який з 1900 р. перебував у оренді Торгового Дому «П. Мозель і син», згодом (бл. 1907 р.) був проданий кам'янецькому куп-

цю Іллі Левінзону, паровий млин у Проскурові тривалий час здавався в оренду різним особам, але теж був проданий.

Після смерті у 1908 р. вдови Соломона Розалії Маранц [19], нерухоме майно у Проскурові перейшло у розпорядження доньки Августини. Вона спочатку продала порожні земельні ділянки, а у 1911 р. – прибуткові будинки по вул. Олександрівській (нині вул. Проскурівська, 18) та родинний особняк [11, арк. 67, 96]. Останній придбало Проскурівсько-Летичівське сільськогосподарське товариство, членами якого були поміщики повіту, які у свій час товаришували з Соломоном Григоровичем. Після продажу нерухомості, Августина виїхала до Австро-Угорщини.

Отже, наприкінці 1911 р. в Проскурові не залишилось жодного представника «австрійської» гілки Маранців (всі вони мешкали у Відні), а вся родинна нерухомість опинилась в інших руках.

Другу гілку Маранців можна умовно назвати «одеською», адже купець 2-ї гільдії Шльома-Абрум Маранц (1812-1873) встановив тісні торгові стосунки з одеськими комерсантами. Він завозив на Поділля різноманітні товари з Одеси, а згодом навіть придбав нерухомість у цьому місті. У Проскурові Шльома-Абрум мав власний будинок на вул. Кам'янецькій (не зберігся), але останні роки життя купець провів у Одесі. У нього було два сини – Абрам (1831-?) та Хаїм (1834-1912).

Абрам Шльомович став купцем 2-ї гільдії, але мав не надто гарні успіхи у комерції. Мешкав у батьківському будинку на вул. Кам'янецькій.

Хаїм Шльомович був більш успішним. Він отримав купецьке свідоцтво 1-ї гільдії, вів гуртову торгівлю борошном, цукром і лісом, утримував найбільший в Проскурові нафто-газовий склад (розміщувався біля залізничної станції), здавав в оренду численну нерухомість, володів 12 крамницями, що торгували різними товарами. У 1880-х рр. Х. Маранц придбав чотири земельні ділянки на вул. Олександрівській – в кварталі між вул. Дворянською та Бульваром (нині – вул. Володимирська та Свободи). На розі з Дворянською він спорудив два будинки, один з яких здав у оренду поліцейському управлінню. У глибині другої ділянки – розбудував власну садибу з двоповерховим особняком в оточенні чудового саду (*див. Додаток 3*). Х. Маранц був відомим серед іудейської громади Проскурова як меценат та набожна людина, отож на третій ділянці поруч з особняком, наприкінці XIX ст. на власний кошт купець заснував богадільню для євреїв та збудував невелику синагогу. Четверта ділянка була відведена під крамницю. Крім того Х. Маранц володів у Проскурові будинком на вул. Кам'янецькій та декількома земельними ділянками [9, арк.7].

Наприкінці 1911 р. 77-річний купець захворів та виїхав на лікування до Одеси, де на той час жила більшість його рідних. Курс терапії проходив у престижній приватній лікарні «Санітас». Але, лікування не мало успіху,

навесні 1912 р. Хаїм Шльомович Маранц помер. За заповітом його про-
скурівська нерухомість була поділена наступним чином: богадільня пере-
йшла у власність міста, особняк та нафто-газовий склад – синам Шльомі
(1876-?) та Менаше (1854-?), які на той час були успішними купцями та
мешкали в Одесі, ділянка з будівлями на розі Олександрівської та Дво-
рянської залишилась сину Абраму (1867-?), будинок на вул. Кам'янецькій
отримав син Берко, 12 крамниць порівну розділені між синами Шльо-
мою, Менашею та Берком. Ще два сини – Овшія та Даниїл-Йосип, а також ві-
сім онуків отримали фінансовий спадок. Вдова Хая (1840-?) залишилась
жити під опікою синів у родинному особняку [9, арк.7]. Батьківський біз-
нес (торгівля гасом, цукром і лісом) у Проскуріві продовжив син Абрам
Хаїмович, який ще за життя батька був його партнером [3, с.1047-1048; 6,
с.2002-2003].

Провівши аналіз викладених вище фактів, вдалось скласти генеалогіч-
ний розпис обох гілок Маранців-купців. Він, безумовно, потребує певних
уточнень та доповнень, але дозволяє визначити ступені споріднення у цій
великій родині (див. Додаток 4).

Таким чином, дослідження архівних документів ХІХ – початку ХХ ст.,
нотаріальних справ та відомостей з генеалогічних платформ, надали мож-
ливість з'ясувати місце та діяльність родини купців Маранців у Проскуро-
ві, відкрити нові факти в історії міста Хмельницького.

Додатки:

Додаток 1. Будинок Гершка Маранца

Будинок Гершка Маранца, 1862 р. (вул. Кам'янецька, 16). Фото 1984 р.

Додаток 2. Садиба родини Соломона Маранца

Садиба С. Маранца (окреслено). Фрагмент плану 1888 р.

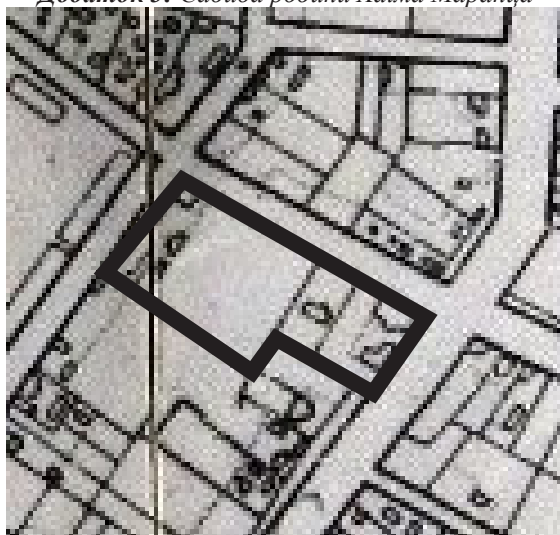

*Особняк С. Маранца (1), прибуткові будинки (2).
Аерофотозйомка 1944 р.*

Особняк С. Маранца (вул. Прокурівського підпілля, 71). Фото 2020 р.

Додаток 3: Садиба родини Хаїма Маранца

Садиба Х. Маранца (окреслено). Фрагмент плану 1888 р.

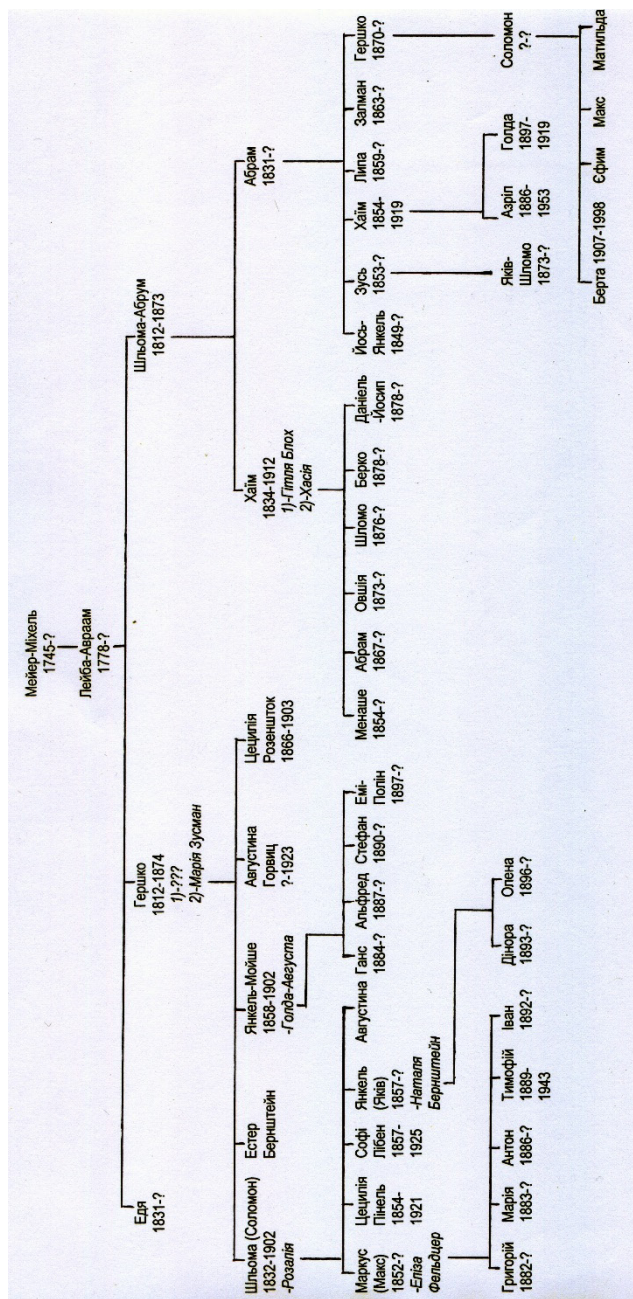

Особняк Х. Маранца (1). Аерофотозйомка 1944 р.

Особняк Х. Маранца (вул. Проскурівська). Фото 2012 р.

Додаток 4: Генеалогічний розпис родини купців Маранців

Джерела та література:

1. Адрес-календарь Подольской губернии / [сост. А. Крылов]. – Каменец-Подольский: Изд. Подол. губерн. стат. комитета, 1904. – 358 с.
2. Весь Юго-Западный край: справочная книга торгово-промышленных и фабрично-заводских предприятий, администрации и крупного землевладения в губерниях: Киевской, Волынской и Подольской. – К.: Изд. С. Компанейца, 1907. – 645 с.
3. Весь Юго-Западный край: справочная и адресная книга по Киевской, Волынской и Подольской губерниям. – К.: Изд. Т-ва Л.М. Фиш и П.Е. Вольсов, 1913. – С.911–1068.
4. Вся Россия: русская книга промышленности, торговли, сельского хозяйства и администрации. Адрес-календарь Российской империи. – М.: Изд. А.С. Суворина, 1897. – 3399 с.
5. Вся Россия: русская книга промышленности, торговли, сельского хозяйства и администрации. Адрес-календарь Российской империи. – М.: Изд. А.С. Суворина, 1902. – 3836 с.
6. Вся Россия: справочная книга российской промышленности, торговли, сельского хозяйства... 1911-1912 год - К.: Изд. Т-ва Л.М. Фиш, 1911. – сс. 1975-2013.
7. Держархів Хмельницької обл., ф.33, оп.1, спр.990
8. Держархів Хмельницької обл., ф.52, оп.1, спр.4
9. Держархів Хмельницької обл., ф.113, оп.32, спр.459
10. Держархів Хмельницької обл., ф.113, оп.32, спр.2840
11. Держархів Хмельницької обл., ф.113, оп.34, спр.69
12. Держархів Хмельницької обл., ф.226, оп.79, спр.2690
13. Держархів Хмельницької обл., ф.226, оп.80, спр.1183
14. Держархів Хмельницької обл., ф.226, оп.80, спр.1184
15. Держархів Хмельницької обл., ф.227, оп.1.т.5, спр.5106
16. Материалы для исследования Подольской губернии в статистическом и хозяйственном отношениях. – Каменец-Подольск: Тип. Губ. Упр., 1873. – 226 с.
17. Некролог Соломона Маранца // <https://www.geni.com/people/Shloime-Abrum-Marantz/6000000010494305355>
18. Некролог Янкеля Маранца // <https://www.geni.com/people/Yenkel-Moishe-Marantz/6000000021010387377>
19. Некролог Розалії Маранц // <https://www.geni.com/people/Rosalie-Marantz/6000000013877988719>
20. Памятная книжка Подольской губернии на 1911год / [сост. В. Филимонов]. – Каменец-Подольск: Изд. губерnsk. статист. ком., 1911. – [отд. I, II.], 296, [отд. III.], 218 с.
21. Перспективный план расширения города Проскурова 1888 года (копія) // Хмельницький обласний краєзнавчий музей. – Ф.6868
22. Подольский адрес-календарь / [сост. В.К. Гульдман]. – Каменец-Подольский: Подол. губерн. стат. комитет, 1895. – 452 с.

23. Подольский адрес-календарь / [сост. В.К. Гульдман]. – Каменец-Подольский: Подол. губерн. стат. комитет, 1900. – 349 с.
24. Проскуров 27 лет тому назад. Рассказ местного нотариуса К.И.К. – Проскуров: тип. “Порядок” М. Шильмана, 1915. – 16 с.
25. Указатель действующих в Империи акционерных предприятий / [под общ. ред. В.А. Дмитриева-Мамонова]. – СПб., 1903. – 2028 с.
26. Указатель фабрик и заводов Европейской России / [сост. П.А. Орлов, С.Г. Будагов]. – СПб., 1894. – 812 с.
27. Центральний державний історичний архів України, ф.442, оп.625, спр.356

Завальнюк К.В.

м. Вінниця

Зелінський Р. М.

сmt. Літин

ДОКУМЕНТИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ ПРО РОДИНУ ДЯДИНЮКІВ

З давніх часів Мурованокуриловеччина славилася своїми яскравими, непересічними майстрами пензля, серед яких виділяються такі неповторні постаті, як Федір Коновалюк (с. Калівка), Борис Остапович (сmt Муровані Курилівці), Петро Дерев'яно (с. Попелюхи), Ганна Рудковська (с. Жван), Володимир Трачук (с. Бахтин), Юрій Химич (с. Вищеольчедаїв), Володимир Вовк (с. Кривохижинці), Микола Бабій та Микола Козаков (с. Обухів), Оксана Городинська та Володимир Смаровоз (с. Конищів), Микола Олійниченко (с. Михайлівці), В'ячеслав Єрмаков (с. Попове), Юрій Ноговцін (с. Вінож) та ін.

Окреме місце у цьому почесному списку займає уродженець с. Лучинець Дядинок Василь Андрійович (01.01.1900 – 21.01.1944), – відомий український художник-монументаліст і графік який навчався у Львові у мистецькій школі О. Новаківського (1925 – 28) та у П. Холодного; автор серії портретів «Володарі України», виданих як комплект кольорових листівок; учасник художніх виставок у Львові, Кракові, Відні, Парижі, Празі, Філадельфії та Нью-Йорку і персональної – у Коломиї (1926); за дорученням митрополита Андрея Шептицького скопіював низку портретів греко-католицьких єпископів XVII – XVIII ст.; у 1938 році отримав 2-гу премію за кращий малярський твір на конкурсі в музеї Наукового товариства ім. Шевченка [8, с. 577-578].

У Державному архіві Вінницької області зберігаються архівно-слідчі справи за 1928 рік на рідних братів Василя Дядилюка – Олександра, 1882 р. н. [4, арк. 1-37 зв.], Івана, 1896 р. н. [3, арк. 1-28 зв.] та Володимира, 1897 р. н. [6, арк. 1-47 зв.], а також за 1927 рік на дядька, Прокопа Авакумовича Дядилюка, 1868 р. н. [7, арк. 1-47 зв.] та племінника, Бориса Олександровича Дядилюка [5, арк. 1-43].

У списку посадових осіб Могилівської міської управи за 27 липня 1918 року (фонд Могилів-Подільської міської управи) зазначено, що найстарший із братів, Олександр Дядилюк, закінчив Петроградську рисувальну школу Імператорського товариства заохочення художників і має свідоцтво на звання вчителя графічних мистецтв, видане Академією мистецтв. З 1 травня 1917 року по 24 травня 1918 року був членом Могилівської міської управи. 24 травня (6 червня) 1918 року обраний міським головою Могилева-Подільського [1, арк. 159 зв.-160].

В листопаді 1919 року захворів на тиф, і тому у травні 1920 року написав заяву про свою відставку, яка була негайно задовільнена [4, арк. 17 зв.].

Також у фонді Могилів-Подільської міської управи є постанова № 4 за 10 січня 1918 року про делегування Олександра Дядилюка представником міської управи до козацької ради куреня ім. Гетьмана Петра Сагайдачного [1, арк. 116].

За радянських часів О. Дядилюк працював викладачем образотворчого мистецтва у Могилів-Подільському педагогічному технікумі та місцевій 7-річній школі. Заарештований 23 вересня 1928 року за звинуваченням у ст. 54-3, 54-4 і 54-10 КК УСРР [4, арк. 13, 25]. Йому, зокрема, інкримінувалося «проведення антирадянської агітації, влаштування нелегальних зібрань, поширення нелегальної літератури». Очевидно, слідчими були взяті до уваги і свідчення сина Бориса, який розповідав на допиті: «Мене батько виховував в українському дусі, тобто прагнув зробити з мене українця, який любить свою батьківщину і стоїть за її незалежність. Часто він розповідав мені історію боротьби українців за незалежність» [4, арк. 2].

Постановою Особливої Наради при Колегії ОДПУ від 11 січня 1929 року Олександр Андрійович був позбавлений права проживання у Москві, Ленінграді, Ростові-на-Дону, зазначених губерніях та округах і в УСРР, з прикріпленням до певного місця проживання, терміном на 3 роки [4, арк. 30]. Згодом, постановою аналогічного карального органу за 19 лютого 1932 року термін покарання було продовжено ще на 3 роки [4, арк. 35].

Реабілітований О. А. Дядилюк був висновком Прокурора Вінницької області за 19 квітня 1995 року [4, арк. 37].

Ще раніше, 5 березня 1928 року, було заарештовано Володимира Дядилюка, який на той час працював завідувачем діловодства Лучинецького райвиконкому (звинувачувався за ст. 54-10 КК УСРР). На час арешту сім'я

складалася з дружини, Параски Федорівни, 29 років, домогосподарки, матері, Євдокії Петрівни, 65 років, сина Володимира, 5 років та дочки Неоніли, 2 роки [6, арк. 5-5 зв.].

Із протоколів допиту В. Дядинюка стало відомо про його службу в Армії УНР. Зокрема, у 1919 році він служив писарем штабу 9-ї бригади, а у 1920 році-писарем штабу 27-го куреня 3-ї Залізної дивізії О. Удовиченка. Служили в Армії УНР і його брати Петро та Василь: «Два брати мої Василь та Петро, які служили у петлюрівській армії, знаходяться за кордоном. Василь у Львові, де навчається у консерваторії, а Петро у Каліші, де працює у столярній майстерні» [6, арк. 7-7 зв.].

Постановою Особливої Наради при Колегії ОДПУ від 11 травня 1928 року В. А. Дядинюк був засуджений до 3 років вислання у Сибір [6, арк. 29]. Покарання відбував у Наримському краї (с. Комашево), де працював рахівником [6, арк. 40-41].

Вже після відбуття терміну покарання Володимиру Дядинюку було оголошено постанову Особливої Наради при Колегії ОДПУ за 23 січня 1931 року, за якою йому заборонялося проживання у Московській та Ленінградській областях, Україні, Північно-Кавказькому краї, Дагестані, Казані, Іркутську, Читі, Ташкенті, Тифлісі, Хабаровську, Омську, Омському районі та прикордонних округах терміном на 3 роки [6, арк. 44].

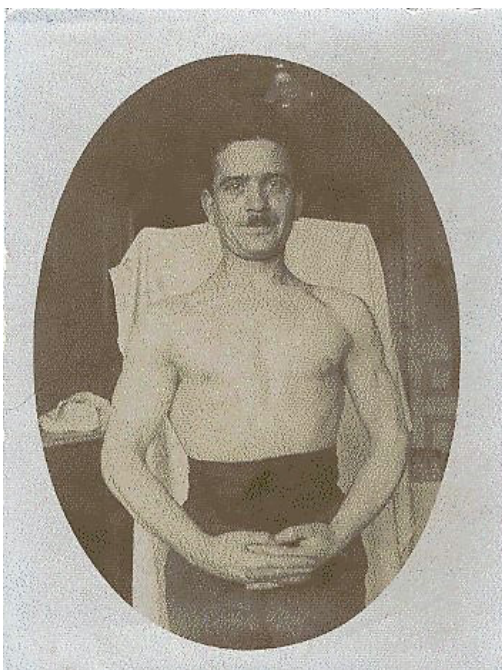
Реабілітований В. А. Дядинюк висновком Прокурора Вінницької області за 4 грудня 1995 року [6, арк. 47-47 зв.].

Окрім Василя Дядинюка, сімейну традицію малярства продовжував і його брат Іван, маляр-живописець, який також виготовляв предмети релігійного культу. Як і його брати, був заарештований безбожницькою більшовицькою владою (18 вересня 1928 року). Звинувачувався за ст. 54-4, 54-10, 54-13 КК УСРР. На час арешту сім'я складалася з дружини, Віри Хомівни, 29 р., домогосподарки, сина Миколи, 6 р., та дочки Тамари, 4 р. [3, арк. 3-4].

Постановою Особливої Наради при Колегії ОДПУ від 11 січня 1929 р. Іван Дядинюк був позбавлений права проживання у Москві, Ленінграді, Ростові-на-Дону, зазначених губерніях та округах, і УСРР, з прикріпленням до певного місця проживання, терміном на 3 роки [3, арк. 26].

Реабілітований Іван Дядинюк був висновком Прокурора Вінницької області 9 червня 1995 року [3, арк. 27-27 зв.].

Особливої ваги архівно-слідчій справі на Дядинюка Івана Андрійовича надає та обставина, що у ній знаходяться надзвичайно цінні для дослідників документи: три фотографії та лист Василя Дядинюка зі Львова до рідні, датований 31 липня 1928 року [3, арк. 25].

На одній із фотографій зображений в однострої вояка Армії УНР рідний брат Василя Дядинюка Петро. На звороті фотографії рукою співробітника ДПУ зроблено підпис: «Дядинюк Петр Андреевич б. петлюровский офицер, сейчас в Польше» [3, арк. 25]. Інша фотографія показує нам Василя Дядинюка у «домашній» обстановці. На звороті рукою Василя Андрійовича зроблена помітка: «Недавня фотографія, 1 рік по залишеню гімнаст. вправ, які мусів припинити через велику працю помислову (розумову. - Авт.). Морда ідіотська, бо мене смішили, а сміятись не хотів» [3, арк. 25].

І, нарешті, третя фотографія, на якій зліва знаходиться відомий художник-імпресіоніст, учений-хімік, член Української Центральної Ради, міністр народної освіти УНР Петро Холодний, в центрі – його син Петро, а справа – Василь Дядинюк. Напис на звороті фотографії, зроблений рукою нашого земляка, гласить: «В лютому 1928 році, по повороті з Італії.

В роботі П. Холодного.

Валова 14, Львів» [3, арк. 25].

Надзвичайно цінним документом особового походження, про який вже згадувалося вище, є приватний лист Василя Дядинюка до своїх родичів, в якому він розкриває свої творчі і наукові задуми, звітує про творчі здобутки, ділиться із родичами своїми планами на майбутнє, розповідає про мистецько-студійні подорожі до Італії і Франції та про взаємовідносини з родиною відомого українського арт-маляра Петра Холодного-старшого та митрополитом Андреем Шептицьким, від якого разом із багатьма українськими митцями (в т. ч. й В. Січинським) отримав батьківську допомогу й притулок [9, с. 372-373].

З огляду на важливу наукову та суспільну цінність цього листа, дозволимо собі навести його текст повністю із збереженням стилістики та мови автора.

«Року Божого 1928 31/VII.

Милі, дорогі і рідні!

Знову пройшов довший час, як я не писав до Вас листа та і від Вас – жадних відомостей не одержував.

За себе, прошу у Вас вибачення, але настають такі хвилини життя мого, що кожний день наступаючий приносить нові і нові розрішення ріжнього роду питань і повстають із ним щодня, то иньші перспективи. И кожний раз, збираючись написати Вам, гадаю: зобачу що вийде з того, або того-тогда напишу все разом, а кінчивши чекать кінця одного питання, як наростає не менш цікавий початок другого. И знову чекаю. Це є перша причина моїх перерв кореспонденційних.

Друга – абсолютний брак часу, навіть спокійно поїсти.

Третя – не люблю писати без змісту і потреби, а четверта, – останні три місяці, довше перебуваю на боці, як дома.

В останніх часах мені незвичайно щастить доля, хоч мушу признати, що перед тим також не відмовляла, тому не покладаючи рук – працюю, наскільки сил вистачає, бо твердо пам'ятаю приповідку російську: «Куй железо, пока горячо!».

Тому в багатьох ділянках життя, я все минаю і переслідую лише свою ідею, аби не випустити з рук долі своєї – упертої ініціативи; і коли наступають хвилі короткого відпочинку, то почуваю себе настільки змореним, що чесно говорю – не хочеться не то що писати, а і балакати.

Я зараз складу коротенький опис останніх подій і праць – то для Вас стане все зрозумілим.

1) Не знаю чи писав, що 1-го жовтня с/р. виїжджаю на студії до Парижа на 1 рік, як до академії малярської, так і до консерваторії.

Знову виїжджаю, яко степендіант Митрополита, на що вже дістав і гроші, і благословення.

Ця подія викликала багато і радості, і праці. Мусів працювати багато по музиці, щоб гаразд здати іспит, бо буду переноситись до франц. школи так робити певні підготовлення і до мал. академії прибавилась мова французька, яку вже вчу і щотижня беру 3 лекції, хоч правда дається легко, бо вже знаю мову італійську, а вони обидві зближені. Крім того мушу забезпечити життя у Львові дружині, яка востається дома.

Степендію в розмірі 30 долярів 300 зол. = 900 франків я забираю всю, а дружині на рік життя мушу підробити тут, що майже все залагодив, бо мав багато замовлень, але на те потрібно було інтензивної праці.

Щодо праць, то за час перерви нашого писання виконав слідуєчі праці:

Портрети: Гр. Льва Шептицького, жінку і двох доньок. То є рідний брат Митрополита. Був запрошений до нього на 3 тижні у маєток на гостини і роботу портретів.

Адвоката Метрополітальних дібр. Гвоздецького О. Мітрлата Войнаровського, Генерального адміністр. дібр Метрополітальних.

Лісова інженера Метрополіт. дібр. п. Кіселевського, дружину Коменданта бригади кавалерії у Львові, – барона Бістрама, і його матері.

Коли виконував портрет Войнаровського, то знову був запрошений в гостини до його в курорт Метрополітальний в Підлюте, де просидів знова 3 тижні. Ну а крім сих портретів, намалював для себе 8 великих образів, переважно студіював в глибині свого змісту «Natur morte».

Нині знова приступив до портрету «miniatur» п. Сасик. От і посудить самі о часі і відпочинках.

Крім того, отримав пропозицію від Митрополита прийняти по поверненні з Парижа – дирекцію школи релігійного малярства для монахів, яку би я мав сам відчинити, на що я вже дав принципову згоду. Думаю тогди забрати на роботу Петра, яко помішника інструктора – відділів: столярського, різьбар. і позолотного, але боюся, аби він не напсував мені своїм поведінням, оскільки ще досі не залишив чарки і карт.

Писав правда до мене, що вже роздав всьому кінець і хоче працювати. Може, – але не віриться! Ех якби тут ти Іване був. Хо-хо! Займав бись тут дуже добре становисько і працювали б оба. Вам певне вірити не хочеться всім моїм подіям, але незадовога, по документальним даним пересвідчесь в правдивості всіх подій мого життя і праці.

Ще забув! До від'їзду в Париж, запросив до спільної праці коло каплиці семинара Духовного у Львові мене - Петро Холодний (арт.-маляр). Будемо малювати власні композиції технікою «tempera».

Посилаю між иньчим Вам фотографію свою разом з П. Холодним і його сином у їхній робітні. Фотографувався зарас по поверненні з Італії – в зимі.

Дуже часто сниться мені покійний батько. В неділю 5 серпня буду слухати паніхиду по ньому.

Надійка видужує потроху – хвала Господу і долі твердо і непохитно товаришить мені у моїх замірах. Не мало здивувало мене, що дядько Прокіп, на старости літ змушений був залишити рідну оселю.

Мимоволі пригадав Котляревського в «Наталці Полт.»

«Ой доле людская, чом ти є сліпая».

Як тільки залагоджу всі справи хатні перед виїздом до Парижа, а буде в розпорядженні який гріш, вишлю, через Вас – йому. Я вже гадав зробити це давніше, але як випала справа поїздки на рік науки, то пляни трохи змінились, а через них і мій бюджет.

Здається все про нас написав. Тепер буду лише очікувати відповіді про життя і бут всіх Вас там.

Як зі здоров'ям мамці? Яке здоров'я Вас обоїх Володимире та Іване з дітьми та дружинами.

Нетерпеливо будемо очікувати відповіді, а Ви не полінуйтесь, та напишіть ширшого листа, згадавши про кожного рідного і близько знайомого. Де є Боря Шелест? Чи оженився також? Що є з Ганею та Миколою? Лідою і Савою? Та милою Марусею? Вона мусить бути надзвичайно вродлива, судячи з діточих літ як вона виглядала. Мабуть вже також досить велика. Що робить Надія та Василь. Одним словом про всіх і вся.

Що є з дітьми Олександра від першої дружини і чи єсть діти від другої. Хто друга жінка його? Чи не та учителька, яка мешкала у Ліді?

Що робить тепер Катерина Олександрівна, його перша дружина і де працює?

Хотів би конечно мати фотографію цілої нашої родини разом, дому і майстерні, такі фотографії мені дуже є потрібні для Митрополита. Він дуже цікавиться. Я написав йому свою біографію, але ліпше би було якби дістав якийсь документальні дані. Не знаю чи заховалася фотографія з пам'ятника Шевченка, якого тато робив та взагалі якихось фотографій інших.

Це все лежить і в твоєму інтересі Іване. Може дасться мені якась і тебе притягнути тут до праці в Художньо-ремісничі школі, а тому всілякі фотографії, які лише єсть доказом життя і праці нашої родини, збери і вишли рекомендованим листом.

Ну буду кінчати своє довге посланіє і пращати Вас.

Обоє міцно цілуємо Вас усіх.

Василь і Надія» [3, арк. 25].

Також у ДАВіО зберігається архівно-слідча справа на Дядинюка Прокопа Авакумовича, рідного дядька братів Дядинюків, який у часи УНР був головою Могилів-Подільської повітової народної управи (1917-1920), а також восени 1918 року був обраний делегатом на Трудовий Конгресс України у Києві [7, арк. 7 зв.]. У справі є також цілий ряд копій документів тієї епохи, які засвідчують подвижницьку, державотворчу працю Прокопа Дядинюка. Ось, наприклад, телефонограма усім волосним народним управам Могилівського повіту за 11 липня 1919 року за підписом П. Дядинюка: «До Могиліва прибуло з фронту 2000 тяжко хворих козаків українських. Всі оборон[н]ики трудового народу, заступники його прав, на волю і землю, положивши своє здоровля за добробут, знаходяться зараз в неможливо-тяжких умовах. Народня Управа, зруйнована комуністами, не може задовольнити всім необхідним. В самому місті Могиліві немає де купити хліба, чере що Повітова Народня Управа звертається до Волостних Народних Управ зараз з полученням цієї телефонограми улаштувати збір жертв хліба. Просити населення най допоможуть хто скільки може, хто бухан хліба, а хто яйце, а хто хвунт муки. За всі жертви зараз повідомити. Спішіть, час не жде, щоб Ваши оборонці не вмирили голодньою смертю. Знайте, що за вчорашній день з голоду померло 28 ранених і слабих козаків» [7, арк. 23].

Інші розпорядження П. Дядинюка на посаді голови Могилівської повітової народної управи стосуються питань мобілізації населення до Армії УНР, боротьби з більшовицькою агітацією, налагодження мирного життя у повіті, збору пожертв на користь хворих вояків Армії УНР, обліку та охорони хлібних запасів тощо [7, арк. 23-24].

За радянських часів Прокіп Дядинюк вів скромне, непомітне життя: працював столяром-меблярем, виконуючи приватні замовлення. 15 червня

1927 року колишній державний службовець УНР був заарештований окружним відділом ДПУ за ст. 54-13 КК УСРР. Цікаво, що під час арешту були вилучені такі «контрреволюційні» речі, як рукопис «Гіркий сміх», дві листівки із зображенням похорону козака, вбитого більшовиками, та дві фотографії українських старшин (на жаль, ці «докази», очевидно, були знищені під час арешту) [7, арк. 3].

На момент арешту сім'я П. Дядинюка, яка проживала з ним у Могилеві-Подільському, складалася з дружини, Маври Федорівни, 57 років, домогосподарки, сина, Коваля Максима Миколайовича (нерідний), 14 років, та дочки, Байдацької Галини, 9 років [7, арк. 4 зв.]. Також із метричної книги Свято-Миколаївської церкви с. Лісові Берлинці Могилівського повіту Подільської губернії

(нині - с. Лісове Барського району Вінницької області) ми дізнаємось, що звільнений у запас армії старший військовий писар Прокіп Авакумович Дядинюк 26 січня 1896 року одружився на вдові, селянці Маковської волості Кам'янецького повіту Подільської губернії, Маврі Федорівні Книшовській, 25 років [2, арк. 18 зв.-19].

Постановою Особливої Наради при Колегії ОДПУ від 16 вересня 1927 року Прокіп Авакумович Дядинюк був висланий до Старобільського округу терміном на 3 роки [7, арк. 1]. Реабілітований висновком Прокурора Вінницької області за 11 січня 1996 року [7, арк. 47-47 зв.].

Таким чином, наявні документи Державного архіву Вінницької області дозволяють уточнити та доповнити біографію визначного українського майстра пензля Василя Андрійовича Дядинюка, а також його широкій українській родині на тлі загального історичного процесу.

Джерела та література:

1. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВіО). – Ф. Д – 37. – Оп. 1. – Спр. 88.
2. ДАВіО. – Ф. Д – 904. – Оп. 12. – Спр. 56.
3. ДАВіО. – Ф. Р. – 6023. – Оп. 4. – Спр. 12626.
4. ДАВіО. – Ф. Р. – 6023. – Оп. 4. – Спр. 12634.
5. ДАВіО. – Ф. Р. – 6023. – Оп. 4. – Спр. 22958.
6. ДАВіО. – Ф. Р. – 6023. – Оп. 4. – Спр. 27339.
7. ДАВіО. – Ф. Р. – 6023. – Оп. 4. – Спр. 27772.

8. Пеленська О. М., Мельник Л. Василь Дядинюк/О. М. Пеленська, Л. Мельник // Енциклопедія сучасної України. – Київ : Ін-т енциклопед. досліджень НАН України, 2008. – Т. 8. – С. 577–578.
9. Трембіцький А. М., Трембіцький А. А. З епістолярної спадщини українського художника Василя Дядинюка/Анатолій Михайлович Трембіцький, Андрій Анатолійович Трембіцький//Третя Могилів-Подільська науково-краєзнавча конференція. – М.-П., К. – П.: Оіум, 2009. – С. 370–376.

*Коржик С.А.,
снт. Летичів*

У КОГО ЗУПИНЯВСЯ ЛЕВ ТОЛСТОЙ, КОЛИ ПЕРЕБУВАВ У ЛЕТИЧЕВІ?

Одного разу, відвідуючи старе православне кладовище Летичева, я потрапила на могилу-склеп, на якій зберігся напис:

«Штабсь Ротмистр Графь Павел Петрович Толстой, родилсь 1824 г. умер июля 15 дня 1855 г. отъ роду имел 31 годъ».

Мене ця інформація зацікавила і я вирішила провести дослідження: чи був Павло Петрович родичем Льва Миколайовича Толстого – відомого російського поета-класика?

«Великий письменник російської землі», як в останньому листі до Толстого (від 24 червня 1883 р.) назвав його І. Тургенев, за народженням і вихованням належав до вельможного дворянського роду. Поміж предків письменника по лінії батька – соратник Петра І, П. Толстой, котрий одним із перших у Росії отримав титул графа. Учасником Вітчизняної війни 1812 р. був батько письменника, граф М. Толстой. По материнській лінії Толстой належав до давнього роду князів Волконських, поріднених із князями Трубецькими, Голіциними, Одоєвськими та ін. вельможними сім'ями. По матері Толстой доводився родичем О. Пушкіна. Їхній спільний предок – відомий соратник Петра І боярин І. Головин. Одна із його дочок – прабаба поета, а інша – прабаба матері Толстого.

Зібрана інформація мене вразила. Виявляється, що сам Лев Миколайович Толстой відвідував наш Летичів!

У скромному подільському місті Летичеві напередодні російсько-турецької війни Лев Толстой побував в 1854 році. Дорога двадцятишестирічного офіцера російського війська пролягала у Крим. Перебуваючи у Дунайській армії, під час передислокації з Криму, Лев Миколайович вирішив відпочити на Поділлі. У його «Щоденнику» від 16 вересня 1854 року за-

писано, що в Летичеві Подільської губернії він знайшов «много нового і интересного». Майже півтора місяці письменник був у Летичеві та інших місцях подільського краю, які його зачарували.

Очевидно, що рішення побувати саме в Летичеві було не випадковим, бо у когось Лев Толстой міг зупинитись на цей час. Можливо у близьких і знайомих йому людей?

Достовірно дати відповідь на це запитання, мабуть, важко. Однак, варто враховувати ту обставину, що він міг відвідувати і Павла Петровича Толстого. Адже у XIX столітті багато гілок графів Толстих були дружні між собою. Це підтверджується їх власними розповідями про минуле і спогадами про них сучасників.

Отож, чи був Павло Петрович родичем Льва Миколайовича? Так, був, але далеким. Мабуть, можна передбачити, що саме у нього гостював великий письменник, перебуваючи у Летичеві. Адже часові рамки перебування тут Льва Толстого дозволяють припускати таку версію.

Тому прослідкуємо родинні зв'язки графа Толстого, чий прах покоїться на кладовищі у Летичеві. Павло Петрович був наймолодшим у сім'ї графа Петра Степановича Толстого (1798-09.10.1862) та Єлизавети Василівни Толстої (уроджена Лїїна) (?-1862). Відомо, що його батьки одружилися 16 липня 1817 року. У шлюбі у них народилося четверо синів: Василь (17.05.1818), Микола (15.12.1819), Олександр (9.04.1821) – пізніше став підпоручиком, був одруженим з 4 лютого 1849 року із Олександрєю Василівною Устиною (1830р. нар.), молодший син Павло (21.07.1824) та донька Парасковія (20.11.1822), що вийшла заміж за гвардії-полковника князя Григорія Миколайовича В'яземського.

Рід Толстих був у ті часи, незважаючи на знатність, дещо збіднілим, після того як у XVIII столітті деякі з його представників були залучені до конфлікту з владою і заслані або позбавлені майна. Щоб забезпечити своїм синам гідну кар'єру, в роду Толстих було прийнято віддавати їх на навчання до військового училища.

Павлів батько – Петро Степанович був надвірним радником та камергером. А дідусем Павла був граф Степан Федорович Толстой (17.04.1756-02.1809) – військовий бригадир. Бабуся Павла – Олександра Миколаївна, уроджена Щербатова. У дідуся і бабусі було аж 12 дітей.

Прадідусь Павла – граф Федір Іванович Толстой (07.07.1726-30.11.1760), а прабабуся – Євдокія Михайлівна Волконська.

Спільним родичем графів Льва Миколайовича та Павла Петровича був їх прапрадідусь (батько прадіда) – граф Іван Петрович Толстой (1685-1728), який одружився у 1691 році із Парасковією Іванівною Троекуровою. Сім'я їх теж була багатодітною і нараховувала 10 дітей (5 синів і 5 доньок). Є інформація, що цей самий Іван Петрович був прапрадідом і

поета Миколи Олексійовича Некрасова. Якщо це дійсно так, то виходить, що Н.А. Некрасов і Л.Н. Толстой та П.П. Толстой (що помер у Летичеві) були четверо рідними братами.

Виявляється також, що і поет О.С. Пушкін був четверо рідним дядьком Л.М. Толстого. Мама Льва Миколайовича приходилась четверо рідною сестрою поетові. Загальним їх предком був адмірал, сподвижник Петра I Іван Михайлович Головін.

І ще одне питання виникло в результаті дослідження – чим займався Лев Миколайович, перебуваючи на Поділлі? Відповідь знаходимо у його біографічних даних. У Летичеві, як уже згадувалося раніше, Лев Миколайович Толстой прожив більш як місяць. Тут він продовжував роботу над оповіданням «Рубка леса. Розповідь юнкера». Оповідання – розповідь Льва Толстого про один день артилерійського взводу під час Кавказької війни. Входить в кавказький цикл письменника. Написане оповідання в 1853-55 роках, вперше опубліковане у 1855 році в журналі «Современник». Подільські враження помітні в його творах «Отрочество» й «Утро помещика».

Однак, повернемося до могили, що міститься на кладовищі у Летичеві. На зворотньому її боці читаємо ще один напис **«Корпус офіцерів Гусарського Его Імператорського Величства Великого Князя Константина Николаевича полк»**. Це ще додаткові відомості до біографії Павла Петровича Толстого. Його військове звання – «штабс-ротмістр» у гусарському полку. То у Летичеві виявляється перебували гусари?

Так, Толстой Павло Петрович служив у кавалерійському корпусі офіцерів гусарського Його Імператорської Величності Великого Князя Костянтина полку, що входив в 12-ту кавалерійську дивізію 12-го армійського корпусу Київського Військового округу.

3 25 листопада 1826 року у полку було затверджено гусарське обмундирування. Чини полку одягнули у світло-сині ментики з чорною опушкою; доломани і ківери з білими (офіцери – срібними) гудзиками, шнурами та витишкетами. Вальтрапи і ташки були світлосині з білими вензелями та коронами. Озброєння гусара даного полку складав карабін, пара пістолетів і шабля. Навіть було затверджено масті коней, з 1833 року полку було визначено мати гнідих. У складі полку було 8 ескадронів.

У 1849 році (19 вересня) Шефом Полку призначено Його Імператорську Величність Великого Князя Костянтина Миколайовича.

Полк часто міняв місце своєї дислокації, зокрема, у 40-50-х роках XIX століття перебував у повітовому місті Летичеві Подільської губернії.

Часті переміщення полку з місця на місце на початку 50-х років проходило під керівництвом полковника барона Фердинанда Фердинандовича Вінценгероді, який прийняв його влітку 1849 року. Його керівництво

полком продовжувалось до 1 січня 1856 року, коли він був призначений командиром Лейб-гвардії гусарського Його Високості полку.

Військова присутність росіян на території Правобережжя вирішувала виконання кількох взаємопов'язаних функцій. По-перше, відігравала роль фактора державного облаштування, здійснення управління, забезпечення стабільності, попередження можливих соціальних незадовольень, конфліктів, загострень і зіткнень у регіоні, що переживав величезні цивілізаційні трансформації, викликані ліквідацією Речі Посполитої та приєднанням до північно-східної метрополії.

По-друге, царський двір убачав в українцях головну небезпеку державної цілісності. Відтак воєнно-політичне забезпечення, як і вся інкорпораційна політика, було покликане гарантувати збереження статусу великої держави в новій геополітичній ситуації і мало передусім чітко виразу антиукраїнську спрямованість.

Основний тягар щодо забезпечення військових постойв лягав на селянство та міщан. З розміщенням військових у місцевого населення зростали витрати. Зокрема, щорічна навантаженість на одну податну особу в Подільській губернії складала 4 рублі 99 копійок. Витрати на обладнання, ремонт, опалення і освітлення приміщень, які використовувалися військовими, за виключенням витрат, пов'язаних із проживанням особового складу в будинках господарів, на початку XIX століття складали майже 400 тис. рублів [1, арк.594, 595].

А ще для цього мешканці міста змушені були виділити не тільки квартири під особовий склад, а й конюшні та провіант для коней і дрова для опалювання приміщень. До того ж, полкові командири віддавали солдатам накази і розпорядження самовільно займати пасовища, випускати на селянські поля коней, які знаходилися у штаті військових підрозділів.

По можливості, під постої військових чиновників виділяли спеціальні казенні будинки. Для розквартирування командирів відводили зручніші житлові будинки, в яких вони погоджувалися оселятися [2, арк.67]. Як правило, це були поміщицькі маєтки або обійстя заможних міщан і селян. Особлива увага приділялася постачанню продуктів харчування для генералітету, особового складу штабів, офіцерів і лазаретів [2, арк.91].

Рядовий склад переважно оселявся в селян чи міщан, які мали не тільки житло, а й земельні наділи та робочу худобу.

Звичайно, тепер уже неможливо встановити, де саме проживав родич Льва Толстого у Летичеві. Можливо, на центральній вулиці Соборній (раніше вона мала назву Казарменна). Невідомо, чи був одружений Павло Петрович Толстой. Однак, відомо, що дружина гвардії штаб-ротмістра графиня Надія Вікторівна Толстая викупила 22 квітня 1882 року за 225 тис. крб. сріблом містечко Снітівка Летичівського повіту, що знаходився

від повітового центру за 15 верст, у Ії Змунчїлли, Інни Змунчїлли, Анни Вакар та Зої Демянкової [3].

Ось так напис на давній могилі допоміг встановити цікаві історичні відомості. Вони стосуються нашого повітового міста Летичева у XIX столітті. На його сторожі стояли військові офіцери, один з яких був родичем Льва Миколайовича Толстого – великого російського письменника.

Джерела та література:

1. Кам'янець-Подільський міський державний архів. – Ф. 226. – Оп. 79. – Спр. 44. – Т. 3.
2. Державний архів Хмельницької області. – Ф. 29. – Оп. 1. – Спр. 4.
3. Державний архів Хмельницької області. – Ф. 759. – Оп. 1. – Спр. 98.
4. Военно-статистическое обозрение Российской империи. – Т. X. – Ч. 2. Подольская губерния. – СПб.: Тип. департамента генерального штаба, 1849. – 160 с.
5. Нариси історії Поділля: на допомогу вчителю / Л. В. Баженов, І. С. Винокур, С. К. Гуменюк та ін. – Хмельницький: Облполіграфвидав, 1990. – 327 с.
6. Сборник сведений о Подольской губернии. Вып. II. Издание Подольского статистического комитета. – Каменец-Подольский: Тип. Подольск. губерн. правл., 1882. – 202 с.
7. Філінюк А. Військові пості та пов'язані з ними повинності у Подільській губернії на межі XVIII –XIX століть / Анатолій Філінюк // Воєнна історія Поділля та Буковини: наук. зб.: матер. всеукр. наук. військ.-іст. конф. (25-26 листопада 2009 р., м. Кам'янець-Подільський). – К.: Мін-во оборони України, Центральний музей Збройних сил України, 2009. – С. 101-106.
8. Хроника Российской императорской армии: в 7 ч. / Сост. А. В. Висковатов. – СПб., 1852. – Ч. 4: 1-, 2-, 3- и 4-й пехотные корпуса с их легкими кавалерийскими дивизиями. – LX, 549 с.
9. Род:Толстые. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.rodovid.org/wk/%D0%A0%D0%BE%D0%B4:%D0%A2%D0%BE%D0%BB%D1%81%D1%82%D1%8B%D0%B5>
10. Летичів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D0%B5%D1%82%D0%B8%D1%87%D1%96%D0%B2>

ХАРАКТЕРИСТИКА ТУРИЗМУ ЯК ФЕНОМЕНУ: ФІЛОСОФСЬКИЙ ТА КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ

Зміни в рамках загальносвітової цивілізації, формування інформаційного простору переконують в тому, що основні характеристики сучасного і майбутнього суспільства пов'язані з нарощуванням послугоємкого виробництва. Багато зарубіжні економісти давно говорять про те, що сектор послуг буде грати пріоритетну роль в порівнянні з аграрним та індустріальним секторами економіки.

Зараз значення туризму постійно зростає в економіці розвинених країн. За даними Всесвітньої туристської організації та МВФ, туризм з 1998 р. вийшов на перше місце в світовому експорті товарів і послуг (7,9% від 6,738 трлн дол. США).

Туризм став об'єктом дослідження багатьох дисциплін, і в першу чергу таких, як соціологія, психологія, екологія, географія, статистика, економіка. У даній статті ми ставимо перед собою мету розглянути туризм як феномен з позицій філософського та культурологічного аспектів.

Після розпаду Радянського Союзу в період радикальних соціально-політичних і економічних змін в нашій країні, що виявилися, зокрема, в обвальної лібералізації всього і вся, простір вільного переміщення людей в світі істотно збільшилася [1, с. 45-46].

Відкриття країни світу, що стало одним з позитивних наслідків російських перетворень, дозволило багатьом співвітчизникам виїхати за кордон. Цілі були різними: навчання, робота, торгівля, сімейні справи і, звичайно ж, вічне бажання пізнання. На відміну від колишніх часів можливість виїжджати визначалася в основному наявністю відповідних фінансових коштів і закордонних паспортів. Росія не увійшла до числа країн-засновників СОТ (і не є членом цієї організації і понині), але в силу свого об'єктивного характеру глобалізаційні процеси, в тому числі в туристській сфері, поширилися на неї. У цій сфері, як, втім, в економіці в цілому, наша країна в кінці ХХ століття впевнено займала місце на далекій периферії. Накопичений в радянський період непоганий для свого часу і мав свої специфічні риси туристський потенціал нашої країни виявився майже повністю втраченим [1, с. 47-48].

Завдання відродження країни, набуття нею статусу світової держави, повернення необхідного для її стійкого і безпечного розвитку потенціалу передбачає «збирання каміння» не тільки в сфері економіки. Гостро

постає питання морально-психологічного і фізичного здоров'я нації, її консолідації на основі традиційних цінностей, наукового осмислення всіх особливостей нинішнього стану як суспільства в цілому, так і окремих галузей соціальної активності.

В останнє десятиліття в Україні не менш активно розвивається наука про туризм. Туризм став об'єктом вивчення соціологів, економістів, глобалістів. Індустрія туризму займає значний сектор макроекономіки, поступаючись за обсягами прибутку лише нафтової промисловості і автомобілебудуванню. Вона надає важливе вплив на міграційні процеси населення, визначаючи певною мірою демографічну ситуацію планети, а також сприяє обміну соціокультурної інформацією між спільнотами в глобальному масштабі. Незважаючи на інтенсивне дослідження туризму різними галузями науки, це важливе соціальне явище, як і раніше залишається досить мало осмисленим в рамках культурно-філософського аналізу, так само як і масова культура [4, с. 117].

У ХХ ст. масштаби змін, розширення людських горизонтів, поява інших смаків і потреб сформували новий тип особистості – людини епохи споживання. «Полювання до зміни місць» від початку властива людині, проте лише в минулому столітті ця потреба була перетворена в комерційний продукт. Д. Белл писав, що якщо «індустріальне суспільство визначається через кількість товарів, що позначають рівень життя, то постіндустріальне суспільство визначається якістю життя, що вимірюється послугами і різними зручностями – охороною здоров'я, освітою, відпочинком і культурою, – які стали бажаними і доступними для кожного» [3, с. 228].

На перший погляд, два даних феномена ХХ ст. здаються незалежними, між тим їх об'єднує не тільки механізм функціонування, а й час виникнення, а також етапи розвитку, в зв'язку з цим великий інтерес представляє визначення ролі і місця туристичної індустрії в структурі масової культури.

Одним з найважливіших напрямків і проявів масової культури в ХХ ст. став туризм, який прийняв масовий характер незабаром після Другої світової війни. Ми вважаємо, що туризм є невід'ємною частиною масової культури сучасного суспільства, він відповідає основним характеристикам культурних форм даного феномена. Будучи його породженням, туризм має в своїй основі ті ж принципи функціонування, що і масова культура [3, с. 229].

Філософсько-етичний базис масової культури становить мораль гедонізму, що притаманне в повній мірі і туризму. Розважаючись, людина задовольняє свої духовні потреби, оцінює власну особистість, аналізує свою роль у масштабах різних соціальних систем – така думка прихильників масової культури. Ч. Міллс, кажучи про самосвідомості сучасної людини,

писав, що йому «властиво бачити себе щонайменше прибульцем, якщо не вічним мандрівником, пояснюючи цей факт» трансформує силою історії».

Індустрія туризму ставить собі за мету створення умов розваги, тобто сукупності явищ, від наявності яких залежить задоволення гедоністичних потреб людини. При цьому відбувається вплив на підсвідомі пласти психіки індивідуума: перебуваючи в пошуку розваги, людина відчуває тугу, занепокоєння, потім при зустрічі з насолодами він переживає відповідні емоції заспокоєння. Тут виробниками туристських послуг задіяний стандартний механізм дії масової культури – при зверненні до реципієнтів з недостатньо розвиненим інтелектуальним початком часто використовуються такі пласти людської психіки, як інстинкти і підсвідомість [2, с. 54-56].

Однією з ціннісних установок суспільства споживання є здоровий спосіб життя, фізична активність індивіда. Дослідник мотивації людської поведінки Е. Дічер пише, що, вирішивши проблему виробництва, люди «рушили далі, до задоволення нових потреб. Вони хочуть подорожувати, здійснювати відкриття, бути фізично незалежними». На Заході образ процвітаючого бізнесмена часто асоціюється з мобільністю, подорожами і далекими країнами, що підтримується міфологізацією людської свідомості методами масової культури. А. Тоффлер у своїй відомій книзі «Футуршок» зазначає, що для постіндустріального суспільства «щорічні поїздки, подорожі і постійні зміни місця проживання стали другою натурою. Образно кажучи, ми повністю «вичерпуємо» місця і позбавляємося від них подібно до того, як ми викидаємо одноразові тарілки і банки з-під пива ... Ми виховуємо нову расу кочівників, і мало хто може припустити розміри, значимість і масштаби їх міграції» [1, с. 57-58].

З кожним днем все більш очевидним і важливим стає транскультурний вплив туризму. Дозвілля, туризм, культурні та наукові обміни вважаються невід'ємними атрибутами способу життя сучасної людини, одночасно будучи специфічною особливістю сучасної культури. Тому при вивченні туризму не можна не звертати уваги на його культурну функцію. Слід зазначити, що туризм не тільки зводить разом представників різних рас, культур, етносів, релігій, поглядів, ідей, соціальних страт, звичок і традицій, віку і підлоги, а є своєрідним плавильним котлом. Туризм знайомить людей однієї цивілізації з носіями інших цивілізацій відкриваючи і тим, і іншим багатство, різноманітність і унікальність нашого світу [3, с. 240].

У сучасному світі туризм переростає сам себе і вже не може просто розглядатися як феномен культури. В умовах глобалізації туризм перетворюється в носія специфічної туристської культури, надає потужний культурологічний вплив на туристичну дестинацію і її компоненти. Туризм несе з собою іншу культуру, відображену, перш за все в Глобальному етич-

ному кодексі Туризму. Перша стаття Кодексу стверджує внесок туризму у взаєморозуміння між народами і суспільствами [3, с. 242].

Вступивши в інформаційну епоху, сучасний світ перетворив в провідну сферу виробництва, важливою складовою частиною якої стала туристична галузь, яка відіграє все більш значну роль в житті соціуму. Будучи одним з видів виробничої діяльності, туристська галузь безпосередньо пов'язана з бізнесом. Однак туризм – це і культурна діяльність, як специфічний вид взаємодії людини, матеріальної і нематеріальної культур, природи та інших людей при якій турист отримує фізичне, психічне та духовне задоволення. Будучи глобальною людською діяльністю, туризм і побічно і прямо залучає в свою орбіту всі інші галузі і акумулює в собі їх специфічні особливості, переваги і недоліки. Без перебільшення туризм охоплює всі області людського знання і умінь: історію, релігію, мистецтво, медицину, технологію і техніку, промисловість і виробництво. Туризм – це весь світ. Динамічно розвиваючись, туристична галузь все частіше потрапляє в поле зору науки про культуру [4, с. 120].

Все частіше в наукових колах говорять про культуру туризму. Культура і туризм взаємно переплітаються і з розвитком людства самі вимагають нового розвитку. Культура туризму відіграє важливу роль в гуманітарній освіті, естетиці, економіці і культурному обміні. Туризм не в силах припинити військові конфлікти, але він може зміцнювати взаєморозуміння і толерантність, невпинно розширюючи обмін між людьми різних культур і соціальних систем. Це ще більше переконує у важливості вивчення культури туризму.

Джерела та література:

1. Головашенко О. В. Туризм як форма соціальної активності людини: соціально філософський аналіз: дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03. – Запоріжжя, 2002. – 184 с.
2. Туризм XXI століття: глобальні виклики та цивілізаційні цінності : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Пряшів, 10–11 квіт. 2019 р.) / відп. ред. А. А. Мазаракі. – Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. – 196 с.
3. Федорченко В. К. Теоретичні та методичні засади підготовки фахівців для сфери туризму: [монографія] / За ред. Н. Г. Ничкало. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2004. – 472 с.
4. Філософські нариси туризму: [науков.-навч. вид.] / За ред. В. С. Пазенка.– К. : Український Центр духовної культури, 2005. – 328 с.

**М.КРАВЕЦЬ ПРО УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВУ
ГЕТЬМАНА П.СКОРОПАДСЬКОГО
(ЗА РОМАНОМ «РОЗП'ЯТТЯ»)**

Микола Кравець (24.11.1928 – 20.07.2011) належить до відомих українських істориків середини ХХ ст. – початку ХХІ ст., до найбільш видатних вчених, які працювали у Вінниці.

Життєвий шлях та наукові здобутки вченого відображено в працях Л.Баженова, С.Гальчака, А.Зінченка, Ю.Зінька, В.Ілька, М.Олашина, С.Калитка, О.Коляструк, О.Кравчука, О.Мазурика, О.Неприцького, В.Перкуна, І.Стебля, А.Ткаченка та інших [1]. При цьому залишається недослідженим останній період творчості М.Кравця.

Мета статті – привернути увагу до особи М.Кравця та праць вміщених у Зібранні його творів, розуміння ним історичних подій на прикладі фрагменту роману «Розп'яття».

Народився майбутній вчений у селянській родині у західній частині етнічних українських земель – у селі Бабичі Білгорайського повіту на Холмщині, (тоді та нині – територія Польщі). У 1938 р. родина переїхала до села Турковичі, поблизу Грубешова. Після закінчення сільської школи М.Кравець навчався у Грубешівській українській учительській семінарії, яку створив колишній січовий стрілець П.Кривоносюк.

Юнак палко любив свій народ, був на його боці у польсько-українському протистоянні на Холмщині, Волині, Підляшші, Поліссі в роки Другої світової війни. Угода про радянсько-польський кордон, за якою Холмщина залишалася в складі Польщі, змусила родину Кравців переїхати до м. Апостолова Дніпропетровської області.

Після навчання у січні – липні 1945 р. у Нікопольському педагогічному училищі, з вересня 1945 р. до серпня 1946 р. працював у початковій школі с. Нова Мар'янівка Апостолівського району.

У вересні 1946 р. – до липня 1948 р. навчався на історичному факультеті Луцького вчительського інституту, який закінчив з відзнакою. Навчальні заклади цього типу надавали неповну вищу освіту, що дозволяла викладання у 7-річній школі. Впродовж року після закінчення інституту М.Кравець учителював у семирічній школі с. Галичани Берестечківського району Волинської області. Водночас заочно навчався на історичному факультеті Львівського педагогічного інституту. У 1949 р., після його за-

кінчення, був рекомендований до аспірантури. У 1949 – 1952 рр. працював учителем, згодом директором середньої школи у Берестечку.

У 1952 р. вступив до аспірантури Інституту суспільних наук Академії наук УРСР у Львові. Його учителем став видатний український історик І.П.Крип'якевич. Глибоку повагу та успадкування життєвої позиції учня М.Грушевського, М.Кравець зберіг впродовж життя. Під впливом І.Крип'якевича він здобув справжній науковий гарт, зокрема, усвідомив важливість об'єктивності та небезпеку пристосуванства у науці. Якісті досліджень початкуючого науковця сприяло вільне володіння, окрім рідної, німецькою, польською та російською мовами.

Після двох років навчання в аспірантурі, замість визначених трьох, у 1954 р. захистив кандидатську дисертацію і один рік працював старшим викладачем на історичному факультеті Станіславського педагогічного інституту (нині Прикарпатського національного університету імені В.Стефаніка). Відтак І.П.Крип'якевич, на той час – директор Інституту суспільних наук АН УРСР, запропонував йому перейти на роботу до цього інституту. Тут з 1958 р. працював спочатку на посаді молодшого, а з 1959 р. – старшого наукового співробітника.

Грунтовний підхід до науки зрештою вилився у написання та захист у 1965 р., 37 – річним вченим, докторської дисертації «Селянство Східної Галичини та Північної Буковини в другій половині XIX ст.» В 1969 р. йому було присвоєно вчене звання професора.

У 1968 р., після смерті І.П.Крип'якевича, М.Кравець очолив кафедру історії Української РСР Львівського державного університету ім. І.Франка, що різко змінило його життя [2].

В радянському тоталітарному суспільстві історичній науці було відведено роль «зброї компартії». Певну можливість для висловлення власних думок мали співробітники наукових установ, які досліджували дорадянський період. Всі інші, особливо викладачі вищих навчальних закладів, повинні були бути «бійцями партії» і ретранслювати у різних варіаціях постулати діючого на той час московського керівництва. Цим користувалися особи, які відчуваючи власну наукову неспроможність, будували свою кар'єру і, відповідно примножували матеріальні статки, на основі боротьби з відхиленнями від «лінії партії». В Україні, особливо в її західних регіонах, вічним, незнищеним і самим страшним ворогом комуністи вважали «український буржуазний націоналізм». Так звані борці з ним були і у Львівському університеті імені І.Франка.

Любов М.Кравця до України, його прагнення до об'єктивності в науковій діяльності, небажання брати участь в ославленні пам'яті та праць І.Крип'якевича і чварах між викладачами, що їх загівала група осіб, врешті небажання бути з ними, вони обертали у політичну площину. На карб

ставилося його прагнення поширювати знання про історію України серед найширших верств суспільства, пробуджуючи таким чином почуття власної гідності українців за героїчні сторінки свого минулого. У Львові у 1971 р. він був ректором Народного університету «Скарби народу» обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. Наукова ерудованість та порядність М.М.Кравця кваліфікувалася ними як прояв українського буржуазного націоналізму.

М.Кравець був змушений перейти на працю до Чернівців, де у 1972-1975 рр. обіймав посади завідувача кафедри історії СРСР та УРСР Чернівецького державного університету (нині національного, імені Ю. Федьковича). Проте цькування деяких колег та погрози КГБ не припинялися. На цей час М.Кравець був автором трьох опублікованих монографій: «Нариси з історії робітничого руху в Західній Україні в 1921 -1939 рр.» (Київ, 1959), «Селянство Східної Галичини і Північної Буковини в другій половині XIX» (Львів, 1964), «Іван Франко – історик України» (Львів, 1971), кожна обсягом 10 друкованих аркушів.

Підготовлену в Чернівцях монографію про становище селянства Північної Буковини на початку XX ст., як і раніше працю про запорізьке козацтво, видавництва не взяли до друку через репутацію автора. Відхиливши пропозицію емігрувати, М.Кравець ухвалив самовбивче як для науковця рішення – припинити підготовку монографій та викладання історії України.

Він погодився очолити кафедру всесвітньої історії Вінницького педагогічного інституту, вищого навчального закладу на порядок нижчого від «класичних» університетів в радянській системі вищої школи [3].

За словами М.Кравця, у Вінниці з боку КГБ вже такої загрози, як у Львові, Чернівцях не було, але переслідування не припинялося [4].

Він залишився вірним своїй громадянській позиції: «в умовах тоталітарного режиму я намагався робити все можливе для рідного народу, діючи на грані дозволеного і забороненого» [5].

М.Кравець розгорнув діяльність по організації краєзнавчих досліджень Поділля на науковій основі, виступив одним з ініціаторів щорічних Вінницьких історико-краєзнавчих конференцій та очолив редакційну колегію їх матеріалів. Конференції набрали всеукраїнського характеру. Науковий доробок М.Кравця налічує 543 публікації. Крім названих монографій, М.Кравець був членом авторського колективу та редакційної колегії таких видань як восьмитомна «Історія Української РСР», «З історії західноукраїнських земель», «Торжество історичної справедливості», «Історія селянства УРСР», «Історія міст і сіл. Львівська область». Також йому належить авторство десятків статей в «Українській радянській енциклопедії» «Радянській енциклопедії історії України», в часописах: «Укра-

їнський історичний журнал», «Архіви України», «Жовтень»; наукових збірниках, які видавалися у Львові, Луцьку, Кишиневі (Молдова), в Ризі (Латвія) та інших містах.

В незалежній Україні він видав монографії «Нариси з історії селянства Північної Буковини на початку ХХ ст.» (Вінниця, 1998), «Роль Запорізької Січі у визвольній боротьбі українського народу» (Вінниця, 1999).

Існував ще один бік творчої діяльності професора, про який широка громадськість дізналася лише після його виходу на пенсію. У 2003-2009 рр. побачило світ 13-ти томне зібрання художніх творів, оголошене спочатку як 12-ти томне. Видане воно під псевдонімом Микола Кравченко, з портретом автора у 1-му томі. За нашими підрахунками у виданні вміщено 6 історичних романів, 6 повістей, 419 публікацій, які укладачі бібліографічного покажчика вмістили під рубрикою «оповідання» [6].

Перші спроби пера у царині красною письменства автор датує 1943 р., згодом написав оповідання для сина [7].

Вважаємо, що головне значення цих творів у їх змісті, а не в художніх особливостях. Саме тут відверто висловлено бачення та оцінки М.Кравцем історичних подій, історичних постатей науковців, митців, сприйняття повсякденного життя за радянської влади та в часи незалежності. Щоб уникнути можливих переслідувань у творах змінювалися прізвища ще живих людей. Себе професор теж називав по різному, частина осіб виведена під власними іменами.

Тематика творів доволі різноманітна, зокрема, у них оспівується Запорізька Січ, події Українських революцій середини ХVІІ ст. та 1917-1921 рр.

Природно, що дуже багато творів присвячено рідному краю – Холмщині. Тут і життя у 20-30 х рр. ХХ ст. за Польщі, дії польської влади, становище в роки Другої світової війни, терор Армії Крайової.

Показуючи боротьбу ОУН-УПА на Холмщині, Волині, Вінниччині, автор прагнув всебічно осмислити суспільні процеси в Україні ХХ ст. Про це свідчить закінчення оповідання «Різними шляхами» (1995 р.): «По-встанці й українські червоноармійці вірили, що борються за свій народ. Тож шануймо наших героїв. А на помилках нація повинна вчитися» [8].

Торкався автор життєвих реалій на Підляшші, Волині у першій половині – середині ХХ ст. Багато творів присвячено Львову. У творах з Подільської тематики розповідається про події козацької доби, селянське життя за часів кріпаччини, поведінку поміщиків, долю покриток у ХІХ ст. Особливе місце займає опис визвольної боротьби подолян в різні часи, трагедія Голодомору, нищення людей в роки репресій 30-х рр.

Досить докладно зображено повсякденне життя в академічних установах Львова і Києва, навчальних закладах, де довелося працювати

М.Кравцю, відтворено суспільну атмосферу, діяльність керівників різного рівня.

Частина творів створена у жанрі фантастики. Також у зібранні вміщено нечисленні спогади, публіцистичні нотатки тощо.

Абсолютна більшість творів ґрунтується на історичних джерелах, а також свідченнях, зібраних М.Кравцем чи його друзями, однодумцями та життєвих спостереженнях автора.

Зібрання творів є по суті белетризованими мемуарами, роздумами професора, насамперед про долю України.

М.Кравець, на нашу думку, у історичних творах ставив за мету донести у доступній формі до широкого загалу власне розуміння історії України. Воно ґрунтувалося на науковій основі, використанні опублікованих джерел, а що стосується періоду ХХ ст. – матеріалів преси, іноді архівів та спогадів сучасників та учасників подій. Так, у романі «Розп'яття» названо невігдані населенні пункти, фігурують історичні особистості та деякі реальні особи. Подано досить великі історичні екскурси. Варто відзначити, що описи природи подані з науковою точністю. Адже М.Кравець захоплювався ботанікою і на рівні фахівця володів знаннями про флору України. У Вінницькому педагогічному інституті підтримував тісні контакти з викладачами ботаніки.

У романі «Розп'яття» автор прагнув подати панораму Української революції у 1917-1921 рр., вказати на значення її уроків для нинішнього покоління.

Автор не приховує своїх симпатій, про що свідчать назви розділів. Так, у першому томі роману початок революції і діяльність Центральної Ради подано у розділі «Спалах революції», гетьманування П.Скоропадського – «Марні надії», повстання Директорії та встановлення її влади – у розділі «Сонце зійшло знову» [9].

Як відомо, П.Скоропадський прийшов до влади внаслідок державного перевороту проти Центральної Ради. М.Кравець вказує на помилки її керівництва, що спричинили її поразку. Це – затримка із проголошенням УНР і, особливо її незалежності; інтернаціональні заклики замість виховання національної свідомості; невміння створити армію, міжпартійні чвари, особисті амбіції політиків.

Але найбільша, фатальна помилка Центральної Ради полягала у її сліпій «відданості демократичним ідеалам», коли вона у критичній ситуації «гралася в демократію» [10]. Це дозволило ворогам відкрито і успішно боротися проти неї. А ворогів було багато. М.Кравець зауважив що «політика Центральної Ради, спрямована на збереження революційних завоювань, викликала опір як з боку правих, заможних елементів, особливо в аграрно-селянському питанні, так з боку лівих, які з метою її дискредита-

ції доводили, що вона є реакційною» [11]. «Центральна Рада добровільно поставила себе у становище Голаіфа, який розкрив свої груди, щоб проти-вники вражали його смертельною зброєю» [12].

М.Кравець відзначає залежність П.Скоропадського від політичних сил, які привели його до влади та спроби знайти підтримку в суспільстві. «Склалася дивна ситуація: гетьману доводилося балансувати між трьома політичними силами – німцями, українськими партіями, а також російськими шовіністами, вплив яких безперервно зростав. З кожною з цих сил він намагався підтримувати добрі стосунки [13].

Автор зауважує, що селяни «відігравали важливу роль у державному перетворенні» [14]. Характеризуючи засадничі принципи політики П.Скоропадського, автор роману зазначає його «антисоціалістичний курс» [15]. Такий курс можна було вбачати в деяких деклараціях Центральної Ради, зокрема, про скасування приватної власності на землю і передачу її селянам після скликання Всеукраїнських Установчих Зборів.

Суть аграрного питання в Україні М.Кравець показує на прикладі маєтку Балашових у селі Рахни Лісові (нині Шаргородського району Вінницької області). Вони його придбали у 1871 р. Площа поміщицьких земель складала 1535 десятин, селянської – 233. Отже селяни, пише автор, мали трохи більше десятини на одне господарство. Подано опис парку і маєтку, розбитого на 19 десятинах землі: «Основою став природний лісовий масив. Могутнім ясенам сливе по триста років. Чимало в'язів і модрин. А насаджено рідкісні види порід – чорний горіх, кримську сосну, зелену дугласію та інші. З джерел випливала річка Вільчиця, на якій споруджено два ставки. Їх плеса поблискували дубами, липами, ясенами, вербами й тополями. ... двохповерховий палац поміщика ... знаходився в парку. Навколо нього росли різні декоративні рослини» [16].

Прагнучи до найшвидшого розв'язання земельного питання, селяни, починаючи з весни 1917 р. вдавалися до самочинних дій: від встановлення умов оренди аж до захоплення поміщицьких земель і нищення їх маєтків. Після приходу до влади П.Скоропадського і проголошення непорушності приватної власності, поміщики, спираючись на військові підрозділи німецьких та австро-угорських військ, розгорнули карні експедиції. Метою їх було придушення селянських виступів, відновлення поміщицької власності, відшкодування, часто в перебільшених розмірах, втрат. В романі описано жорстокість покарання селян, які відповідальність за це поклали на владу [17].

Згадуючи про Подільського губернського старосту С.І.Кисельова, М.Кравець вклав в уста одного з персонажів думку про цю особистість; «Від нього нема чого чекати і слова на підтримку селян у їх боротьбі про-

ти відновлення поміщицького гніту, проти реквізиції окупантами збіжжя» [18].

В романі висвітлено вплив російського та німецького чинників на перебіг політичних подій в Україні.

Генерал-лейтенант царської армії П.Скоропадський спирався на державний апарат із колишніх царських чиновників, які чекали відновлення «единой и неделимой». До України за часів гетьманування П.Скоропадського, рятуючись від більшовиків, прибуло чимало імперської еліти. В романі показано їх дії спрямовані на реставрацію Російської монархії. Чиновники поширювали серед селян думки, що, причиною їх злигоднів, карних експедицій є існування української державності, яка шкідлива для народу. Вони лягали грудьми щоб не допустити вживання української мови в управлінських установах, навчання нею у школах. Особливо відзначалося Міністерство юстиції.

У серпні 1918 р. в Україні 70% преси складала російськомовна, яка «рішуче виступала проти ідеї української державності» [19].

В цьому ж напрямі активно діяла Російська православна церква [20]. П.Скоропадський не реагував на таке становище. «Не тільки українці, але й іноземці різних країн дивувалися, що уряд посилає каральні експедиції проти своїх селян, дозволяє вести відкриту пропаганду за ліквідацію тої держави, яку очолює, за відновлення російської імперії. Іншими словами, санкціонує антидержавну діяльність», зауважив автор [21].

Більшовики – супротивники монархістів у громадянській війні, що точилася в Росії, теж тримали в полі зору події в Україні. Показуючи плани обох політичних сил, М.Кравець робить висновок: «Два російські уряди – Леніна й Денікіна – прагнули захопити Україну ... Українці не повинні були мати власної держави! Відновлення радянської влади на Україні чи встановлення тут режиму Денікіна на практиці означало б одне й те саме – панування росіян над українцями» [22].

Таку ж мету переслідували і західні союзники гетьмана. Для Німеччини і Австро-Угорщини підтримка П.Скоропадського означали встановлення в Україні диктатури, потрібної для одержання харчових продуктів без будь-яких обмежень [23].

Як пише автор, «Ні росіяни, ні німці не були зацікавлені у зміцненні Української держави, а навпаки, в її послабленні, оскільки прагнули панувати в ній» [24]. Адже, німці вважали, що «Українці нібито звикли до того, щоб керував ними інший народ. Яка ж у принципі різниця – керуватимуть вони, німці, чи росіяни!» [25].

М.Кравець торкається й позитивних здобутків гетьманату, які стали можливими насамперед завдяки праці української інтелігенції. Їх пред-

ставниками на найвищому рівні, у складі уряду, він вважав міністрів: народної освіти М.Василенка та закордонних справ - Д.Дорошенка.

В романі описано діяльність по розвитку освіти, запровадження навчання рідною мовою. Зображено труднощі, зокрема матеріальні нестатки, з якими стикалися сільські учителі, їх подвижництво [26]. Вагомим здобутком на освітянській ниві стало відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету, про що докладно йдеться в романі. Характеризуючи пропонований склад викладачів університету, автор згадує І.Крип'якевича. У романі вказано, що саме він передав делегації УНР карту українських етнічних земель у складі Австро-Угорщини. Для цього делегація їхала до Бреста через Львів. Окрім того, спеціальну карту Холмщини і Підляшшя ще раніше розробили і передали Т.Олексіюк і А.Матеюк [27]. Можна припустити, що про цей епізод М.Кравцю розповів І.Крип'якевич. Згадуються зусилля М.Василенка, В.Вернадського, А.Кримського, С.Єфремова, В.Кордта щодо утворення Української Академії наук, Національної бібліотеки[28].

Іншим міністром – державником автор вважав Д.Дорошенка. «Головним завданням, яке поставив перед собою Дорошенко, було об'єднання всіх українських земель у межах єдиної держави» [29]. Він «дійсно робив усе можливе, щоб підняти міжнародний престиж Української держави. Це б сприяло здобуттю українським народом статусу європейської нації» [30]. Прикметно, що на прийомі у посла Німеччини Мумма лише Д.Дорошенко виголосив промову українською мовою [31].

Крізь призму діяльності Д.Дорошенка М.Кравець охарактеризував місце тогочасної України у міжнародних відносинах, становище українців в межах Росії (Кубань, Чорноморщина, Донщина) та в інших етнічних землях - Галичині, Буковині, Холмщині, Підляшші, Бессарабії. Розглянуто відносини із Кримом та більшовицьким урядом у Москві. Висвітлено анексію сусідніми державами українських земель [32].

Автор також торкається проблеми консолідації регіонів, що перебували в складі Української держави. Про це він говорить устами персонажів роману: «Поділля – це серце України! – Цілком поділяю вашу думку. Але тих сердець на Україні є більше. Чим гірші Галичина, Київщина, Полтавщина, Волинь? ... Усі вони складові частини України. А який великий внесок кожної з них у збереження культури всієї нації [33].

У романі докладно розповідається про організацію і перебіг протигетьманського повстання, наведено оцінки діяльності П.Скоропадського як очільника Української Держави та її місця в історії. Автор наголошує, що для політика замало добрих намірів, потрібна ще й воля для досягнення поставленої мети. « ... Навіть його (гетьмана – авт.) ідейні противники визнавали, що бажав рідному народові не зла, а добра. Але бажати добра

замало – треба боротися за нього ... Гетьман старанно вивчав українську мову. Робив правильно» [34]. Але при цьому не ставив перед собою завдання змінити існуючий стан.

Прагнучи неупередженості, М.Кравець розглядав чинники, що не залежали від П.Скоропадського. Найважливішим для автора був рівень національної свідомості, а його бракувало дуже багатьом людям українського походження. В спадщину Російська імперія залишила малоросів, які зберегли дещо українське на відміну від тих, що вже вважали себе росіянами та хохлів, які хоч і втратили національну свідомість, але «все ж не цуралися своєї мови й культури» [35].

«Селянство захищає свої власні інтереси й до глибокого розуміння необхідності незалежної Української держави більше не наближається ... [36]. А «Сильна лише та держава, яка спирається на народ», стверджував автор [37].

На глибоке переконання М.Кравця «Головним же завданням української революції було національне, сиріч завоювання незалежності, без чого не могли бути вирішені інші питання. ... Революція на Україні не розв'язала свого головного завдання і через те не покінчила з колоніальним режимом» [38].

«Складна політична ситуація взагалі виключала можливість Скоропадському розраховувати на створення міцної Української держави. Тим більше проросійська орієнтація, яка посилювалася все більше, не могла сприяти цьому», відзначав автор [39].

Загалом, пише М.Кравець, «Хоч яким непривабливим був короткий період гетьманщини в 1918 році, все ж таки він не був поверненням жахів більшовицького панування, які з того часу переносяться на все російське, хоч народ у цілому не міг нести відповідальності за вчинені злочини» [40].

Отже, у фрагменті, присвяченому Українській Державі 1918 р. із роману «Розп'яття», М.Кравець подав ґрунтовний опис перебігу подій, опертий на широку джерельну базу. Виклавши свою оцінку цього періоду розвитку Української революції 1917-1921 рр. та діяльності історичних діячів, він водночас залишив місце для роздумів та висновків читача.

Джерела та література:

1. Баженов Л.В. Професор Микола Миколайович Кравець // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. І.Огієнка. Історичні науки. Кам'янець-Подільський, 2011. Вип.4. С.422-429; Баженов Л. Вчений-історик М.М.Кравець завжди в пам'яті і серці моїм // Освіта на Поділлі: минуле та сьогодення: матеріали XXIII Всеукраїнської наукової іст.-краєзнавчої конф.: (До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського). Вінниця, 2011. С.333-337.; Гальчак С. Кравець Микола Микола-

- йович.// Краєзнавці Вінниччини. Вінниця, 2005. С.95-96.; Гальчак С. Розвиток краєзнавства у Східному Поділлі: XIX – поч. XXI ст. Вінниця, 2013. С.338, 346, 619-620.; Горний М. Микола Кравець, доктор історичних наук, професор.// Українці Холмщини і Підляшшя: Видатніші особи ХХ ст. Л., 1997. С.295-299.; Зінченко А. Спогад про вчителя й товариша.// Освіта на Поділлі: минуле та сьогодення: матеріали XXIII Всеукраїнської наукової іст.-краєзнавчої конф.: (До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського). Вінниця, 2011. С.337-339.; Зінько Ю. Визначний український вчений, історик, педагог.// Педагог, 2008. Листопад (№3); Ілько В., Олашин М. Вчений, педагог, патріот. Професору М.М.Кравцю – 80.// Трибуна. 2008. 22 листопада. (№86). С.13.; Калитко С.Л., Кравчук О.М. Микола Кравець: людина, вчений патріот.// Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наукових пр.. Т.16. Кам'янець-Подільський, 2010. С.286-294.; Калитко С., Кравчук О. Подільський період в житті та діяльності М.М.Кравця.// Освіта на Поділлі: минуле та сьогодення: матеріали XXIII Всеукраїнської наукової іст.-краєзнавчої конф.: (До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського). Вінниця, 2011. С.339-344.; Калитко С.Л., Кравчук О.М. Микола Кравець: життя та праця українського вченого.// Микола Миколайович Кравець: бібліографічний покажчик/ Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського – Вінниця, 201. с.6-18.; Коляструг О.А. Інтелігент. Науковець. Учитель.//Вінницька газета. 2008. 2 грудня (№143). С.5.; Кравець Микола Миколайович.// Радянська енциклопедія історії України. Київ, 1970. Т.2. С.493.; Кравчук О. Подвижництво Миколи Кравця: вінницький період у науковій творчості визначного українського історика.// Пульсуючі джерела. 2008. 24 грудня (№13).; Неприцький О. Спогади про доктора історичних наук, професора М.М.Кравця.// Освіта на Поділлі: минуле та сьогодення: матеріали XXIII Всеукраїнської наукової іст.-краєзнавчої конф.: (До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського). Вінниця, 2011. С.344-345.; Перкун В. Професор М.М. Кравець: штрихи до ненаписаного портрета. До 90-річчя від дня народження (24.11.1928 – 20.07.2011).// Знаменні пам'ятні дати Вінниччини 2018 року: хронологічний довідник. Вінниця, 2017. С.223, 224.; Стеблій Ф.І. Кравець Микола Миколайович.//Енциклопедія історії України. К., 2008. Т.5. С.268; Енциклопедія Сучасної України (ЕСУ). К., 2014. Т.15. С.116.; Ткаченко А. Відомий дослідник історії Поділля.// Тези доповідей і повідомлення вісімнадцятої Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції 3 лютого 1998 р. Вінниця, 1998. С.85-86.
2. Калитко С.Л., Кравчук О.М. Микола Кравець: життя та праця українського вченого ... , с.6-8.
 3. Там само, с. 9-10,12.

4. Кравченко Микола. Зібрання творів у двадцяти томах. Вінниця: Про-світа, 2003. Т.1. с.6.
5. Там само, 2003. Т.1. с.5.
6. Микола Миколайович Кравець: до 90-річчя від дня народження: біо-графічний покажчик. Вінниця, 2018, с.35-102, 111-115.
7. Микола Кравченко. Зібрання творів Т.1. с.6.
8. Там само, 2005. Т.8. с.394.
9. Там само, 2004. Т.4. с.551.
10. Там само, с.16, 137,138,178.
11. Там само, с.142.
12. Там само, с.139.
13. Там само, с.188.
14. Там само, с.182.
15. Там само, с.184.
16. Там само, с.224.
17. Там само, с.189.
18. Там само, с.216.
19. Там само, с.189,242,243.
20. Там само, с.244.
21. Там само, с.243.
22. Там само, с.285-286.
23. Там само, с.179.
24. Там само, с.189.
25. Там само, с.179.
26. Там само, с.187,221-223,230.
27. Там само, с.67-70,235.
28. Там само, с.238.
29. Там само, с.248.
30. Там само, с.250.
31. Там само, с.187.
32. Там само, с.248-269.
33. Там само, с.239.
34. Там само, с.243.
35. Там само, с.274.
36. Там само, с.224.
37. Там само, с.190.
38. Там само, с.327.
39. Там само, с.243.
40. Там само, с.246.

ВЕРСІЇ ПОХОДЖЕННЯ НАЗВИ СЕЛА СУБОТІВ

В статті подаються версії походження назви села Суботова, широко відомого як родовий маєток Богдана Хмельницького.

Ключові слова: *Суботів, слов'яни, жертovníк, собутки, суводь, річка Суба*

З огляду на те, що перша писемна згадка про хутір Суботів як власність чигиринського підстарости Михайла Хмельницького, датується 1616 роком, маємо всі підстави вважати, що сам населений пункт та його назва виникли задовго до цього.

Аналіз результатів археологічних досліджень на замчищі Хмельницьких, що визначається насамперед як багатошарове городище, на якому наклалося кілька історичних епох, зокрема, було виявлено залишки великого слов'янського поселення VIII – IX ст., документальних, етнографічних, топонімічних джерел дозволяє зробити висновок, що корені назви «Суботів» сягають часів Київської Русі і пов'язані з дохристиянськими віруваннями населення краю, а саме з культом Перуна.

Досліджено, що обов'язковим атрибутом вшанування Перуна був жертovníк, який найчастіше облаштовували на підвищеннях на берегах річок та біля дубових гаїв. Невід'ємною умовою для здійснення ритуальних дійств була присутність вогню як всемогутньої очищувальної сили.

З'ясовано, що добували вогонь шляхом тертя сухої деревини. Багаття, де цілодобово горіли дубові дрова, звалися «добутками» або «суботками». Вогонь треба було підтримувати постійно. Якщо внаслідок недогляду священний вогонь згасав, винуватця могли скарати навіть на смерть. Іншим, не менш суворим покаранням, було вигнання з племені, що також було рівносильно покаранню на смерть, адже в ті часи одноосібно вижити людині було практично не можливо.

Поклоніння богу вогню і блискавки Перуну супроводжувалося обов'язковим жертвоприношенням – спаленням на священному вогнищі здебільшого дрібних тварин. Обряди жертвоприношення здійснювалися по суботах. Звідси, можливо, і назва жертвовного вогнища. А оскільки, як уже зазначалося, жертovníки знаходилися на пагорбах поблизу річок, то й назва річки Суби (існують і інші варіанти – Суб [1, с.136], Суботівка, Суботка (!) виникла від собутки чи суботки – ритуального вогнища. Якщо вважати дану версію вірогідною, то в даному випадку маємо класичну

схему утворення топоніма від гідроніма – Суботка (Суба) – річка – Суботів – хутір.

Суботів на топографічній мапі

І. Крип'якевич серед термінів, що стосуються мельницької термінології саме водяних млинів (весняків), які споруджувалися здебільшого на малих річках, зустрів термін «субуйник», значення якого вчений не зміг пояснити [2, с.97]. Показово, що на річці Субі, як свідчать архівні джерела, ще й в 1866 р. працювало сім водяних млинів [3, арк.136].

Заслуговує на увагу версія, згідно якій на українських землях поряд з іншими, побутувала назва купальського вогнища «суботка», що означає «со-битіє» – «зібрання», «буття разом» [4]. Більше того, іноді навіть саме свято Купайла звалось Суботка і святкувалося, згідно археологічних досліджень, в лісостеповій зоні України принаймні три тисячі років тому [5].

Назва Суботів перегукується із співзвучними топонімами інших слов'янських народів, де культивувалося свято Купайла. Так, на честь цього свята у поляків названа священна гора Сленжа (Суботка), що поблизу міста Вроцлава. В Словенії є місто з назвою Суботіца.

Не можна залишити поза увагою і село Суботці, що на Кіровоградщині, до речі, всього за якихось 70 км від Суботова. Назва «Суботці» походить від сербського Суботиц (Суботиця), адже це територія так званої Новосербії, і в 1752-1764 рр. тут розташовувалася XIV-та рота новосербського гусарського полку, адміністрація якого стала ініціатором перейменування населеного пункту, який тут існував і раніше, на свій лад [6].

Як похідним від свята Купайла може тлумачитися слов'янське чоловіче ім'я Собота – народжений на Соботку – Купальське свято (літнє сонцестояння – 20, 21 червня) [7, с.4]. Цікаво, що існувала лише чоловіча форма цього імені. В зв'язку з цим слушно видається думка, що назва хутора Суботів (спочатку Субутів) могла походити і від імені його засновника – такого собі Соботи, адже суфікс – ів вказує на приналежність комусь. Отже, в даному випадку Суботів – хутір, що належав якомусь Соботі.

Існує зовсім інша версія щодо походження назви Суботів. На думку відомого краєзнавця Черкащини Михайла Пономаренка, поселення утворилося на місці злиття кількох (найвірогідніше двох) невеликих річечок – потічків, що в давнину мало назву «суботь» чи «сувоть». Дана версія також має право на життя, хоча не менш гіпотетична від попередніх.

Нарешті, не можемо не згадати і про набагато пізнішу від всіх інших, та й найменш вірогідну гіпотезу, згідно якій Суботів отримав свою назву в зв'язку з тим, що Свято-Іллінську церкву закладено саме суботнього дня.

Сама документальна згадка про те, що 1616 р. власником Суботова став Михайло Хмельницький, про що ми говорили на початку даного дослідження, є беззаперечним доказом безпідставності цього твердження. Адже Свято-Іллінську церкву було закладено наприкінці життя Богдана Хмельницького, коли Суботів був загальновідомою замиською резиденцією гетьмана.

Як бачимо, як і більшість населених пунктів нашого краю, Суботів не має однозначної версії походження своєї назви. Цікавою є місцева традиція наголосу на першому складі, що, на думку лінгвістів, суперечить усталеним правилам. Дана обставина наводить на думку, що назва села утворилася все-таки не від слова «субота». Отже, тут є над чим поміркувати не лише історикам, а й етнографам та мовознавцям.

Насамкінець, відзначимо, що село Суботів, як вважалося раніше, не єдине в Україні. На Івано-Франківщині існує невеличкий хутір Суботів, який, за народними джерелами, утворився після чигиринських походів 1677-1678 рр., коли втікачі із спустошених земель переселилися до Галича. Якщо вірити даному переказу, переселенців було небагато і родом вони були саме з Суботова, бо на невеличкому островку на Дністрі заснували хутір, наділивши його назвою своєї малої батьківщини.

Як би там не було, на даний час цей хутір існує. Щоправда, скільки йому ще судилося проіснувати, важко сказати, тому що нині там проживає

всього кілька десятків мешканців, хоча ще зовсім недавно діяла школа та відділення зв'язку. Залишається лише сподіватися, що залишиться хоча б історична пам'ять про цей населений пункт. Однак, це вже тема іншого дослідження.

Стела при в'їзді в Суботів з боку Чигирина

Вказівник біля річки Суби

Отже, назва загальновідомого села Суботова немає однозначного трактування, що надає його і без того славіній історії ще більшої таємничості і притягальної сили, викликає жвавий інтерес серед численних гостей краю.

Джерела та література:

1. О. Юрій Мицик. Чигирин – гетьманська столиця. – К., 2007. – С. 136.
2. Історія української культури / За заг. ред. Івана Крип'якевича. – К., 1994. – С. 97.
3. Центральний державний історичний архів України в м. Києві. Ф. 442, оп. 45, спр. 567, арк. 136.
4. Традиції, звичаї, обряди, вірування, свята стародавніх українців, українська міфологія, культура, цікаві факти, прикмети та повір'я / Міфологія. Купайло. – Інтернет-ресурс: svarga.kiev.ua/bog/22.htm
5. Там само.
6. Шляховий К. Нова Сербія в топонімах Кіровоградщини. – Інтернет-ресурс: [Webstarter: webstarter@labrary.kr.ua](http://webstarter@labrary.kr.ua)
7. Лозко Г. Іменослов. Імена словянські, історичні та міфологічні. – Інтернет-ресурс: slav-imena.info/biblioteka – С. 4.

*Лисий А. К.
Степанчук Ю. С.
м. Вінниця*

ДО ПИТАННЯ ПРО ІСТОРІОГРАФІЮ ОДНОГО ПОДІЛЬСЬКОГО СЕЛА

З проголошенням незалежності України історична наука вступила в новий етап свого розвитку, намагаючись позбутися радянських комуністичних штамів. На сьогоднішній день зріс інтерес до регіональної історії, в тому числі й до сільських населених пунктів, які під тиском сучасних глобалізаційних процесів зазнають кардинальних змін. При цьому потрібно зазначити, що ці зміни не завжди є позитивними. На превеликий жаль, тенденцією останніх десятиліть стало зникнення з карти України багатьох сіл. Незважаючи на той факт, що у 1970-х роках було видано багатотомне наукове дослідження «Історія міст і сіл УРСР» [1], воно, на нашу думку, через свою партійну заангажованість не відповідає вимогам сучасної історичної науки. Мало того, про деякі за тодішньою термінологією «неперспективні села» не згадано зовсім. Серед них і село Даньківка Тульчинського району Вінницької області. Тож зробимо спробу заповнити цю історичну лаку.

На відміну від радянських авторів нарис про Тульчинський район революційні дослідники не забули цього поселення. В далекому 1882 р.

у Варшаві, тоді столиці Царства Польського, було видано другий том «Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich», де писалося, що «Даньківка (Dankowka) село Брацлавського повіту. Немирівська парафія (католицька). Мешкає 292 душі, 792 десятини орної землі. Церква Св. Покрови, парафіян 640, церковної землі 59 десятин. Даньківка належить до володінь Юзефа Потоцького. У 1868 р. тут було 106 будинків» [2, s. 903].

Губернський статистик Поділля Віктор Карлович Гульдман також не забув цього села і в довіднику «Населенные места Подольской губернии» відмітив, що «Даньковка, село Брацлавского уезда, Печорской волости, 132 двора. Жителей 742 души обоего пола. Отстоит от уездного города в 15 верстах и местонахождение волостного правления в Печоре. Ближайшая почтовая станция (куда адресуется корреспонденция) – село Торков (9 верст); ближайшая земская станция – г. Брацлав (15 верст); ближайшая железнодорожная станция – Рахны (22 версты); попутная к губернському городу – Рахны (22 версты). Село Даньковка находится в 3 стане, в 12 урядническом учате, в 3 участке судуебно-мирового округа (мирове судьи), во 2 участке мирового посередника и в 1 участке судебного следователя» [3, с. 118].

Подільське єпархіальне управління в 1893 р. надрукувало «Труды Подольского историко-статистического комитета. Выпуск шестой». У цьому виданні крізь церковну призму подано клерикальний аналіз поселення: «Село Даньковка Печорской волости близ волостного села. Почтовый адрес – Торков. Покровская церков каменная, 1803 года. Церковной земли: усадебной с погостом 3 десятины 1476 саженой, пахотной в 3-х сменах 30 десятин 1461 сажень, хутора с лесом 2 десятины 1476 саженой.

Для священника новый деревянный дом со службами, для псаломщика дом без служб. Прихожане – 406 мужчин, 369 женщин. Католиков – 42 мужчины и 43 женщины. Церковно-приходская школа с 1882 года, в новом деревянном общественном доме со службами. От общества 90 рублей в год, учителю 70 рублей; учащихся – 30 мальчиков, 8 девочек.

Причт: священник – благочинный Николай Александрович Новицкий 44 лет, студент Подольской духовной семинарии, рукоположен в 1873 року; псаломщик – Иосиф Алексеевич Ремер 33 лет, из 3-го класса Приворотского духовного училища»[4, с. 139].

У 1898 р. Гульдман В. К. підготував відомості про помісне землеводіння в Подільській губернії, де також згадується прибузьке село: «Даньковка, село принадлежит графу Константину Константиновичу Потоцкому (римо-католик). Владелец живет в местечке Печора. Почтовый адрес – станция Юго-Западной железной дороги Рахны. Всеи земли в имени 615 десятин 1405 саженой, в том числе: усадебной – 15 десятин 1405 саже-

ней, пахотної – 534 десятини 718 саженой, леса – 4 десятини 56 саженой и неудобной – 26 десятин 151 сажень.

Имение находится в управлении нанятого лица» [5, с. 169].

Будівничі нового світу зруйнували багато храмів, спалили безліч церковних архівів, але документи Покровської церкви с. Даньківки частково збереглися. Автором літопису був місцевий священик Микола Новицький, який служив в церкві с. Даньківки з 1880-х років XIX ст. На його базі кандидат богослов'я і український патріот Юхим Сіцінський підготував статтю до енциклопедії Поділля «Приходы и церкви Подольской епархии», яка вийшла друком у 1901 р. [6]. Подolica поповнилася географічними, історичними та етнографічними відомостями про кожне поселення краю. В книзі вміщено стислий статистично-довідковий опис парафій і церков усіх 62 благочинних округів 12 повітів Подільської губернії. Отже, подамо без купюр текст столітньої давності:

«Даньковка село – находится на южной стороне м. Печеры и составляет как бы часть его; только ручей разделяет усадьбы крестьян м. Печеры и с. Даньковки. Расположено вдоль ручья, не имеющего своего наименования; уездный г. Брацлав находится к востоку от Даньковки в 15 верстах; почтовая станция Торков к югу в 10 верстах. Население пользуется ключевой водой; топких мест и болот вблизи нет, почему местность можно считать здоровою. Почва – чернозем с глиной.

Даньковка в прошлом столетии входила в состав Печерского прихода, и только в 1782 году образован отдельный приход из Даньковки и деревни Петрашовки. В начале текущего столетия Петрашовка присоединена к Печерскому приходу. В настоящее время православных в приходе 802 души обоего пола и католиков 90 душ обоего пола; все они – крестьянско-сословия.

Существующая ныне в приходе церковь заложена в 1782 году, о чем свидетельствует храмозданная грамота, выданная в том же году на латинском языке униатским епископом Львовским. Церковь заложена была на средства владельца имения, римско-католического епископа Игнатия Длузского, но так как именно скоро (после закладки церкви) перешло к другому владельцу Свейковскому, то церковь строилась прихожанами-крестьянами, сначала униатами, а потом православными. В 1872 году вся церковь была заново переделана, причем потолок положен досчатый с суфитом, стены вновь оштукатурены как снаружи, так и внутри церкви, пристроены к алтарной части храма ризница и пономарня, выведен на стенах деревянный купол, уложен новый пол в церкви и вся крыша покрыта железом.

Храм посвящен в честь Покрова Божьей Матери. Со времени образования Даньковского прихода в нем служило 7 священников. Первым был

Мартин Яковлевич Бялостоцкий (1782-1826). При нем построена церковь, а существующий и по настоящее время шестиярусный иконостас устроен им на собственные средства. Им же построен дом для священника, где живут до настоящего времени священники села Даньковки. После него священником был его зять Авксентий Остапович; умер в 1867 г., уступив приход свой еще в 1864 г. зятю своему Ипполиту Яворовскому. Но о. Ипполит служил недолго, всего семь лет, и умер от чахотки. Следующий священник Иулиан Яворовский был только один год. Священник Григорий Солуха был в Даньковке пять лет. После о. Григория был Алексей Крыжановский, служивший раньше четыре года учителем в духовном училище. В настоящее время священником в Даньковке Николай Новицкий.

Церковной земли 60 д. 333 саж., в том числе и под погостом 2 д. 1476 саж., сенокоса 26 д. 2496 саж. и пахотной 30 д. 1461 саж. На эту землю имеется эрекция, выданная бывшим владельцем села, епископом Игнатием Длузским в 1782 г. Причтовые помещения устроены в 1890 г. Церковно-приходская школа с 1882 г.; помещается в собственном здании» [6, с. 140-141].

1793 відбувся другий поділ Польщі. У результаті якого Російська імперія на отриманих землях створила три губернії: Мінську, Волинську та Брацлавську.

Нові власники Подільського краю одразу почали руйнувати політичні, економічні, соціальні конструкції Речі Посполитої та на їх місце запроваджувалися нові російські системи. У 1797-99 рр. було проведено «Камеральний топографічний опис Подільської губернії». І в ньому є згадка про Даньківку, яка була тоді присілкою Печери. Про її церкву говорилося наступне: «...каменная неокончена во имя Покрова Пресвятыя Богородицы, в ней иконостаса не имеется, а некоторая часть образов во место установлена и колокольни не имеется, а 3 колокола повешены на столбах меди спижевой. При церкви имеется небольшая школа и для жительства священнослужителей дом с плодовитым садом, с частью фруктовых дерев яблунь, брускевин, марель, дуть, груш, слив и вишен» [7, с. 328].

Джерела та література:

1. Історія міст і сіл Української РСР. – К., 1972. – 776 с.
2. Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Т. II. – Warszawa, 1882. – 1270 s.
3. Гульдман В. К. Населенные места Подольской губернии. – Каменец-Подольск, 1893. – 357 с.
4. Труды Подольского историко-статистического комитета. Выпуск шестой. – Каменец-Подольский, 1893. – 720 с.

5. Гульдман В. К. Поместное землевладение Подольской губернии. – Каменец-Подольский, 1898. – 473 с.
6. Приходы и церкви Подольской епархии. Под редакцией священника Евфимия Сецинского. – Біла Церква, 2008. – 996 с.
7. Топографічний опис Подільської губернії 1799 р. Волинський, Ямпільський, Брацлавський повіти. За редакцією Легуна Ю. В. – Вінниця, 2017. – 396 с.

*Маркова С. В.
м. Хмельницький*

ОБСТАВИНИ ПРОБЛЕМ КОЛАБОРАЦІЇ В УМОВАХ ОКУПАЦІЇ (1941–1943 рр.)

Досліджується тимчасово окупована територія сучасної Хмельницької області (1941–1943 рр.). У процесі аналізу архівних матеріалів було виокремлено інформацію про вік, стать, освіту, соціальний статус особи та її батьків, ймовірну мотивацію до співпраці з окупантами, залучення до військових формувань Третього райху, зокрема української допоміжної поліції, добровільних підрозділів із числа полонених тощо. Водночас на тлі фактичної інформації проаналізовано причетність до тяжких злочинів (вбивства, катування, побиття, що привели до смерті тощо).

Ключові слова: стан соціальної напруженості, співпраця з окупантами, помста радянській владі, ступінь агресивності, мімікрія, мережа місць примусового утримання.

На початок 1940-х рр. більшість громадян УРСР понад 20 років перебували у стані соціальної напруженості, що впливала на поведінку індивідів (сучасні соціологи оперують поняттям “патологія повсякденності”, коли нормальний перебіг буденного життя порушується певною подією або явищем)¹. Значна частина людей безпосередньо відчули негативні наслідки “червоного терору”, суцільної колективізації, хлібозаготівельних кампаній, розкуркулення, Голодомору 1932–1933 рр., масових репресій і перебували у ламінальному, стані фрустрації, конфлікту, аномії. Здолати соціальну напруженість у суспільстві радянська влада, зокрема спробувала через застосування тактики систематичного залякування людей війною з боку імперіалістичних країн. Для виживання в умовах зміни базових засад соціальної організації люди були змушені вносити у своє життя й жит-

¹ Симончук О. Повсякденне життя (продовження) // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. №. 4-5, 1998, с. 233.

тя своїх родин і громад суттєві корективи, приймати нові правила суспільної гри та нові соціальні інституції. Більшовицька, а згодом і радянська влада, формували новий комплекс міжособистісних відносин (і за складом суб'єктів, і за предметом та змістом). Частина людей змушені були навчитися пристосовуватися (мімікрія у різних формах). На початок 1940-х рр. нова радянська спільнота продовжувала перебувати по різні сторони політичних “барикад”, особливо це стосувалося сільського населення, серед жінок та чоловіків були не лише активісти, які пропагували нові цінності, але й ті, які намагалися активно захищати свої релігійні переконання, особисте майно, родину, громаду і були готові до боротьби проти комуністичного режиму. Місцеві партійні керівники говорили про те, що існує частина селян, яка очікує війни, щоб “піти проти існуючого порядку”². Життя цих громадян було війною, зокрема і латентною, проти внутрішніх ворогів-комуністів, більшовиків, москалів тощо.

Напередодні окупації УРСР окремі нацистські пропагандисти, зокрема й А. Розенберг (рейхміністр зі справ східних територій), маніпулювали обіцянками “відродити Україну”, розв’язати “земельне питання”, організувати “священний хрестовий похід проти більшовизму”, покарати функціонерів комуністичної партії, переважно євреїв. Каральні функції мали виконувати відповідні оперативні групи (С, D) та команди (у Хмельницьку область у вересні 1941 р. прибули дільничні команди оперативної групи “Житомир”). У січні 1942 р. було дозволено створювати при окремих командах загони допоміжної поліції з місцевого населення, що мали діяти під контролем німецьких чиновників поліції безпеки³. В Україні намагалися схилити до співпраці молодь, колишніх селян-одноосібників, членів родин репресованих та залучити їх до військових формувань Третього райху, зокрема української допоміжної поліції, добровільних підрозділів із числа полонених тощо.

Узагальнюючи проблеми колаборації в умовах окупації, очевидно, що окремого аналізу вимагають спогади людей, котрі проживали на тимчасово окупованих територіях і корелюють зі знайденими нами архівними матеріалами. У статті використані свідчення цивільних осіб, котрі у роки

² Докладніше про це див: Маркова С. Голодомор 1932-1933 років на Поділлі: Монографія. К.: МАУП, 2003. 114 с.; Маркова С. В. Суспільні та політичні трансформації в українському селі в контексті формування тоталітарної системи (1917–1933 рр.): Монографія. Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д. Г. 2015. 544 с.; Калінкіна С. А., Корновенко С. В., Маркова С. В., Романець Н. Р. «Великий перелом» на селі. Фінал селянської революції (1929–1933 рр.): Монографія. Черкаси: Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, 2017. 300 с.

³ Круглов А. Без жалости и сомнения. Документы о преступлениях оперативных групп и команд полиции безопасности и СД на временно оккупированной территории СССР в 1941-1944 гг. Ч. I. Днепропетровск: Центр «Ткума»; ПП «Лира ЛТД», 2008. С. 8-9; 24-25.

війни проживали на території Хмельницької області (зібрані вчителями історії, у рамках проекту дослідження стратегій виживання, проведеного ГО “Асоціація вчителів суспільних та гуманітарних дисциплін Хмельниччини”). Якщо узагальнити їхні висловлювання, то вони демонструють небажання говорити про факти співпраці односельців з окупантами та ретранслюють два виміри реальності (радянську ідеологічну дійсність і приватне життя). Дмитро Олійник (1931 р. н., с. Дзеленці Волочиського району, записала Галина Муха) розповідав, що “в сільському клубі зібрали людей, щоб вибрати старосту. Було запропоновано три кандидатури, з яких вибрали Сіржанта Йосипа, який брав участь у війні з фінами; було створено сільську управу, в селі були поліцаї і шуцмани”. Катерина Рищук (1926 р. н., с. Ільківці) розповідала про старосту Федора Лагана, що “хоч і відправляв молодь на роботу до Німеччини, збирав для німців теплий одяг, але робив це якимось по-людськи. Переважно жителі ставилася до нього з розумінням. Коли у 1943 р. на день у село прийшли радянські партизани, то люди захистили свого старосту і не дали його на розправу”. А. Оліщук (1922 р. н., с. Мякоти; записала вчителька історії О. Первак) розповідала про поліцейського-односельця, котрий забираючи її до Німеччини, заспокоював: “Йди, йди, то хоч там проживеш”. Гуменюк Гана Іванівна (с. Адамівка Віньковецького району), Бурковська Віра Захарівна (с. Лісогірка Городоцького району) називали односельців, котрі пішли на співпрацю з окупантами “прислужниками” та акцентували увагу на їхній жорстокості, неодноразових побиттях громадян, “чіпляннях” до жінок. В. Бурковська розповідала про шуцмана Бабишена, котрий “водив поліцаїв по хатах молодих та самотніх жінок”. 26 опитаних осіб переважно класифікували старост та сільських поліцейських на дві категорії: “добрі” і “погані” і виокремлювали наступні соціальні стани: “з родини розкуркулених”, “нерозкуркулені”, “родичі репресованих”¹.

Основною причиною небажання говорити про факти співпраці односельців з окупантами, люди називали “страх”. Чи могли це бути пролонговані наслідки кримінально-правової норми щодо відповідальності членів родин “зрадників” (норма передбачена ще у 1927 р. Кримінальним кодексом УСРР)? Видається, що ні. Утім шестеро опитаних пам’ятали закон, котрий карав за сприяння зраді та приховування зради. Винні “каралися позбавленням волі від 5 до 10 років із конфіскацією майна, решта повнолітніх близьких родичів, які нічого не знали, але проживали спільно зі “зрадником”, підлягали заслання у віддалені місцевості на 5 років і по-

¹ Прим. авт. Зі спогадів 26 цивільних осіб, котрі проживали на окупованій території Хмельницької області. Матеріали зібрані в рамках проекту ГО “Асоціація вчителів суспільних та гуманітарних дисциплін Хмельниччини”: “Дослідження стратегій виживання на окупованих територіях” (керівник проекту С. В. Маркова).

збавлення виборчих прав”², пам’ятали люди і про інші радянсько-репресивні практики в роки Другої світової війни, зокрема, Указ ПВР СРСР від 19 квітня 1943 р. “Про міри покарання для німецько-фашистських лиходіїв, винних у вбивствах і катуваннях радянського цивільного населення і полонених червоноармійців, для шпигунів, зрадників Батьківщини з числа радянських громадян та їх посібників”. Каральні інституції в СРСР, УРСР надовго заклали у свідомість людей “ген страху”.

Очевидно частина громадян йшли на співпрацю з окупантами через необізнаність, неграмотність; інші – через помсту радянській владі; у одних був високий ступінь агресивності (стійка схильність до агресивної поведінки), у інших – раніше випробувана, зокрема в роки розкуркулення, Голодомору, мімікрія; когось охоплював панічний страх. Для частини українців їхні стратегії виживання корелювалися не лише з необхідністю залишитися живими, але й з бажанням позбутися комуністичного режиму, вони вели відкриту або латентну національно-визвольну боротьбу за Соборну Україну, вступаючи влітку 1941 р. до міліції³, “народної міліції”, “української національної поліції”, обіймаючи посади старост⁴.

Опрацьовані документи в архіві СБУ у Хмельницькій області (86 справ) допомагають не лише відтворити жахливі події німецько-радянської війни, але й проаналізувати причини, що штовхали людей на співпрацю. Спершу будуть проаналізовані архівні справи осіб, котрі не причетні до тяжких злочинів.

Микола Ткачук, 1893 р. н., с. Кайтанівка Вовковинецького району, з родини селян-середняків, колгоспник, освіта 3 класи. Старостою сільської управи с. Кайтанівка був обраний на загальних зборах села у 1941 р. у підпорядкуванні мав 5 поліцейських. Закликав односельців “добре працювати на користь німецької влади; здавати зброю і одяг”. Під час служби у поліції М. Ткачук виселив з будинку О. Масютіна, котрий придбав будинок у сільській раді у голодному 1932 р. (до конфіскації будинок належав брату М. Ткачука). Громада переробила цей будинок під молитовний дім. Після відновлення радянської влади, на суді М. Ткачук стверджував, що односельців не затримував, і не катував. Вирок – 25 років позбавлення волі, пізніше термін було зменшено до 7 років у ВТТ⁵. Власне, однією з причин співпраці, могла стати помста радянській владі.

² Вронська Т. В., Лисенко О. Є, Чорний Р. Л. Відповідальність за державні злочини у проектах Кримінального кодексу СРСР (1946 –1949 рр.) // УІЖ, №. 1, 2012, с. 125.

³ Круглов А. Без жалости и сомнения. Документы о преступлениях оперативных групп и команд полиции безопасности и СД на временно оккупированной территории СССР в 1941-1944 гг. Ч. III. С. 6; 226.

⁴ ГДА СБ України (м. Хмельницький), ф. 6 (Р), оп. 1, спр. 11377, арк. 52; 54; ГДА СБ України (м. Хмельницький), ф. 6 (Р), оп. 1, спр. 975, арк. 43.

⁵ ГДА СБ України (м. Хмельницький), ф. 6 (Р), оп. 1, спр. 1874, 103 арк.

Підкова Антон, 1916 р. н., с. Писарівка, з родини селян-середняків, письменний (умів читати й писати), б/п, поляк. Сільським поліцейським був обраний на загальних зборах с. Писарівка у 1941 р., на посаді перебував один місяць. Охороняв пшеницю у полі й село від злодіїв. У середині серпня пішов працювати робітником у сільгоспгромаду. На суді стверджував, що односельців не затримував, і не катував. У єврейських погромах 1942 р. участь не брав. А старі чоботи у 1942 р. йому дав староста села Д. Климчук¹.

Причиною співпраці наступних осіб могла стати мімікрія. *Іван Вербич*, 1909 р. н., Старокостянтинівський район, середняк, б/п, неписьменний. 8 (10) липня 1941 р. був мобілізований Старокостянтинівським РВК, направлений в артполк. Проте вже через 7 днів через паніку у війську повернувся додому. З 1 серпня 1941 р. його призначили начальником пожежно-сторожової управи. На початку 1942 р. на зборах села був призначений комендантом сільської поліції с. Красносілка Старокостянтинівського району. Як комендант села, разом із старостою Т. Івановим, вилучали у односельців худобу. Вирок – 25 років загальних таборів МВС СРСР. Пізніше термін було зменшено до 10 років². *Адам Вітковський*, 1887 р. н., с. Мукша-Баришковецька Кам'янець-Подільського району, поляк, чоботар, письменний, б/п, освіта 2 класи. На біржі праці у Кам'янці-Подільському отримав роботу у в'язниці. З квітня до серпня 1942 р. служив охоронцем, “найбільше боявся погроз свого начальника німця Берга про передачу його в гестапо за неналежне виконання обов'язків”. На допитах розповів про страти ув'язнених у 1942 р. Закінчив курси поліцейських. Служив у німецькій жандармерії. Спочатку отримував 250 рублів, далі 540 і безкоштовне харчування, за перевірку “встановлення окупаційного режиму” – 700. Співпрацював з окупаційним режимом до 1944 р. Як наглядач німецької окружної в'язниці у Кам'янці-Подільському, конвоював ув'язнених на примусові роботи. Восени 1943 р. попередив втечу ув'язнених (50-60 осіб), двічі стріляв у повітря, за що був побитий в'язнями. А. Вітковський отримав 25 років у ВТТ з конфіскацією, пізніше термін було зменшено до 10 років. Доля усієї родини Вітковських трагічна (дружина померла, син загинув, інший син був засуджений). У даній справі також згадується *Зінаїда Верховна* (1923 р. н, родом з Чемерівців) яка працювала з Вітковським на посаді секретаря в'язниці³.

Водночас були ті, котрі намагалися довести свою невинуватість, а співпрацю вважали “необхідною реальністю”. *Микола Філяк*, 1899 р. н., с. Вовче Турського району Львівської області, бідняк, тесляр. Був нагля-

¹ ГДА СБ України (м. Хмельницький), ф. 6 (Р), оп. 1, спр. 752, арк. 8-57.

² ГДА СБ України (м. Хмельницький), ф. 6 (Р), оп. 1, спр. 24494, 183 арк.

³ ГДА СБ України (м. Хмельницький), ф. 6 (Р), оп. 1, спр. 25468, 58 арк.

дачем німецької окружної в'язниці у Кам'янець-Подільському (роботу отримав на біржі праці), охороняв та конвоював на роботу ув'язнених. Вирок М. Філяка – 25 років у ВТТ з конфіскацією. Дружина М. Філяка намагалася довести невинуватість чоловіка. Жінка писала у газету “Правда”, що “радянський майор, який вів справу, жив у їхній квартирі, привів собі фронтову подругу і запропонував Філякам залишити квартиру. Невдовзі жінку заарештували, але вона продовжувала “шукати правду”, скаржилася Ворошилову, іншим військовим чиновникам. Дружина Філяка писала, що її чоловіка у 1941 р. вислали з Ужгорода як неблагонадійного разом із 5 тис. євреїв, а пізніше звинуватили у тому, що він їх супроводжував; розповідала, що у липні 1941 р. після окупації Західних областей єврейське населення м. Ужгорода було “пригнане німцями та угорцями” у м. Кам'янець-Подільський, але чоловік їх не конвоював, а їхав одним потягом із ними. М. Філяка виправдано не було. Лише у 1954 р. зменшено термін до 10 років⁴.

Причиною співпраці наступних осіб могли стати мімікрія і високий ступінь агресивності. *Михайл Скроминський*, 1919 р. н., Ярмолинецький район, грамотний. У 1941 р. в 60 км. від Вітебська здався у полон (був рядовим). Восени 1941 р. повернувся у с. Турівці. Закінчив одномісячні курси поліцейських, складав присягу. З березня 1942 р. до 23 червня 1943 р. служив у Ярмолинецькій районній поліції. У момент розстрілу євреїв восени 1942 р. у Ярмолинцях його не було. *На допитах розповів, про факти “супротиву євреїв поліціям”*. Так, поліцейському Островському євреї відірвали голову, коли він зайшов у казарму з метою конвоювати людей до місця розстрілу. З липня до 20 листопада 1942 р. був у м. Бар з 60 особами, яких готували для відправки на фронт. Служив у Німеччині люфтваффе до 4 травня 1945 р.⁵ *Володимир Осяк*, 1924 р. н., член ВЛКСМ, закінчив 10 класів. У травні 1942 р. вступив на службу до поліції. В. Осяк стверджував, що його до вступу “примусив німецький капітан Берг”. Складав присягу на вірність фашистській Німеччині в Сатанівській німецькій комендатурі. Текст присяги: “Я, Осяк, вступаючи на службу до поліції, зобов'язуюся чесно виконувати покладені на мене поліцією обов'язки, вилловлювати партизанів, підтримувати порядок у селі, збирати податки з місцевого населення, допомагати німецькій владі у відправці місцевого населення на роботи до Німеччини”. З 25 травня до 22 червня 1943 р. у м. Ярмолинці проходив навчання в поліцейській школі, опановував стройову, тактичну й політичну підготовки. В трагічних подіях 1942 р. у Сатанові участі не брав. Був направлений у Сатанів у вересні 1942 р., прослужив лише 1,5 місяця, захворів на плеврит (хворів 5 міс., 2,5 – лежав

⁴ ГДА СБ України (м. Хмельницький), ф. 6 (Р), оп. 1, спр. 1952, 189 арк.

⁵ ГДА СБ України (м. Хмельницький), ф. 6 (Р), оп. 1, спр. 21462, 198 арк.

у лікарні), у квітні 1943 р. 7 днів сидів на гауптвахті. В. Осяк брав участь у розгоні базарів (у продавців забирали яйця, м'ясо, горілку та здавали в комендатуру); збиранні штрафів (у середньому від 100 до 150 рублів з однієї особи); примусовому збиранні податків; у конвоюванні людей до Сатанова для подальшої відправки на роботу до Німеччини (підтвердив відправку 70 осіб). У 1943 р. разом із 20 іншими поліцейськими розігнав базар в Сатанові. Разом з Осяком були його односельці поліцейські із с. Пільний Олексинець Петро Осяк та Мефодій Осяк (Прим. авт. Можливо в поліції служила родина Осяків). Було тоді В. Осяку 19 років. У червні (липні) 1943 р. разом із 19 поліцейськими поїхав до Німеччини (працював рахівником, доглядав худобу). 8 травня 1945 р. вже в Німеччині був призваний до лав РККА, пізніше був звинувачений у зберіганні листівок із закликами “До переходу на бік німців”. Під час суду В. Осяк зазначав, що “чесно виконував узяті зобов’язання перед Німеччиною”, “громадян із метою власної наживи не грабував” (усі його особисті речі – це один костюм та одяг, який був на ньому). У його свідченнях відчувається латентна образа на комуністичний режим¹. Дмитро Решетніков, 1916 р. н., б/п, освіта 4 класи, росіянин, мешкав у Харкові. Решетніков добровільно, разом з іншими 100 особами, наприкінці серпня 1941 р. здався у полон біля Умані. Його відправили працювати кондуктором товарних потягів на станцію Гречани (біля Проскурова, нині Хмельницького), далі поліцейським у залізничну поліцію (присягу не складав). На допиті згадував, що “отримував платню 240 рублів української валюти, харчові картки на жінку і на дитину, продуктові набори. За невихід на роботу побив кондуктора Василевського. Бив підлітків, котрі крали сіль з вагонів. Затримував жінок за крадіжку з вагонів пшениці. Восени 1942 р. заарештував та побив Ф. Тхора за те, що той із приятелями (Т. Лисим та ще двома) вкрали бочку меду”. Варто зауважити, що випадки крадіжок з потягів були частими. Радянські люди, які пережили колективізацію, хлібозаготівельні кампанії, розкуркулення, Голодомор, часто сприймали суспільне або державне майно як власне, колись у них відібране. Зокрема, згадані продукти харчування теж були вилучені у них. Д. Решетніков охороняв 20 військовополонених, котрі працювали на залізниці. Тяжких злочинів не вчиняв. Далі служив у радянській армії у штрафному батальйоні. Після війни отримав термін 17 років у ВТТ з конфіскацією майна, був позбавлений медалі “За перемогу”. Разом із ним служив у залізничній поліції мешканець с. Олешин, що неподалік м. Проскурів *Яцина Ксенофонт*, 1914 р., б/п, українець, освіта 5 класів. Тяжких злочинів не вчиняв, проте вирок був суворим – 25 років з конфіскацією².

¹ ГДА СБ України (м. Хмельницький), ф. 6 (Р), оп. 1, спр. 11981, 205 арк.

² ГДА СБ України (м. Хмельницький), ф. 6 (Р), оп. 1, спр. 25676, 291 арк.

Частина громадян йшли на співпрацю з окупантами через помсту радянській владі. Очевидно і *Устим Зарецький*, 1891 р. н., м. Сатанів, з родини ремісника-одноосібника, чоботар, батько – кушнір. У 1941 р. 8 місяців був старостою. У с. Зверхівці Сатанівського району наказав знести та вивезти пам'ятник Леніну, а натомість встановити пам'ятник “петлюрівцям”. На допиті Зарецького (8 травня 1944 р.), у показах свідка Марії Карбан було записано: “Зарецький говорив, що серп і молот – це смерть, більшовики – бандити, гірше влади не було”³. *Володимир Муха* (село Чабани Гвардійського району) з родини середняків. Батьки до 1936 р. відмовлялися вступати до колгоспу, були розкуркулені і репресовані. Восени 1941 р. добровільно пішов служити у поліцію (м. Проскурів)⁴.

Психологічні теорії злочинності, як і соціологічні, часто пов'язують злочинність із певними типами особистості, що вдаються до насильства заради самого насильства. Аналіз архівних справ осіб причетних до тяжких злочинів дозволяє побачити жахливе повсякдення людей на окупованих територіях, котрі мало не щодень наражалися на смертельну небезпеку з боку окупантів та їх поплічників.

Арсентій Мельник, 1909 р. н., селянин, неписьменний. У червні 1941 р. добровільно здався в німецький полон. У грудні 1941 р. пішов на службу в поліцію Сатанова, приймав присягу. У Ярмолинецькій школі поліцейських одночасно із ним навчалося 200 осіб. Їздив у навколишні села як уповноважений за відправку хліба в Німеччину, проводив обшуки в господарствах селян. Восени 1942 р. виїздив у м. Городок для арештів єврейського населення та відправки в Німеччину. Разом із 70 особами, начальником жандармерії Бергом виїздив на операцію проти радянських партизанів у район села Остапківці⁵. *Леонід Гарват*, 1923 р. н., бідняк, письменний, був членом ВЛКСМ. У серпні 1943 р. біля с. Веселець у коноплях разом з А. Мельником затримали пораненого партизана, на підводі відправили його в Сатанів та здали начальнику поліції Білохвосту (Білохвосту). У с. Турченці за наказом начальника жандармерії Шмідта було затримано місцевого жителя Сергія Цесара та його дружину (на затримання виїздили 22 поліцейських). Їх розстріляли німецькі військові, як партизанів. На суді згадав про страту колишнього голови сільради с. Спасівка Голяка. Поліцейський Л. Гарват приймав безпосередню участь у арешті учительки-єврейки із с. Соломна. Наказ про її страту віддав начальник поліції Білохвост. Бідолашну учительку кинули у колодязь, зверху закидали камінням. Гарват свою провину у злочині не визнав, звинуватив Білохвоста та поліцейського Пьянковського. *Микола Білохвост* (Белохвост, Белохвост),

³ ГДА СБ України (м. Хмельницький), ф. 6 (Р), оп. 1, спр. 2313, 115 арк.

⁴ ГДА СБ України (м. Хмельницький), ф. 6 (Р), оп. 1, спр. 22430, 130 арк.

⁵ ГДА СБ України (м. Хмельницький), ф. 6 (Р), оп. 1, спр. 11673, 135 арк.

1901 р. н., житель Сатанова, робітник. Добровільно вступив до поліції. Закінчив курси поліцейських у Ярмолинцях, був призначений начальником поліції. Бив та розстрілював людей. За його участі були “зігнані в один із підвалів Сатанова 300 осіб”. Забирав собі речі та гроші жертв, гроші пропивав. Був засуджений до розстрілу, але страчений не був¹.

У 2017 р. про жахливу смерть вчительки Соні згадувала жителька с. Соломна (нині Волочиський район) Станіслава Рендяк (з двору Незгода, 1927 р. н.): “Найбільше я пам’ятаю свою першу вчительку Марусю Юхимівну і вчительку математики Соною. Люди довго переховували вагітну вчительку єврейку Соною. Видав її Козій, а німці над нею дуже познущалися, після чого живцем кинули у криницю. Ми ще довго за нею плакали”. Власне, є ще одне питання: де саме знаходиться місце страти вчительки Соні? Отож, пошуки будуть продовжені.

Захар Римар (Римарь), 1907 р. н. (1909 р. н), селянин, безпартійний, освіта 4 класи. З липня до грудня 1941 р. служив у сільській поліції с. Іванківці (нині Городоцький район). З протоколу судового засідання від 15 липня 1948 р. дізнаємося, що на початку війни З. Римар не зумів евакуювати колгоспних коней та змушений був залишитися на окупованій території. У 1941 р. на загальних зборах громади с. Іванківці його обрали на посаду сільського поліцейського, який мав оберігати майно колективного господарства від крадіжок. До речі, селяни, особливо колишні одноосібники, “селяни-хазяї”, яким вдалося уникнути депортацій, фізичного знищення, смерті в голодні роки, часто вважали згадане майно своїм та намагалися в 1941 р. його повернути). З. Римар служив у сільській поліції с. Іванківці з липня до грудня 1941 р. У січні 1942 р. був направлений у Ярмолинці на курси поліцейських. З. Римар після завершення навчання (місячні курси поліцейських) присягу не складав, до червня 1943 р. служив у районній поліції Сатанова (на озброєнні мав гвинтівку). Наприкінці 1941 р. у Сатанові на південь від Ринкової площі було розстріляно понад 400 осіб єврейської національності². Свідок О. Дячок на суді пригадував, що в 1941 р. (точної дати він не пам’ятав) до нього приходив Римар із проханням “узяти лопату та піти з ним у ліс закопувати розстріляних євреїв”. З. Римар можливо був причетним й до іншого злочину, що стався 15 травня 1942 р. у Сатанові, коли каральні загони (есесівська зондеркоманда) закатували понад 200 осіб мирного населення в центрі Сатанова (Ринкова площа). Людей насильно загнали в підвал довжиною 10 м та висотою 3 м та зачинили двері ззовні. Це був підвал старого напівзруйнованого будинку, що розташовувався неподалік Ринкової площі (підвал був ще з часів турецької навали). Серед жертв були діти, жінки, люди похилого віку. Люди були замуровані

¹ ГДА СБ України (м. Хмельницький), ф. 6 (Р), оп. 1, спр. 11377, 96 арк.

² ГДА СБ України (м. Хмельницький), ф. 6 (Р), оп. 1, спр. 11673, 199 арк.

живцем. Зі слів очевидців, ще протягом тижня було чути страшні стогони, плач та благання про порятунок. Допомогти місцеве населення не мало змоги, оскільки нацисти залишили біля замуrowаного входу вартових, які мали наказ стріляти. І хоча З. Римар заперечував свою безпосередню участь у злочині, проти нього свідчив Вербицький, а свідок Є. Купний на суді говорив, що бачив, як у травні 1942 р. поліцейськими було виставлено кордони навколо Сатанова, і чув постріли. У цей час місцеві мешканці намагалися ховатися в підвалах, тікали в ліс. З. Римара також підозрювали в страті єврейської родини Бубеля Хаїлса. У 1955 р. у протоколі допиту Василя Суховольця (1913 р. н., житель с. Турчинці, безпартійний, учитель, освіта незакінчена вища) є інформація про існування підпільної організації на Сатанівському цукровому заводі, до якої він входив, про взяття його під варту, а також про те, що Римар брав участь у арештах підпільників. У серпні 1942 р. були розстріляні колишній директор цукрового заводу Татарінов, інженер заводу, секретар підпільної парторганізації Левченко та ін. У 1943 р. З. Римар разом з іншими поліцейськими (К. Воробелем, Ф. Файєм, Є. Ковалем) виїхали до Німеччини. На допиті З. Римар стверджував, що його як недисциплінованого (бо допоміг утекти двом заарештованим із камери, передавав засудженим хліб і воду) спочатку звільнили з поліції, надалі відправили до Німеччини. З. Римар отримав покарання 25 років у ВТТ, в 1954 р. міру покарання було зменшено до 10 років позбавлення волі. Подальша доля невідома. Рідні на території Хмельницької області на сьогодні не проживають³. Подільський історик М. Олійник віднайшов інформацію, що у вересні 1928 р. агентурою 22 Волочиського прикордонного загону військ ДПУ в Юринській українській семирічці Проскурівської округи (поблизу Сатанова) було виявлено групу молодих людей, котрі називалася спочатку “За вільну Україну”, а потім “Богунечевці” (на честь полковників Б. Хмельницького Богуна і Нечая). У 1926 р. старшокласники під керівництвом Павла Римара, батько якого був розстріляний органами ЧК за контрреволюційну діяльність, читали заборонену “петлюрівську” літературу, мали креслення ключа Морзе для ведення секретних розмов. Наприкінці 1927 на початку 1928 рр. молоді люди виступали на шкільних зборах із критикою піонерів та комсомольців та вигукували гасло: “Геть жидів у Палестину і Кацапів на Псковщину”, відмовилися від вивчення німецької та російської мов тощо⁴. Можливо, Захар Римар мав відношення до цієї родини Римарів. Мною було опитано місцевих жителів (віком від 80 років) смт Сатанів, сіл Іванківці та Юринці, але люди або не пам’ятали

³ ГДА СБ України (м. Хмельницький), ф. 6(Р), оп. 1, спр. 1952, 189 арк.

⁴ Олійник М. П. Трансформаційні процеси на Поділлі в добу непу (1921-1928 рр.): монографія. Хмельницький: «Поліграфіст-2». 2015, с. 76.

(2 осіб), або відмовлялися говорити про “поліція Римаря” (1 особа), або стверджували, що він “не з цієї родини” (3 особи).

Казимир Швець, 1904 р. н., чоботар, безпартійний, неписьменний. Навчався в школі поліції. З грудня 1942 р. до 1944 р. обіймав посаду поліцейського Сатанівської районної поліції, переважно працював поваром. На суді зізнався, що бив мешканців с. Журавлинці. У 1942 р. разом зі старостою села вони побили Федора Шлеймана за те, що той самовільно пішов із роботи на обід. Незабаром після побиття Ф. Шлейман захворів та помер. Дерев’яним прутом, батоном К. Швець також бив за пиятику жителя с. Райківці. Охороняв арештованих громадян, яких утримували в поліції, конвоював їх на допити в жандармерію, охороняв цукровий завод, виїздив у навколишні села з метою примусового вилучення продуктів для кухні. Був засуджений до 15 років каторжних робіт із конфіскацією майна. У 1955 р. вирок було переглянуто та зменшено до 10 років у ВТТ¹.

Ізяслав Чічек, 1924 р. н., безпартійний, освіта середня, селянин. У 1943 р. закінчив школу поліцейських, склав присягу (було 19 р.). Працював у Сатанівській районній поліції до березня 1944 р. Виїздив “разом із німцями на боротьбу з радянськими партизанами”. Згадував, що у с. Лісогірка розстріляли одного мешканця за зв’язок із партизанами, спалили дві хати, вбили одного партизана.

Петро Мулик (Лісовик Петро), 1922 р. н., поляк, з родини селян-середняків, освіта 7 класів, учитель, с. Спасівка. Восени 1941 р. пішов на службу у поліцію, закінчив курси поліцейських у Ярмолинцях. Був направлений на посаду начальника кушової поліції у с. Гречана, де служив до серпня 1942 р. Капрал П. Мулик був переведений у Сатанівську райполіцію на посаду керівника внутрішньої охорони. Брав безпосередню участь у масових арештах євреїв, у відправці і конвоюванні людей до гетто у Городку. Проводив обшуки в оселях та бив односельців. Заарештував радянського активіста Залого, якого невдовзі повісили, як радянського партизана. З 5 квітня 1944 р. до січня 1945 р. служив у радянській армії, був поранений, нагороджений медаллю “За відвагу”. У 1952 р. отримав вирок 25 років у ВТТ із конфіскацією. Пізніше термін було зменшено до 10 років².

Вдалося відшукати жінку, котра безпосередньо знала П. Мулика. Є. Бобик (з двору Школьник, 1927 р. н.; записала спогади вчителька історії В. Герасимчук): “У селі Гречанах був поліцейський участок і трохи німців, бо більше їх було на с. Куманів, Сатанів. Там був найстарший поліцай Мулик, вчитель фізкультури. Він любив бити людей нагайкою <...>”. Звернімо ще раз увагу, що люди, котрі пережили окупацію, у розповідях виокремлюють підтему: “знуцань своїх над своїми”, яка є для них досить

1 ГДА СБ України (м. Хмельницький), ф. 6 (Р), оп. 1, спр. 2312, 51 арк.

2 ГДА СБ України (м. Хмельницький), ф. 6 (Р), оп. 1, спр. 13, 297 арк.

травматичною. Опитані називали їх “собаками”, “поліцаями”, “чортами” тощо. Так, М. Боган згадував, що: “десь числа 10 липня старостою обрали Ковбасу Миколу, ще обрали поліцай-коменданта і двох щуцманів. Староста був жорстокий, на усі околиці не було такого садиста. І головню, що не був розкуркулений. За німців став справжньою собакою <...>. Коли через село проходили партизанські загони імені Берії старосту поставили перед сходом села і судили, спочатку плювали і кидали у нього камінням, після партизани розрубали його на 4 частини”.

Андрій Фанагей, жив в Ізяславі, працював чоботарем. У 1932 р. був засуджений за вбивство “куркуля” на 8 років. На допиті розповідав, що “куркуля” вивіз за межі села і вбив секретар сільради, бо не хотів везти затриманого у місто, а він лише його супроводжував. Звільнився з місць позбавлення волі у 1937 р. На біржі праці у 1942 р. (м. Кам’янець-Подільський) його направили охоронцем на пивзавод (працював до 1943 р.). Після взяв патент на чоботарську справу, який невдовзі забрали і направили на роботу у в’язницю у Кам’янець-Подільський. Охороняв ув’язнених, зв’язував руки арештованим, яких мали вести на розстріл (40 осіб). Згадував, що на Різдво 1944 р. розстріляли націоналіста за те, що той був таким. У розстрілах участі не брав, це робила кримінальна поліція, але жорстоко бив людей. Отримав вирок – 20 років каторжних робіт³.

Болеслав Ковалевський, 1922 р. н., уродженець Шепетівки, закінчив 3 класи польської школи (російською, українською мовами писати не вмів), б/п. У поліції служив добровільно з 1941 р. до 1944 р. “люфтшцупліцейським”, закінчив курси поліцейських, складав присягу. Брав участь у двох розстрілах євреїв. Під час першого розстрілу конвоював людей, під час другого особисто стріляв у 4 осіб і “добивав пораниених”. Свідки наголошували, що до людей ставився погано, бив жінок і дітей. Його також звинувачували у вбивстві (зимою 1942 р.) двох жінок (винним себе не визнав), а також у підпалах осель жителів сіл Славутського району (винним себе не визнав). Вирок – вища міра покарання⁴.

Євгеній Закаржевський, 1907 р. н., уродженець Одеси, росіянин, освіта 2 класи, робітник. Переїхав до Кам’янця-Подільського у 1924 р. У поліції служив з 1941 р. до березня 1944 р. Конвоював євреїв до місяця розстрілу літом 1942 р. На допиті розповідав, що розстріл тривав 3–4 години, було розстріляно близько 800 осіб, серед яких жінки та діти, розстрілювали німецькі жандарми. Разом із каральною ротою у 1943 р. виїздив на облави радянських партизанів. У 1943 р. брав участь у відправці до Німеччини громадян 1923–1925 р. н. (близько 600–700 осіб) та у відправці 500–600

3 ГДА СБ України (м. Хмельницький), ф. 6 (Р), оп. 1, спр. 21092, 96 арк.

4 ГДА СБ України (м. Хмельницький), ф. 6 (Р), оп. 1, спр. 25883, т. 1-3.

осіб громадян різного віку¹. Вирок – позбавлення волі терміном на 25 років у ВТТ без конфіскації майна (майно відсутнє).

Олексій Горник, 1904 р. н., Старокостянтинівський район, бідняк, працював музикантом у кінотеатрі Старокостянтинів. У роки окупації був комендантом німецької поліції. З червня до грудня 1941 р. долучився до організації “єврейського гетто”, здійснював розселення євреїв в межах гетто, шукав громадян єврейської національності. Бив людей. Був заарештований у 1947 р. Вирок – позбавлення волі терміном на 10 років у ВТТ без конфіскації майна (майно відсутнє). Вирок змінено на позбавлення волі терміном 5 років у ВТТ².

Дмитро Ольховий, 1904 р. н., с. Лозове Вінницької області, б/п, освіта 2 класи, службовець. Шукав і виводив євреїв із осель на розстріл. Сам не розстрілював, бив, розстрілював “палач-німець”. У хатах страчених людей забирав речі та відвозив до жандармерії. Працював завгоспом жандармерії у Старокостянтиніві. Вирок – 15 років каторжних робіт³.

Трофим (Трифон) Коломієць, 1920 р. н., м. Красилів, українець, грамотний, б/п, освіта 6 класів, закінчив курси трактористів при Красилівській МТС, працював водієм. З 28 вересня 1941 р. до липня 1943 р. 2,5 роки служив поліцейським, стверджував, що “за порадою родичів пішов добровільно, щоб не забрали у Німеччину”. У лютому 1942 р. місяць перебував на курсах поліцейських в Антонінській окружній жандармерії. Отримував 600 рублів українськими грішми і пайок. Охороняв приміщення районної поліції, арештованих громадян відправляв до Німеччини. Наприкінці 1941 р. – на початку 1942 р. брав участь у відправці євреїв до гетто, що знаходилося на площі біля базару. Двічі конвоював людей на розстріли (перша група страчених євреїв були особи без спеціальності; друга група – чоботарі, перукарі, шевці тощо). Т. Коломієць виганяв євреїв з їхніх осель та конвоював до місць зібрання. Людей саджали на підводи і везли у с. Манівці на розстріл. Далі був відправлений у Німеччину, бо випустив із вагона знайому дівчину Олександру. У Німеччині служив у фаєршуцполіції. Вирок – 25 років ВТТ. У злочинах не зізнався, стверджував, що “євреїв до місць розстрілу не конвоював і не знав, що їх стратять”⁴.

Павло Барабан (1894 р. н., м. Базалія (нині смт. Базалія, Теофіпольського району), з родини середняків) служив поліцейським сільської поліції з липня і до кінця 1941 р. Наприкінці 1941 р. був переведений у Базалійську райполіцію (працював поліцейським і їздовим, носив форму). Їздив з поліцейським *Іваном Красницьким* арештовувати євреїв, щоб завезти їх у гетто (бачив як стратили двох чоловіків, одну жінку та молоду дівчину).

¹ ГДА СБ України (м. Хмельницький), ф. 6 (Р), оп. 1, спр. 21621, 150 арк.

² ГДА СБ України (м. Хмельницький), ф. 6 (Р), оп. 1, спр. 20050, 86 арк.

³ ГДА СБ України (м. Хмельницький), ф. 6 (Р), оп. 1, спр. 20908, 66 арк.

⁴ ГДА СБ України (м. Хмельницький), ф. 6 (Р), оп. 1, спр. 21614, 184 арк.

П. Барабан забирав речі арештованих і відвозив на склад. Влітку 1942 р. возив шефа поліції до місця розстрілу євреїв (у яру, 2–3 км від Базалії), був присутнім під час розстрілу. Восени 1942 р. він арештував Михайла Яроша та його дружину за те, що переховували єврейську родину Винокурів. *Іван Красницький* (1903 р. н.), пішовши служити до поліції виселив з квартири родину Штундюка, згадана квартира належала колись його родині, у квартирі знищив всі портрети очільників комуністичної партії. У 1943 р. поліцейські Красницький, Барабан, Шевчук виїздили на облави партизанів, зокрема у Шмирецький ліс; збирали та конвоювали громадян сіл Великий і Малий Лазучин, Василівка, Собківка та ін. для відправки до Німеччини. Поліцейський Шевчук (1907 р. н., м. Базалія, б/п, освіта – 2 кл.) конвоював євреїв з Базалії до жандармерії в Антоніни, був присутнім під час розстрілів, бачив до сотні страт⁵.

Гордей (Гордій) Гречина, 1897 р. н., народився на Київщині, жив у Проскурові, бідняк, працював бригадиром дослідницької станції лікарських ліків. З липня 1941 р. до 1942 р. служив у міській поліції. До 1944 р. охороняв напірну башту у Проскурові. Конвоював єврейське населення у гетто (100 осіб) і до місця розстрілу (18–20 осіб були розстріляні за кладовищем біля Кам'янецького переїзду у Проскурові). Свідки наголошували, що до людей ставився погано. Винним себе не визнав. Вирок – 10 років у ВТТ⁶.

Кучер Єфим, 1926 р. н., с. Лезнево Проскурівського району, освіта 3 класи, б/п, селянин-бідняк. Восени 1943 р., щоб не відправили до Німеччини, погодився піти служити у поліцію Проскурова. У січні 1944 р. на два тижні потрапив до в'язниці за побиття у стані алкогольного сп'яніння німецького офіцера. Був направлений у трудовий табір. Охороняв гебельс-комісаріат. Відвозив хворих євреїв на місце розстрілу, здорові – мали йти пішки з Проскурова до місця злочину у с. Лезневе. Розстріли відбувалися біля кам'яних кар'єрів. На суді стверджував, що стріляли латвійські солдати, яких було п'ять, один – відмовився. Комендант дав йому гвинтівку і наказав убити (осінь 1943 р.). Вирок – 10 років у ВТТ з конфіскацією⁷.

Столяр Максим (Стефанів Максим), 1894 р. н., с. Карпівці Ружичнянського району, українець, б/п, освіта 2 класи, із селян-бідняків. Був комендантом сільської поліції с. Карпівці з липня 1941 до березня 1944 р. Разом із призначеним на посаду старостою сільської управи виконували накази Проскурівської жандармерії, організували охорону села, поля, майна. Збирав та конвоював громадян до Проскурова для відправки до Німеччини (у 1942–1943 р. н. – понад 100 осіб). Під час відправки 10 осіб втекли та незабаром повернулися у село. М. Столяра односельці звинувачували у тому,

⁵ ГДА СБ України (м. Хмельницький), ф. 6 (Р), оп. 1, спр. 975, 215 арк.

⁶ ГДА СБ України (м. Хмельницький), ф. 6 (Р), оп. 1, спр. 21370, 67 арк.

⁷ ГДА СБ України (м. Хмельницький), ф. 6 (Р), оп. 1, спр. 20866, 49 арк.

що назвав утікачів партизанами і їх невдовзі розстріляли. Серед страчених були: Василь Шпак, Петро Шевчук, Петро Бондарчук, Прокопій Антохов, Коломієць Петро і Коломієць Захар та ін. Після німецько-радянської війни жив у Львівській області під чужим прізвищем. Заарештований у 1950 р.¹.

О. Дмитрук, с. Пліщин Шепетівського району, середняк, б/п, освіта 4 класи. У 15 років пішов працювати в колгосп. У поліції служив з 1 січня до 1 листопада 1943 р. Закінчив школу поліцейських, складав присягу. Арештовував людей, брав участь в облавах на радянських партизанів (двічі), охороняв німецьке керівництво. У липні–серпні 1943 р. начальник поліції наказав Дмитруку взяти гвинтівку та піти у двір, де сиділи 10–11 зв’язаних людей, яких охороняла поліція, німці і “русские”. О. Дмитрук був конвоїром, на допиті свідчив, що “поїхали до повороту з Шепетівки на Новоград-Волинський, машина повернула у ліс, де були задалегідь викопані ями, із ув’язненими поводитися жорстоко, били прикладами, партизанів називав радянськими бандитами”. Вирок – 10 років з конфіскацією².

Іван Крулик, 1909 р. н., з родини селян-середняків, с. Вовковинці, б/п, сидів за крадіжку (на грудях мав татуювання: орел, серце, 2 стріли, ніж, хрест, серп і молот, але їх він замалював). До 1925 р. працював у власному господарстві. У 1932 р. забрали до Трудової армії. Після працював у колгоспі. У поліцію вступив добровільно, щоб не їхати до Німеччини. Під час допитів зазначав, що “вів боротьбу проти радянської влади і радянських громадян” (пізніше від своїх слів відмовився). Розганяв базари, охороняв склад заготзерна. У 1942 р. у стані алкогольного сп’яніння побив колишнього голову сільради Бугасика Григорія Ісаковича, росіянина, за те, що той дав колись його матері “погану довідку” та був “старшим НКВДистом, через якого і таких як він у людей проблеми”. Громадянка Надія Гранер, 1914 р. н., росіянка, комсомолка, свідчила проти Крулика та розповіла, що “він побив качалками лісничого, бо той не підтримував німецьку владу. Лісничий невдовзі помер”. На допиті розповів, що 24 липня 1943 р. до в’язниці прибуло 5 автомобілів, ув’язнених роздягли, руки зв’язали, “склали як дрова” і повезли на розстріл. Участь у розстрілі заперечував. Вирок – 10 років³.

Никифор Горобець, 1922 р. н., м. Меджибіж, б/п, письменний, чоботар. Не хотів їхати у Німеччину, вступив до поліції. Після 7 місяців служби у поліції (з вересня 1942 до березня 1943 р.) звернувся до фельдшера Василя Вознюка із проханням вколоти йому бензин у ногу. Причина – “важка служба, не витримував конвоювань на розстріли” (охороняв гетто у Меджибожі, конвоював ув’язнених на розстріл). У листопаді 1942 р. було

¹ ГДА СБ України (м. Хмельницький), ф. 6 (Р), оп. 1, спр. 22319, 226 арк.

² ГДА СБ України (м. Хмельницький), ф. 6 (Р), оп. 1, спр. 20841, 43 арк.

³ ГДА СБ України (м. Хмельницький), ф. 6 (Р), оп. 1, спр. 20853, 49 арк.

страчено 800 євреїв за м. Меджибіж, у грудні 1943 р. ще 200 людей у районі міста. Н. Горобець стверджував, що сам не розстрілював, а лише конвоював на страту. З майна розстріляних взяв собі 2 подушки, перину і простирadlo. Фельдшер В. Вознюк прохання виконав, після чого Н. Горобець прохворів до 1944 р. У березні 1944 р. вступив до лав радянської армії, був направлений до штрафної роти. Нагороджений медаллю “За відвагу”. Після війни засуджений до 20 років каторжних робіт. У Норильську в таборі став інвалідом. У 1955 р. у скарзі Г. Маленкову, писав, що “на допитах слідчий його бив, йому не давали їсти, тримали у карцері, змусили сказати, що він убивав євреїв”⁴.

Варто зауважити, що були випадки, коли радянські громадяни намагалися викликати хвороби штучно, щоб не служити у поліції. Так, під шкіру рук через порізи запахали гниючі квасолини, що провокувало запальні процеси та ін.

Подальших досліджень потребують справи жінок, адже саме вони у роки війни ставали об’єктами насилля з боку воюючих протилежних армій. Проте були випадки коли жінки працювали наглядачками у в’язницях, катували своїх співгромадян. *Ратушняк Марія*, 1902 р. н., м. Летичів, закінчила Совпартшколу, з родини робітників. До 1930 р. (7 років) працювала у в’язниці м. Кам’янець-Подільського; з 1930 до 1934 рр. в кооперації завмагом, касиром; з 1934 до 1936 рр. – комендантом Кам’янецького педінституту; з 1936 р. в кооперації на посаді завбуфетом. У жовтні 1942 р. на біржі праці була направлена у “табір примусових робіт”, де працювала до березня 1944 р. На біржі їй видали одяг з єврейських квартир (1 пальто, 1 ковдру, 1 підодіяльник, 2 подушки, пару взуття, 2 плаття, натільну білизну, кухонний посуд, мілкі меблі. Коли працювала на складі, сортувала єврейські речі, продала 1 хутряну шубу. Супроводжувала арештованих жінок на роботи, біла ув’язнених палкою, забирала харчі з передач. У підвалі Ремісничої школи, де ховалися євреї, розпалила вогнище, що призвело до їхньої смерті від задухи. М. Ратушняк своєї провини не визнала, на допиті стверджувала, що “людей не біла, підвал з євреями не підпалювала, померлих не обшукувала”. Вирок – 15 років каторжних робіт⁵. *Налигач Марія*, 1924 р. н., українка, с. Зіньківці, Кам’янець-Подільського району, проживала в м. Кам’янець-Подільський, освіта 7 класів, працювала на лікєро-горілчаному заводі. У 1942–1943 рр. перебувала на службі в німецьких каральних органах (охороняла полонених). Була заарештована в 1945 р. Вирок – позбавлення волі строком на 10 років в ВТТ з конфіскацією майна⁶.

⁴ ГДА СБ України (м. Хмельницький), ф. 6 (Р), оп. 1, спр. 25446, арк. 170-172.

⁵ ГДА СБ України (м. Хмельницький), ф. 6 (Р), оп. 1, спр. 20826, 65 арк.

⁶ ГДА СБ України (м. Хмельницький), ф. 6 (Р), оп. 1, спр. 20702, 68 арк.

Після вигнання нацистських окупантів громадяни УРСР, котрі співпрацювали з ними, були допитані, проти них були відкриті кримінальні справи. Співпраця з нацистами для громадян стала не лише підставою до позбавлення волі, переважно на терміни від 10 до 25 років у ВТТ, але і предметом постійного осуду односельців, що не дозволив більшості повернутися із місць позбавлення волі, зруйнував родинні зв'язки. Свою причетність до злочинів відчували всі члени родин.

Проаналізовані архівні матеріали засвідчили, що мешканці області (від 19 до 30 років) йшли служити до поліції, обираючи службу як альтернативу примусовим роботам у Німеччині. Старші сільські чоловіки, котрі співпрацювали з окупантами, зазвичай мали латентні образи на радянську владу і намагалися помститися. У 1941 р. старост часто обирали на сході села, зокрема це були бувші успішні селяни-хазяї. Серед поліцейських, наглядачів у в'язницях і таборах переважно були особи зі стійкою схильністю до агресивної поведінки. Громадяни з високою емоційною реактивністю пояснювали фізичне насильство (тілесні ушкодження, побиття, катування) образами на односельців, представників влади на місцях, іншими причинами. Підтверджено, що частими були випадки видачі німецьким каральним органам партійних працівників, комуністів. Варто зауважити, що громадян, які лише проживали на окупованих територіях комуністичний режим також вважав пособниками нацистів.

Тоталітарні режими, і фашистський, і комуністичний, призвичаювали своїх громадян до буденності насилля, буденності зла, до потреби застосування зброї проти реальних та уявних ворогів, знецінювали людські життя, які нічого не вартували, коли на вітвар тиранами покладалися ілюзорні ідеї та ідеали. Часто те, що сьогодні важко усвідомлюється більшістю людей, у роки війни, голоду, фізичних випробувань здавалося буденним та невідворотним.

*Матвєєв А.Ю.
Низенко Г.В.
Франків Н.І.
Янюк О.В.
Манкевич Т.
Кузьма С.
м. Хмельницький*

«ІДЛО» УКРАЇНСЬКИХ СЕЛЯН У ПЕРІОД ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 рр.

Голодовий терор 1932-1933 рр. сталінським режимом було застосовано, в основному з кількох причин:

- на Лівобережжі та Степу – з «з метою покарати селян голодом за погану роботу в колгоспах і невиконання державних зобов'язань». Тут у жовтні 1933 р. було завершено колективізацію;

- на Правобережній Україні, зокрема, на Поділлі і Південно-Східній Волині, голодовий терор мав свою власну специфічну страхітливую причину. Зважаючи на потужний селянський опір суцільній колективізації, тут її було завершено до осені 1934 р. Виходячи з цього, формою тиску на селян-одноосібників продовжували бути надмірні хлібозаготівлі. Їх ціллю було тотальне пограбування селян-одноосібників, залишення їх без будь-яких продовольчих, фуражних і насінневих фондів, з метою прийняти колгоспно-радгоспну систему ведення сільського господарства [1].

Генетично українці були міцною нацією, яка уміла виживати під час війн, пошестей, посух, голоду. Проте мільйони загинули під час Голодомору 1932-1933 рр. Голодомор змусив українського хлібороба на його власній землі не лише голодувати, а й по-рабськи працювати, жебракувати, зректися своїх базових принципів та переконань; наглу мився над його батьківською вірою, поставив на межу виживання.

В 1932 р. колгоспи віддали останній хліб, збіжжя, насінневі фонди. Ситуація колапсу на селі досягла свого апогею на початку зими 1933 р.

Голод поставив людей на межу виживання. Селяни опинилися у блокаді, спричиненій цілим рядом політичних рішень Кремля. Відсутність паспортів у селян, занесення на «чорні дошки» тих, хто не виконали план хлібозаготівель, заборона торгівлі, суди трійок позбавили людей останніх ілюзій щодо можливості спасіння. Традиційні форми ведення сільського господарства були зруйновані, нові – результатів не давали.

Отже, селян поставили в умови, коли протягом 22 місяців вони мали існувати без харчів та без державної допомоги. У людей зник механізм

психологічного захисту та зросло прагнення «будь-якою ціною» врятуватися.

Селяни блукали полями в надії відшукати гнилу городину, дістати із минулорічних скирт гречану, просяну полову; харчувалися листям, жомом, мелясою. Харчовий раціон навіть віддалено не нагадував традиційну їжу українських селян початку ХХ ст. Тепер у них була єдина мета – спробувати врятувати дітей та врятуватися самим від голодної смерті, опухання, інфекційних хвороб [2].

Жорстокі репресивні дії щодо селянства під час Голодомору 1932-1933 рр. спричинили деформацію культури споживання їжі, оскільки голод змусив українських селян порушити найсуворіші харчові табу.

Згідно ухваленого т. зв. «Закону про п'ять колосків» від 7 серпня 1932 р. розкрадання майна колгоспів каралося розстрілом, за «пом'якшуючих обставин» – позбавленням волі на строк не менше 10 років. Заборонено було навіть підбирати продукти, що залишились гнити на полях після збирання врожаю.

У селах, де худоба поздыхала за браком корму, люди їли «хліб», «оладки» і «кашу», зроблені з кропиви та іншого бур'яну. Споживали навіть кінський гній, оскільки там знаходили зерна пшениці.

Видобували з-під снігу жолуді, з яких пекли замітник хліба, іноді додаючи трохи висівок чи картопляних лушпайок.

Забороняли збирати навіть сурогатні продукти – кукурудзяні качани і стебла, просіяне лушпиння, сушену соломку, гнилі кавуни і буряки, картопляне лушпиння, стручки акації тощо.

В умовах «продовольчої диктатури» люди спочатку з'їли собак, пізніше – котів, які годувалися на скотомогильниках та були переносниками багатьох інфекційних хвороб.

Харчування дохлятиною призводило до масових отруєнь та епідемічних захворювань.

У квітні 1933 р. з появою зеленини голодуючі перейшли на її паростки. Однак зелень не містить білків та вуглеводів. Дослідники народного харчування зазначають, що в цей період голод знищив усі харчові заборони.

Селяни стали споживати мишей, ховрахів, кротів, шурів, їжаків, жаб, птахів, збирали різні личинки, розкопували дощових черв'яків та інших хробаків. Ночами ходили на скотомогильник «викопувати коней, телят, що за день із ферми привезли».

«Видирали із гнізд галок і варили із них суп, а то і так їли». Їли шкури тварин. Голодуючі ловили журавлів, лелек, чапель, яких в Україні здавна оберігали, а їхні гнізда ніколи не руйнували.

Молоди на борошно кістки, підосви із взуття, шкіряні паски, кирзові чоботи і варили з них суп. Готували їжу не тільки із листя дерев, але й із кори.

Такі сурогатні страви також погіршували самопочуття людей, викликали захворювання на різні кишкові хвороби й призводили до смерті.

Відомі факти, коли голодні люди, доведені до відчаю, божеволіли й вдавались до канібалізму [3].

Протягом голодних 1932-1933 рр. волю багатьох українських селян було зламано остаточно. Вони більше не могли опиратися новому агресивному соціальному середовищу.

Українські селяни поступово виробили власну «культуру голодування», саме вона пізніше допомогла пережити їм післявоєнний голод 1946-1947 рр. Покоління 20-х–40-х рр. добре знало, які рослини, тварини, птахи, комахи, продукти переробки можна споживати, які лікарські рослини нейтралізують шкідливу дію «неїстівних» продуктів харчування. Діти народжені у ті роки до глибокої старості відчували страх повторення Голодомору та робили запаси продуктів «на чорний день».

Плач жінок у голодні 30-ті нагадував виття поранених тварин, світ навколо них переставав існувати, втрачав кольори, вони навчилися без сліз ховати своїх дітей та ні про що не мріяти. І, як би нам сьогодні не було важко про це знову згадувати, але для того, щоб зцілити наше хворе суспільство ми маємо знати правду, якою б жахливою вона не була [4].

Ми віднайшли кілька рецептів страв тих голодних років та приготували ряд «страв», якщо це «їдло» можна так назвати, і пропонуємо їх вашій увазі.

Ліпненики з жолудів

Жолуді очищають від оболонки, розрізають навпіл. Заливають холодною водою, вимочують протягом трьох діб, періодично міняючи воду. Підсушують, подрібнюють на борошно, змішують з висівками, формують плячки діаметром 3 см., товщиною 1 см. і випікають.

Паляниці з кропиви і подорожника

Листя кропиви і подорожника підсушують, перетирають, змішують з висівками і насінням льону, додають воду і печуть паляниці.

Коржики з лопуха

Корінь лопуха відварюють, перетирають до однорідної консистенції, додають висівки, формують коржики діаметром 5 см., товщиною 1 см. і випікають.

Галушки з картопляного лушпиння

Відварене картопляне лушпиння протирають, змішують з макухою і варять галушки.

Суп з кори та шишок

В киплячу воду закладають кору дерева (дуб, береза, липа, осика), гілки сосни та шишки. Варять протягом однієї години. В їжу використовують відвар.

Узвар з гілок малини

Варять узвар з сушених гілок малини 20 хв. і настоюють.

Джерела та література:

1. Матвеев А. Ю., Рибак І. В. Здійснення насильницької політики розселення на Поділлі та Південно-Східній Волині (друга половина 20 – перша половина 30-х рр. XX ст.) : монографія. Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин О. В., 2011. С. 125.
2. Вавринчук М. П., Маркова С. В. Голодомор 1932–1933 років на Хмельниччині : причини і наслідки. Хмельницький, 2008. С. 117–118.
3. Сурогатні страви часів Голодомору. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 14.05.2020).
4. Вавринчук М. П., Маркова С. В. Вказана праця. С. 125.

Махотін О. А.

м. Кам'янець-Подільський

**ШЛЯХЕТСЬКИЙ (ДВОРЯНСЬКИЙ) РІД ОСТРОВСЬКИХ
за документами Державного архіву Хмельницької області
(генеалогічна розвідка)**

На Поділлі в XVII – XIX ст. проживало досить багато Островських. Але не всі вони були родичами і походили з різного коріння. Різними у них були і герби. Один із самих відомих родів Островських на Поділлі мав герб – «Наленч».

По проведеному дослідженні віднайдено біля двохсот представників роду Островських герба «Наленч», з них 48 – чоловічої статі. У даній статті згадуються найвідоміші представники даного роду.

Засновник роду Станіслав був присутній на сеймі Речі Посполитої 1697 р., коли обирали короля Августа II. Син Станіслава – Лаврентій, зі своїм сином Михайлом (онук Станіслава), у 1764 р. приймали участь у сеймі під час обрання короля Станіслава-Августа.

Лаврентій у 1755 р. купив у шляхтичів Голембовських село Западинець, яке входило до землі Чеховської Краківського воєводства (з 1793 р. – Пржемільський циркуль королівства Галичина та Лодомерія в Австрійській імперії). У 1763 р. він придбав у шляхтича Павла Козубовського село Гораївку в Подільському воєводстві (з 1795 р. – Ушицький повіт Подільської губернії в Російській імперії).

Пізніше, син Лаврентія – Михайло, продав село Западинець шляхтичу Йосифу Строжижовському, а у 1782 р. – село Гораївку Йосифу Вележинському. Нашадки Островських більше ніколи не володіли власними маєтками.

З кінця XVIII ст. Островські остаточно оселилися на Поділлі. Нашадки Івана (Яна) – в Могилівському повіті, а Якова – в Проскурівському.

Один з представників роду – Гнат (Ігнатій) знаходився на цивільній державній службі. За «Табелем про ранги» мав чин губерньського секретаря і обіймав посаду засідателя Брацлавського повітового суду.

Франц – єдиний з роду став ксьондзем.

Марцелій (Маркел, Антон) в чині колезького секретаря обіймав посаду Ново-Ушицького повітового казначея. Царський уряд нагородив його бронзовою медаллю на Андріївській стрічці в пам'ять про Кримську війну 1853-1856 рр. Його рідні брати – Октавіан-Бенедикт і Вікентій-Данат також були на державній службі. Перший на посаді реєстратора Ушицького повітового суду, а другий – канцелярським чиновником Ушицького повітового казначейства в чині губерньського секретаря.

Один з найбільш відомих з роду Островських герба «Наленч» – Антон-Франц, який на Кавказі здійснив блискучу кар'єру. У 20-річному віці він вступив на державну службу і за 50 років досяг посади помічника Правителя Канцелярії Військового Губернатора Карської області (м. Тифліс) в чині титулярного радника. Антон-Франц мав нагороди: ордени Святого Станіслава 2-ї та 3-ї ступені, Святої Анни 2-ї та 3-ї ступені, бронзову медаль на Олександрівській стрічці за службу під час царювання Олександра III, бронзову медаль на Георгіївській стрічці в пам'ять про російсько-турецьку війну 1877-1878 рр.

Рідні брати Мар'ян та Оттон-Ігнатій (Гнат) проживали в Київській губернії.

Мар'ян закінчив Новоолександрівський інститут сільського господарства та лісництва. В 90-х рр. XIX ст. він керував лісовим господарством князів Святополк-Четвертинських і жив у їх маєтку в селі Жолудок Лідського повіту Вілянської губернії.

Більша частина теперішніх нащадків Островських гербу «Наленч» проживають у Польщі, а нащадки однієї з гілок роду Островських (від Оттона-Ігнатія) живуть у Франції і займаються великим бізнесом.

*Поліщук О.
м. Хмельницький*

СИМВОЛКА АСТРАЛЬНИХ ОБРАЗІВ У МИСТЕЦЬКІЙ СПАДЩИНІ ОЛЕГА ШУПЛЯКА

У статті розкрита символіка астральних образів у творчості українського художника-подолянина Олега Шупляка. Науковий керівник роботи – Ірина Князюк, вчитель української мови та літератури Хмельницької

гімназії №1 ім. В. Крasiцького. Науковий консультант - Леонід Шерстинюк, заслужений художник України, член Національної Спілки художників України, доцент кафедри образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії.

Ключові слова: оптична ілюзія, двовізір, художник, Олег Шупляк.

Олег Шупляк – український Сальвадор Далі – представник сучасного авангарду в Україні. Використовуючи новітні технології відображення та компонування мистецьких об'єктів, художник на своїх картинах поєднує явища суспільно-побутового життя із загальновідомими образами, що мають на меті поширення національної ідеології у світовому культурному просторі.

Двовізори «Тернопільського Далі» стали об'єктами досліджень багатьох мистецтвознавців та філософів. Сучасні науковці, досліджуючи феномен Шупляка, відзначають вплив його творчості на формування ідентичності та інформаційного простору України на світовій арені [8, с.119].

Мета дослідження – всебічне висвітлення мистецької практики Олега Шупляка, розкриття символізму астральних образів у його роботах у широкій жанровій конфігурації, визначення мотивацій творчості.

Об'єкт дослідження – мистецька спадщина Олега Шупляка.

Предмет дослідження – інтерпретація астральних образів у творчості Олега Шупляка, їх видозміна у культуротворчому аспекті.

Методи дослідження ґрунтуються на поєднанні історико-культурного, порівняльного, художньо-стилістичного, семантичного, мистецтвознавчого аналізу, що дозволило найповніше розкрити коло проблем, пов'язаних із предметом розгляду.

Творчість Олега Шупляка насичена різноманітними астральними образами та символами. Автор уміло поєднує космічні явища із народними українськими зображеннями, відомими широкому коло глядачів: солом'яна хата, лелека, віз, віл тощо – перетворюючи традиційні значення кожного окремого символу на новий спільний сенс за допомогою сучасних засобів зображення [13]. Автор використовує у своїх роботах українську тематику як новітній спосіб популяризації етнічної спадщини нації.

У творчому доробку О. Шупляка є цикл робіт, присвячений конкретно космічній тематиці, – «Український космос». Автор у кожній роботі із серії звертається до символів народної історичної культури та її персонажів, зображаючи їх у поєднанні з астральними елементами.

Елементи тваринної, астральної, народної символіки та пейзажу вміло поєднані у картині Олега Шупляка «Сузір'я «Дівчина з відрами» (Орел)». Центральним образом є віз із двома волами. У давній українській міфології віл асоціюється із богом землі, фізичною силою, впертістю, а віз – об-

раз праці та наполегливості. Небо у міфології уявляється центром Світобудови, символом космосу. Зображені зірки у народних астральних віруваннях сприймаються як одухотворені істоти, пов'язані із долею людини. Образи-символи тяжкої буденної роботи, поєднуються із образами Вищої сили, що у сукупності означає досягнення життєвих цілей за умов тяжкої праці та впертості.

Зразками відображення сузір'їв у творчості Олега Шупляка є картини «Великий Пług (сузір'я Оріона)» (2018 рік) та «Сузір'я «Борона» (сузір'я Кассіопея)», «Пасіка (сузір'я Кассіопея)» (2019 рік). Спостерігається чіткий зв'язок життя персонажів із значенням та силою сузір'я. Це унікальний приклад синтезу явищ української етнічної міфології та традиційного побуту, оскільки Борону предки поєднували з образами «пасіки» і «руками Плеяд», а її основним завданням був захист селян від відьом та забезпечення спілкування між Світами живих і мертвих. Олег Шупляк зобразив символічний процес, спотворюючи поняття «природного» масштабування об'єктів і посилаючись на божественні ознаки сузір'я.

Синтезом образів народності із астральними є картини Олега Шупляка ««Кіл». Народна назва Полярної Зорі» та «Вісь земна і небесна (Великий Віз, Полярна Зоря, Малий Віз)» (2019 рік). Великий Віз – чотири колеса та два воли – важливий елемент вірувань через лінію зв'язку із знаряддями праці та долею суспільства. Сузір'я Малої Ведмедиці з давніх часів має назву Пасіки і виявляє символічну залежність від Великої Ведмедиці. Полярна Зоря ототожнюється із Центром духовного світу людини, що створює завуальований прообраз контролю Вищих Сил над долею людини та її праці як важливого чинника існування.

Лінія звернення до традиційних космологічних уявлень про сузір'я представлена у картинах «Стожари (2), Плеяди». Шупляк перетворив традиційні уявлення про Стожари, пов'язані з косінням, на образ укорінення традицій та спадщини нації. На даному полотні кілки, центр композиції, зафіксовані в небі, що підсилює астрологічний символізм образу. Сузір'я Плеяд пов'язують із образами Місяця і Зірок у трактуванні володарів душ Предків, тому загальною квінтесенцією головного елемента є синтез міфологічного образу із явищем життєвого процесу. Автор використовує холодну темну кольорову гаму із домінуванням синьої барви.

Олег Шупляк часто використовує образ Місяця в усіх його символічних значеннях, оскільки даному світилу властива мінливість, періодична трансформація та втрата яскравості, тому дані явища сприймалися предками як зв'язок місяця із потойбічним світом. У картині «Першоджерело» художник використовує канонізовані елементи української символіки, які композиційно перетворює їх у галактику. Центром композиції є українська солом'яна хата – символ Всесвіту, модель Космосу. Іншим головним

елементом картини є криниця – образ Місяця, від якої до хати колом переплітається тин, перетворюючись на Чумацький Шлях – символ Галактики та образ величі і трагізму української історії і культури.

Крім картини «Першоджерело», автор звертається до образу Чумацького Шляху на картинах «Чумацький Шлях» та «Чумацький Шлях (2)». На цих полотнах Галактика постає головним елементом зображення, яке уявляється символом довгої дороги і тяжкої праці. Місячне сяйво в рецепції автора освітлює простір України та дороги до неї.

У творі «Зоряний гладущик» власне гладущик трансформується у образ Місяця у трактуванні Хранителя національної історії та величі людських поколінь. Олег Шупляк зображає фази астрономічної трансформації Світила, він увіковічнив процес передачі, успадкування знань минулих поколінь нащадками, завуальований в елемент водяного потоку. Зорі надають картині філософського значення контролю Долі та підпорядковуються Місяцю, а білий колір надає їм потужності та сили до виконання свого призначення.

На картині «Великі Жорна» ми спостерігаємо фантастичне зображення двох світил, які утворюють окреме космічне явище. Відбувається ствердження символізму Місяця у трактуванні захисника людського світу і володаря сил процвітання нації.

Олег Шупляк неодноразово поєднує символіку святкувань Івана Купала із космічними образами. Зразками є картини «Стожари» та «Купайло». Полум'я, зображене на роботах, можна порівняти із астральним образом Сонця. Минулі покоління вважали небесний вогонь першоосновою світу, який поєднували із астральною тріадою. Деякі вчені-психоаналітики пов'язують Сонце із архетипом Самості. Сонце постає захисником суспільства від темряви і злих духів. Вогняні іскри та зорі трансформуються одне в одного, що виникає внаслідок актуалізації зорових асоціацій.

Іншим прикладом звернення автора до верховного образу Сонця є твір «Коляда». У давніх віруваннях Коляда – давньоукраїнська богиня Неба і мати Сонця, дружина Дажбога, ім'я якої походить від народної назви Сонця. Давня традиція колядування сприймається як провісник добра і Нового початку. «Тернопільський Далі» використав світлий пастельний колорит, посилюючись на емоційне забарвлення свята.

Картина «Створення світу» (2019 рік) – це феномен використання астральної тріади у поєднанні з сюжетом космогонічної колядки «Ой як же було ізпрежди віка». Автор синтезує вплив Сонця і Місяця та врівноважує завдання даних світил у контексті контролю Вищої сили над процесом становлення нації і творенням долі. Центральним образом композиції є дуб – сакральний образ-символ, пов'язаний із долею суспільства, який оберігає душі померлих людей. Олег Шупляк на тлі ходу творення світу

зобразив три голуба як уособлення душ померлих, духу Життя та Світла, символ Благої Вісті. Митець використовує синтезовану темну та світлу теплу кольорову гаму для збереження символічності образів Сонця і Місяця.

Шупляк О. Створення світу, 2019 р.

Визначальною ознакою символізму картин Олега Шупляка є використання відповідної кольорової гами, що становить основу сприйняття глядачем роботи. Домінантним кольором робіт Шупляка на космічну тематику є синій – колір небесного простору, символ тіней, за одними трактуваннями, та символ щастя і багатства, за іншими. Ще один поширений колір – білий. Він вважається символом сонця, світла, вічності життя та святості. Наші предки використовували білий колір як основний при оформленні

зовнішнього вигляду хат та пошитті одягу. Також автор використовує зелений – колір нового початку та мінливості, фіолетовий – символ кращих змін у долі людини та образ нового світу. Усі картини Шупляка позначені яскравістю та контрастом барв, що зумовлює факт художньої геніальності.

Проведений аналіз проблеми і результати дослідження дозволяють сформулювати наступні висновки: 1) Олег Шупляк – знаний український митець. Мотивація творчості пов'язана із бажанням відродити джерела та шляхи розвитку української культури; 2) Двовзори є феноменом мистецтва оптичної ілюзії, оскільки дані полотна є полісюжетними; 3) Астральні образи Шупляк інтерпретує через образи-символи традиційних українських вірувань та етнічної міфології; 4) Реалізація астральної тріади в творчості засвідчує мистецько-філософські набутки європейської та національної класики.

Джерела та література:

1. Багнюк А. Символи українства. Художньо-інформаційний довідник [Текст] / А.Л. Багнюк. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2010. – 512 с.
2. Войтович В. Українська міфологія [Текст] / В.М. Войтович. – Вид. 2-ге, стереотип. – К. : Либідь, 2005. – 664 с.
3. Дем'янова Н. Символіка образів в українському живописі (на прикладі теоморфних, антропоморфних і зооморфних зображень) / Н. Дем'янова. – Розділ IV. Естетика та філософія мистецтва. – 2003. – 153-156 с.
4. Дмитренко М. Символи українського фольклору: монографія. – К.: УЦКД, 2011. – 400 с.
5. Енциклопедичний словник символів культури України / за заг. ред. В.П. Коцура, О.І. Потапенка, В.В. Куйбіди. – 5-е вид. – Корсунь-Шевченківський: ФОП Гаврищенко В.М., 2015. – 912 с.
6. Козловська М. Образи-символи в українському сучасному сакральному мистецтві (аналіз творчих композицій Д.Болякова та Б.Негоди) // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2013. – Т.20: 95-річчю заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету присвячується. – 548-553 с.
7. Корній Дара. Чарівні істоти українського міфу / Д. Корній. – Харків : видавництво «Vivat», 2017. – 320 с.
8. Кушнір А. Феномен оптичних ілюзій «українського Сальвадора Далі» – Олега Шупляка / Кушнір А. // Матеріали ІХ Всеукраїнської студентської науково-технічної конференції «Природничі та гуманітарні науки. Актуальні питання», 20-21 квітня 2016 року – Т. : ТНТУ, 2016 – Том 2. – С. 119. – (Гуманітарні науки).
9. Митці Тернопільщини. Ч. 1. Образотворче мистецтво : бібліогр. покажч. / департамент культури, релігій та національностей Терноп. облдер-

- жадмін., Терноп. обл. універс. наук. б-ка; уклад. В. Миськів; вступ. ст. І. Дуда; кер. проекту та наук. ред. В. Вітенко; ред. Г. Жовтко. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2015. – 496 с.
10. Національні коди української постмодерної мовотворчості [Електронний ресурс] / О. О. Маленко // Лінгвістичні дослідження. – 2011. – Вип. 32. – С. 80-88. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_lingv_2011_32_16
 11. Покуль Олена. Еволюція образу жінки-берегині у вимірі української постмодерної культури / О. Покуль. // Вісник ЛНАМ. Серія: Культурологія. – 2016. – №29. – 130-140 с.
 12. Сидор Олег. Світ астрономії в образах українського мистецтва / О. Сидор // Українське небо. Студії над історією астрономії в Україні : збірник наукових праць / за заг. ред. О. Петрука. – Львів: Інститут прикладних проблем механіки і математики ім. Я. С. Підстригача НАН України, 2014. – С.226-316.
 13. Словник символів / [Потапенко О.І., Дмитренко М.К., Потапенко Г.І. та ін.]. – Київ : редакція часопису «Народознавство», 1997. – 156 с.
 14. Тарас Шевченко очима сучасників: Матеріали шевченківського тижня МАН: творчі та дослідницькі роботи / Упор. О. С. Меркулова – Мелітополь: МАН, 2017. – 54 с.
 15. Тиховська О. Психологічний аспект астральних образів у міфології Закарпаття / О. Тиховська // Щорічний науковий збірник Восьмої міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції з україністики «Діалог мов – діалог культур. Україна і світ» // Серія: Міжнародна наукова Інтернет-конференція з україністики. Випуск 2017. – Видавництво: Verlag readbox unipress Open Publishing LMU, 2018. – С. 643-656.
 16. Федько А. В. Еволюція образу Тараса Шевченка в українському мистецтві кінця ХХ–ХХІ століття / А. В. Федько // Молодий вчений. – 2015. – № 5(4). – С. 66-69. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2015_5\(4\)_18](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2015_5(4)_18).
 17. Чегусова З. Роль символу, знака, міфу в професійному декоративному мистецтві України на межі ХХ–ХХІ століть / З. Чегусова // Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії : зб. наук. пр. – Київ : ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України, 2008. – Вип. 8. – С. 146-151.
 18. Чуйко Т. Інтерпретація образу Тараса Шевченка у живопису та графіці ХХ століття: культуротворчий аспект / Т. П. Чуйко. – Національна академія мистецтв України, Інститут проблем сучасного мистецтва. – Київ. 2016. – 17 ст.
 19. Шупляк О. [Електронний ресурс]: Персональний сайт /Arts in. Ua. – Режим доступу: <https://arts.in.ua/artists/MrOlik/>
 20. Щербина С. Вдивляється Тарас у душу України... (Шевченківська тематика у картинах-двозорах Олега Шупляка) / С. Щербина // Українська література в загальноосвітній школі. – 2014. – № 3. – С. 47-48. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ulvzsh_2014_3_14

МАГДЕБУРГІЯ НА БРАЦЛАВЩИНІ: ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ

Стаття є першою в Україні спробою показати масштаби розповсюдження магдебурзького права в межах Брацлавського воєводства.

Ключові слова: Брацлавське воєводство, Звенигородський повіт, магдебурзьке право, Вінниччина, Київщина, Черкащина, Одещина, надання підтверджене, сумнівне, гадане, повторне.

Новизна теми полягає в тому, що ніхто ще не брався вивчити поширення магдебурзького права в історичних межах Брацлавського воєводства (1564-1793). Цього питання лише частково торкалися дослідники Великого Поділля, розуміючи під Брацлавщиною відповідну частину Вінницької області, хоча насправді слід писати про 5 областей.

Складність в тому, що межі Брацлавського воєводства чітко визначені лише наприкінці XVIII століття. До цього фактичний кордон визнавався по Чорному шляху між Смілою і Погребищем (при цьому останнє належало до Брацлавського, а частина сіл маєтку – до Київського воєводства). Втім, брацлавчани претендували на територію між Росією і Тясмином аж до впадіння їх в Дніпро. Наприкінці XVI – на початку XVII століть Канівське і Черкаське староства тяжіли до Києва, але Чигиринщина дійсно була у власності подолян. Згідно опису 1570 року, Брацлавське воєводство «своїми кордонами іде землями воєводства Київського аж до лісів канівських і кордону черкаського». Та вже відтоді Київські воєводи робили спроби привласнити землі до Гірському Тікичу, Торчі і верхів'я Росі, оголошуючи київськими Буки, Тетіїв, Дзюньків і навіть Айсин (Липовець), яким володів Януш Острозький. На картах Боплана кордон іде по Росі, Гірському Тікичу і Верхній Висі, що відображало дійсний стан справ. Де-факто весь Звенигородський повіт став київським майже на століття. Та вже з другої чверті XVIII століття Звенигородський повіт знову згадується в складі Брацлавського воєводства. В подимному реєстрі 1716 року «брацлавськими» названі землі аж до Дніпра з містами Ставище, Звенигородка, Вільшана, Чигирин та ін. В унійній візитації 1726-1727 років Чигиринське, Смілянське і Уманське намісництво йдуть у складі Брацлавського крилосу, що відображало прийнятий тоді адміністративний поділ. В реєстрі 1775 року додано Мошенський ключ, Чигиринське і Тарашанське староства. Податкові реєстри 1789 року включали більшість земель на

південь від Росі. Хоча обрана сеймом комісія 18 листопада 1791 року і постановила рахувати кордон від Богуслава на Росі по лінії Бурти-Могилів на Верхній Висі, але на мапі 1792 року границя Брацлавщини традиційно показана по Росі аж до впадіння в Дніпро. Враховуючи всі ці нюанси, ми окремо виділимо Звенигородський повіт і спірні з Київським воєводством землі [16, карта, с. 13-25].

Магдебурзьке право України розпочалося у XIV ст. з Галичини, Поділля, Волині, пізніше поширилося на Київщину, Сіверщину, Слобожанщину та інші землі. Першою історичною згадкою про надання магдебурзького права на Поділлі є привілей для Кам'янця (1374 р.). Відтоді магдебурзьке право набувають близько 50 міст Подільського воєводства (ми не наводимо підрахунки попередніх дослідників, бо в світлі нових документів вони вже застаріли). Останніми були: у 1748 р. – Летнівці, у 1767 р. – Берлінці Польові і Мельниця, у 1782 р. – Шатава. До цього переліку не входить Ямпіль Хмельницької області, який набув право в складі Волинського воєводства. [3]

В межах сучасної Вінниччини такі привілеї отримали міста Хмільник (1448), Бар (1540), Ялтушків (1548), Уланів (1552 і 1606), Шаргород (1588), Межирів (1591) [29] Надалі в XVII столітті їм мали міста Подільського воєводства Сальниця (1607), Вербовець (1607), Барок (1615), Копайгород (1624) [22, 30].

Особливе місце посідає Могилів-Подільський, який хоча і лежав у межах Подільського воєводства, але тісно був пов'язаний з козацькою Брацлавщиною. В 1600 році, зведений на молдавський трон, при підтримці польських воевод Яна і Стефана Потоцьких, Ієремія Могила висловив свою прихильність до поляків тим, що видав доньку Марію за Стефана Потоцького, тодішнього брацлавського старосту (пізніше з 1628 року – брацлавського воеводу), а в якості посагу за неї подарував засноване ним містечко на березі Дністра. Потоцький побудував тут замок і місто Могилів, назване на честь тестя. І саме тоді брацлавський граф Стефан Потоцький звернувся до польського короля Сигизмунда з проханням надати місту Магдебурзьке право. Такий привілей королівською милістю було ухвалено, а це дозволяло «місто звести і заселити людьми різних національностей, торг мати раз в неділю і двотижневі ярмарки на рік. Міщанами ставали всі люди, що по своїй волі до цього міста прийшли і добровільно поселились». У 1610 році Могилевом володів брацлавський і Вінницький староста Валентій Александр Калиновський. Як бачимо, в період становлення магдебургії місто над Дністром було тісно пов'язано з Брацлавщиною і лише пізніше інкорпоровалося в Подільське воєводство.

У 1743 році магдебурзьке право Могилеву знову було підтвержене. З 1750 р. місто користувалося власною печаткою з гербом: у щиті – могила з трьома верхами, середній з яких увінчаний семипроменевим хрестом (родовим гербом Потоцьких – «Пилява»). У 1795 Могилів став повітовим містом Брацлавського намісництва, і 22 січня 1796 р. для міста затверджено новий герб: «У верхній частині щита герб Брацлавський. У нижній на срібному тлі виноград, що росте, який в околицях цього міста добре родить». Через рік Могилів-Подільський відійшов до Подільської губернії [30].

Останній привілей серед вінницьких населених пунктів Західного Поділля у 1767 році отримали Берлинці Польові (нині с. Польове Барського району) [29].

За нашим підрахунком, магдебургіями стали 45 міст Подільського воєводства, з них в межах Вінниччини – 12 (це – найповніші дані на сучасний момент).

Дещо інакше цей процес проходив у сусідньому Брацлавському воєводстві. Тут в межах Вінниччини отримали магдебурзькі привілеї теж 10 міст, не рахуючи ще 9 сумнівних (див. додаток).

Визнано, що першим на Брацлавщині у 1497 чи 1564 р «омагдебургився» сам Брацлав. При цьому посилаються на пізнішого дослідника Н. Петрова, бо первинні документи не збереглися [21, с.2]. На нашу думку, то були Ординації Великого князівства литовського (цей реєстр автоматично надавав включеним туди містам і містечкам статус магдебурзького міста). На думку відомого українського історика В. Антоновича, вже на початку XVI ст., воно існувало в усіх старих подільських містах. Останній раз міські статуси були підтвержені 1 липня 1564 року в Статуті земському для земель і повітів та всіх міст Великого князівства литовського, що підтвердив і статус Брацлава.

Вважається, що у містах Брацлавщини поширення магдебурзького права відбувалося повільно. Проте є думка, що до Люблінської унії його перевагами користувалися всі міста Великого князівства литовського, де «старину не рушили». Ось чому можна зустріти у списку «магдебургій» міста, які нібито продовжували користуватися такими правами ще з литовських часів. Але ми свідомо будемо опиратися лише на підтвержені документами факти, а не припущення.

Якщо брати справжні королівські привілеї в межах Брацлавського воєводства Речі Посполитої, то першим на Вінниччині їх отримало місто Липовець (нині центр району Вінницької області). До цих пір Липовець не фігурував у списку міст з магдебурзьким правом, бо отримав його на одну із своїх давніх назв. Але ретельне вивчення документів відкрило цю нову сторінку в нашій історії. На прикладі глибше розглянемо магдебурзький процес, який багато в чому повторювався (а Тетіїв навіть отримав привілей в один день з Липівцем).

Як будь-яке місто, Липовець утворився з окремих комун. Так, у мікродіапазоні Скакунка є залишки городища, яке локалізується із літописним центром чорних клобуків – Куниль (1150). Правобережне передмістя Гайсин – це Айсин Верхній ХІІ століття. Центральна частина Замчисько – замок князя Я.Острозького (бл.1600 р.). Саме завдяки його зусиллям Липовець отримав свою сучасну назву і став тоді найбільшим містом Брацлавського воєводства (до речі, покровительство значної особи характерне і для інших «магдебурзьких» міст).[24, с.13]

Містечко під татарською назвою Айсин Верхній Я.Острозький придбав у Кошків наприкінці ХІІІ ст. Князь оцінив вигідність його розташування на перетині шляхів з центрів Брацлавщини (Брацлава, Немирова, Вінниці, Прилуки, Кальника) до центрів південної Київщини (Тетіїва, Білої Церкви, Животова). Януш – намісник Київського воєводи – всіляко зміцнював форпост своїх володінь на Брацлавщині, де вінницьким староство був його ворог Юрій Струсь з Коморова. [8, с.120]

Якимсь чином тоді Айсин перейшов з Брацлавського староства до Вінницького, що посилювало вразливість тутешніх володінь намісника Київського воєводи. В свою чергу князь оголосив про належність цього міста до Київського воєводства і навіть утворив там окреме староство (один з княжих намісників – Ярош Чернявський – іменується «старостою Айсинським»). Поселенню було надано статус міста І-го класу і перейменовано з Айсина на Липовець (на практиці дві назви вживалися паралельно – «Айсин аліас Липовець»). Е.Руліковський відносить цю подію до 1602 року, але в документах попереднього року вже читаємо про це [28, с.501].

Для розбудови могутнього форпосту Острозьких на Брацлавщині вимагалося чимало будівельного матеріалу, але на той час ліси в найближчій окрузі вже були вирізані. З благословення князя Я.Острозького липовецькі міщани стали «шарпати» сусідні володіння брацлавського судді О.Кохановського, вінницького старости Ю.Струся, брацлавського воєводи Я.Збаразького. Так, на жовтневих 1603 р. «рочках судових і гродських» у Вінниці слухався позов Ю.Струся з Коморова про наїзд 21 серпня 2 тис. нападників з «Айсина прозваного Липівцем» на Струсеве м.Буки. Відповідачами були Я.Острозький «яко дідич» і Єрдан із Заклічина «яко державець міста Айсина». [1, арк.2]

Та особливо частими стають рейди на південь, де рубаються дубові ліси з Жорницького маєтку королівського писаря і брацлавського підкоморія Л.Пясочинського. Лише в 1605 році нарахували 30 тис. вирубаних дубів у долинах Поганки і Гордівки, з яких будувалося місто Айсин «твержками» [9, с.105]. Побудоване і заселене за рекордними темпами місто незабаром отримало і магдебурзьке право, якого на той час ніхто не мав на сході Брацлавщини.

Таким чином, Липовець став другим «вільним» містом у Брацлавському воєводстві (Хмільник, Бар, Шаргород з округами належали до Подільського). Спочатку у канцелярію польського короля надійшло прохання від Я.Острозького про надання «маїдеборгського» права містам Тетієву і Айсину, «в землі Київській лежачим». Останнє визначення відразу вказує, що мова йде про Айсин Верхній (Липовець на Собі), а не Нижній (Гайсин в предпліві Богу, який здобув магдебургію разом з Грановим, Кібличем лише в 1744 р.). Справа в тому, що як намісник Київського воєводи і староста різних земель Київського воєводства, Я.Острозький відніс проголошене ним Айсинське староство теж сюди. На той час державцем Айсина і Тетієва був Єрдан із Заклічина – білоцерківський підстароста (старостою був сам Януш) [9, с.796-798].

Король Сигізмунд приурочив надання магдебургії Айсину-Липівцю до Варшавського вального коронного сейму і 4 травня 1606 року підписав відповідний лист з додатком коронної печатки. Другим підписантом був секретар і писар Захар'яш Єловицький (невдовзі Єловицькі набудуть ряд ґрунтів в околиці, що можливо не випадково) [9, с.1024].

Магдебургію тоді надавали і невеликим містам для їх швидшої колонізації. Про її хід у Присобі бачимо по судових справах про втечі підданих сюди [22]. Айсин-Липовець отримав адміністративні та економічні права. Символом самоврядування мав бути герб, який зображався посеред тексту кольоровими фарбами (в даному випадку – Острозького).

Насамперед встановлювалося міське самоврядування ратушного типу на чолі з війтом і радою (туди входили бурмістри і радці) та іншими урядниками. Цікаво, що війт в Липівці був уже в 1604 р. – Федір Жашковський. [9, с.875-876]. Крім прав, встановлювалися обов'язки для влади і міщан. Причому прикладом при цьому бралися звичаї у Кракові, де каштеляном був Януш. Окремо оговорювалося право суду на місці.

Цікаве уточнення про те, що вільні торги можна було проводити при одній умові: «платячи на згаданого князя Острозького мито торгове від всяких товарів своїх по прийнятому звичаю». Тобто князь не забув про себе...

Привілей закінчується заборорою, «аби піддані того міста Гайсина тепер і на прийдешні часи на поле воєнним ділом без відому і дозволу гетьмана коронного не ходили і нікого не відправляли, зброї і живності ніякої не додавали» [2, арк.169].

«Це, напевно, натяки на зв'язок людної Брацлавського воєводства з козаками», – вважає дослідник М. Крикун [9]. А козаки до і після були! Де ж взялися 2 тис. кінних при вже згаданому нападі липівчан на Буки?! Приблизно в ті часи на межах липовецького маєтку поставили уходи отаман Стеблянка і сотник Куземко, що викликало протидію місцевого войта і

старости. [9] Липовецьке староство мало подібні риси з південними староствами Київського воєводства, де близькість Чорного шляху і розмістіть меж сприяла формуванню козацького стану [11, с.12].

Магдебургія сприяла колонізації і розвитку міста. В 1629 р. Липовець мав більше будинків, ніж Вінниця, і по цьому показнику очолював список міст всього Брацлавського воєводства. [21] Але вже помер Я. Острозький, а потім наступила руїна, яка звела нанівець магдебургію більшості міст.

Магдебурзьку сторінку в історії Липівця вдалося відновити майже випадково, адже у ніяких списках і дослідженнях про не було ні найменшої згадки. У Руській метриці зафіксовано «Надання вольності і права Магдебурзького місту Гайсинові», але лише дослідник М. Крикун відніс це не до м.Гайсина, а саме до нашого Липівця [16]. Це підтверджує і те, що в папці «Привілеї різних міст», яка зберігається в Центральному державному історичному архіві м.Київ, були документи «м. Ajzyna alias Lipovca» [1].

В межах Вінниччини у Брацлавському воєводстві в XVII ст. Магдебурзьке право отримала лише Вінниця (30 травня 1640 р.). Цей процес детально розписав В. Отамановський, тому ми не будемо повторюватися. Зазначимо лише, що на думку авторитетних дослідників це було підтвердження колишніх прав, грамоти на яка згоріли під час пожежі у Вінницькому замку 8 жовтня 1580 року. Думається, що мова йде про ординації і статuti ще литовських часів (ніяких привілеїв від початку створення Брацлавського воєводства не виявлено).

Побуває думка, що в період Хмельниччини і Руїни магдебурзькі привілеї не надавалися. Це не зовсім так. У буремному 1663 році король Ян II Казимир, перебуваючи в квітня у Львові, надав «право магдебурзьке місту Гумані на Україні». Це було виявлено недавно в 7-й книзі польської «Метрики коронної» (Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. – Metryka Koronna. – Księga sigillat 7) [30].

Уманська волость входила до Брацлавського повіту і простягалася аж до пустошів Звенигородських. Тоді в умовах постійних конфліктів милість короля результатів не дала, і лише в 1760 році в Умані, яка щойно отримала підтвердження магдебурзького права, було закладено фортецю. Нові власники Потоцькі переселяють сюди з інших своїх володінь селян та ремісників, запрошують торгувати євреїв, греків, вірмен [29].

Найбільше магдебурзьких привілеїв посипалося на Брацлавщину у XVIII ст. В найбільш урожайному 1744 році привілеї отримали аж 3 міста у долині найбільшої Бугової притоки р. Соб (ми не рахуємо 4-го, сумнівного, про що скажемо в кінці). Польський король Август III відновив надання магдебурзького права своїми привілеями 21-22 листопада 1744 року Граневу, Гайсину і Кубличу (нині с. Кіблич Гайсинського району), надавши їм герби, встановивши торги і ярмарки. Цікаво, що найбільше щоріч-

них ярмарків отримав Кублич – 12 на рік (в той час як Гайсин – лише 4). Це не випадково, адже цього просив сам воєвода руських земель Август Чарторийський, чий герб «Погоня» став гербом Кублича. Гербом Гайсина затвердили срібне орлине крило в зеленому полі, а Гранева – «Леліву» (від Сенявських – тодішніх власників). [29]

Пр'ятою магдебургією у долині тієї ж річки стали Іллінці, яким Август III підписав привілей 22 жовтня 1757 року. Їхнім гербом став «золотий лебідь із шістьма лебедятами на срібному тлі» (символ «родового гнізда» тогочасної власниці княгині Барбари Сангушкової, предки якої мали в гнізді лебедя). [12]

Останній привілей Август III Фрідріх для Брацлавщини надав у 1767 році Марківці (нині Томашпільський район). Це було зроблено на прохання власника Януша Четвертинського, на честь якого король змінив назву містечка на «Янушград» (вона протрималася недовго). [29]

Станіслав «Щенний» Потоцький робить Тульчин своєю резиденцією, споруджуючи в 1782 році палацо-парковий ансамбль «Хороше», який успішно сперечався з найкращими королівськими аналогами Європи. 17 травня 1787 р., з нагоди перебування польського короля Станіслава Августа Понятовського, місту надано магдебурзьке право. [29]

Це було останнє надання в межах Вінниччини, але не останнє в Брацлавському воєводстві. Розглянемо процеси у Південній Київщині, де території на правобережжі Росі брацлавчани завжди вважали своїми (хоча кияни так не думали).

Згідно з думкою дослідників, усі королівські міста Київського воєводства Великого князівства Литовського користувалися повним або обмеженим магдебурзьким правом. Оскільки всі вони були розташовані в прикордонному регіоні, польський уряд надавав великого значення їх обороні та подальшому залюдненню. У 20 – 30-х роках XVII ст. тут виникають нові міста. Більшість із них відразу засновувалися на магдебурзькому праві. Серед них Боровиця, Мглиїв, Жаботин, Сміла, Стеблів та інші (у цій роботі розглядаються лише підтвержені документами привілеї – а вони були не у всіх). [30] Ми відносин їх до спірних між двома воєводствами.

До Брацлавського воєводства входила територія сучасної південної Київщини з округою Тетієва. Він отримав ідентичний з Липівцем-Айсином привілей від того ж 4 травня 1606 року за поданням того ж Януша Острозького. Тетіїв отримав право на місцеве самоврядування, герб, ратушу та дозвіл двічі на рік проводити ярмарки та щотижня – торги (детальніше розглянуто на прикладі Айсина-Липівця, адже привілей обом давався в один день на прохання їх власника Януша Острозького). Через 410 років у Тетіїві святкування Дня міста перенесли на першу декаду травня, коли Тетіїв отримав самоврядування за Магдебурзьким правом і 2 травня 2016

року в міському парку встановили пам'ятник, а також пам'ятний знак на місці Ратуші та перейменували одну із вулиць міста на честь князя Януша Острозького, завдяки якому і відбулася така важлива для Тетієва подія. [30]

Коли Тетієв беззаперечно вважається містом Брацлавського воєводства і потім входив до Кальницького полку (хоча на нього теж претендували кияни), то інші міста південніше Росі лежали на спірних територіях між двома воєводствами. За литовських часів ця територія входила до Київського князівства, але після Люблінської унії формально відійшла до Брацлавського воєводства. Втім, кияни на це не зважали.

Серед спірних міст Київщини до магдебургії зараховують Ставище на Гнилому Тікичу, яке а 1635 рік згадується вже як містечко, що мало оборонні укріплення та військовий гарнізон. Йому було надано магдебурзьке право, за яким, зокрема, ремісники об'єднувалися в цехи. В Ставищі жили міщани, був магістрат, війт, цехмістр та інші атрибути вільного містечка.

В 1818-1819 роках жителі містечка Ставищ подали Таращанському Повітовому стряпчому Суду прошення про звільнення їх із власності графа Браницького, де твердилося, що містечко Ставища раніше називалось Любомиром (його власником був Станіслав Любомирський – староста Білоцерківський з 1620 по 1649 год, який був жонатий на княгині Софії Острозькій). Втім, є думка, що Ставища, нині Ставище Київської області, не були містом Любомир, яке після татарського нападу не відродилося і вцілілий люд перейшов до сусідніх Ставищ. [30]

Прикордонним містом між обома воєводствами був Богуслав на правобережжі Росі і від нього до Верхньої Висі вела погоджена прикордонна лінія. Магдебургію отримав у 1620 році. Тоді ж її надали і сусідньому Медвину (вдруге підтверджена у 1655 році). Цю територію включили до Корсунського староства і вона фактично відійшла до Київського воєводства. [29]

Ще одним містом Київської області, яке колись ймовірно лежало в межах Брацлавського воєводства, була Тараща. У 1765 року вона була визнана окремим староством, Київського воєводства і знаходилося у власності Іоанни Бушовської. Але починаючи з 1775 року, ця територія постійно згадується у Брацлавському воєводстві. В 1791 році король Станіслав Август надав Таращі статус магдебурзького міста з наказом на створення магістрату [29].

Тоді це була територія відновленого Звенигородського повіту Брацлавського воєводства (його північна межа проходила по правому березі Росі). Повітовий центр м. Звенигородка, яке до цього тривалий час перебувало в складі Київського воєводства і переходило від одного феодала до іншого, отримало магдебурзьке право 30 квітня 1792 р. від того ж Ста-

ніслава Августа. На гербі зображувалася оточена частоколом Звенигора, на якій стоїть воїн з мечем і хрестатим щитом. Вважається, що це було відновлення прав литовських часів, втрачених пізніше. Тож розглянемо магдебурзький процес на Черкащині. [30]

Південна межа Звенигородського повіту проходила по Тясмину аж до гирла і тут здавна порядкували брацлавські зем'яни. Та ці землі захопив Олександр Вишневецький і звернувся до польського короля Сигізмунда III з проханням надати магдебурзьке право Чигирину, який був осаджений 1589 року королівським привілеєм. Під час коронного сейму у Варшаві 15 жовтня 1592 року король видав новий привілей, яким дозволив запровадити в Чигирині самоврядування на засадах магдебурзького права. Відтоді жителі міста отримали можливість обирати собі війта, бурмістра та райців, збудувати ратушу, важницю, постригальню, лазню, торговельні ятки, організувати ремісничі цехи, проводити два щорічні ярмарки та щотижневий торг, а також мати інші пільги. Разом з магдебурзьким привілеєм Чигирину король затвердив також „печать містскую герб – три стріли”, яку міщани та їхні нащадки мають використовувати „до одправовання справ містських”. Того ж 1592 року магдебурзьке право отримали Мошни. На гербі зображувався спис як символ значення Мошен в охороні південного порубіжжя українських земель. [29, 30]

Гирло Тясмину належало Чигирину і околиці його стало заселятися відходами, містечками і хуторами. Серед них було місто Крилів, яке в червні 1616 року на прохання його воеводи Руський, старости Чигиринського і Корсунського (з 1597 р.) Івана Даниловича теж отримало магдебурзьке право. У привілеї Крилову зазначається, що міщанам новоосадженого міста дозволяється користуватися всіма землями, ґрунтами, полями, борами, гаями, лісами, звіриними ловами в чотирьох милях через поле до Дніпра, а потім униз до Сули по річці аж до корсунського кордону.

Ярмарки і торги, що запроваджувалися у містах згідно з магдебурзькими привілеями, з одного боку, повинні були сприяти економічному розвитку міст, з іншого – поліпшувати матеріальне становище міщан. Терміни ярмарків і торгів не співпадали між собою і приурочувалися до різних релігійних свят, що давало купцям можливість вести інтенсивну торгівлю в різних містах у різну пору року. У Крилові мали бути по два ярмарки та два торги (дати в привілеї не вказані). Крилів був виведений з-під юрисдикції земської та замкової старостинської (цього не мав навіть центр старства – Чигирин). Тут було заборонено проживати юдеям та козакам. [29, 30]

Тому ж воеводи руському (рутенському) Іванові Даниловичу 1622 року король Сигізмунд III Ваза видав грамоту, за якою він міг закласти місто Лисянку і надав йому Магдебурзьке право, право обирати собі війта, бурмістра, райців з-поміж міщан. Місто мало було опасоване частоколом з вежами і мала бути збудована ратуша.

У 1659 році (а не близько 1616) Магдебурзьке право отримала Медведівка, що згодом стала волосним містечком, в якому було 5 православних храмів, костел, синагога й Медведівський Миколаївський монастир і проживало понад 6 тисяч жителів. [30]

Оскільки всі вони були розташовані у прикордонному регіоні держави, то польський уряд надавав великого значення їх обороні й подальшому залюдненню. Фактичний контроль над цими первинними територіями Брацлавщини отримало Київське воєводство. Та у XVIII столітті брацлавчани знову приєднали відновлений Звенигородський повіт, в межах якого продовжилися магдебурзькі процеси. У 1771 році Станіслав Понятовський дав магдебурзький привілей Жаботину. Це було невелике містечко, але володіли ним відомі магнати Любомирські та Браницькі. [29, 30]

У 1773 році магдебурзьке право отримала прикордонна Сміла. У Привілеї польського короля Станіслава Августа зокрема, йдеться: «Повідомляємо, що містечко Сміла – спадщина магнатів Любомирських, київських воєвод, яке в давні часи засноване поважними й розумними людьми, залюднене для підтримання доброго порядку, до цього часу залишається без привілею міського права, а тому визнавши Магдебурзьке право за річ слушну й потрібну та всілякі інші свободи та привілеї, які з нього випливають, на вічні часи надаємо». Хоча Сміла була у власності Київського воєводи, але формально лежала у Звенигородському повіті Брацлавського воєводства, а в релігійному плані Смілянське намісництво уніатської церкви входило до Брацлавського крилосу. [26, с. 16] Також до Брацлавського воєводства заносили Мошенський ключ, у чкому в 1791 році отримало магдебурзьке право Білозір'я. [30]

Особливо багатий на магдебурзькі привілеї став 1792 рік, коли від Станіслава Августа отримали їх Звенигородка, Квітки, Сахнівка. Крім Сахнівки (що лежала на північ від Росі), всі ці населені пункти лежали в зафіксованих незадовго до цього межах Брацлавського воєводства (хоча в Київському їх не спішили визнавати). Повторні підтвердження у XVIII столітті отримали Умань (1760), Кальниболото і Крилів (1792).

Калниболото лежало на межі Уманської і Звенигородської волостей. На час заснування у 1545 році селище входило до складу Брацлавського воєводства й одержало від польського короля Сигізмунда II Августа привілей, згідно з яким жителям поселення дозволялося займатися ремеслами, торгівлею, мати самоврядування. Є думка, що надання привілею Магдебурзького права одночасно із замком Звенигорода пов'язані з особистістю козака Калниболотка, який був не лише відважним воїном, а й організатором та господарем, і, певно, політиком, щоб заслужити надання поселенню такого права і назви.

Мешканці містечка брали активну участь у козацьких і гайдамацьких виступах. У 1775 році Калниболото переходить до володінь Ф. Солтика,

у ньому зріють протестні настрої. Щоб прихилити мешканців Калниболота на свій бік, польський король Станіслав Август Понятовський 30 квітня 1792 року вдруге надав містечку привілей, згідно з яким воно одержало право вільної торгівлі, а також герб: зображення зубра на блакитному тлі. На честь російської цариці було дано нову назву – Катеринопіль [29, 30]

Особливим привілеєм Станіслава Августа від 30 березня 1792 року були відновлені старовинні права і сусіднього Крилова. Цим же привілеєм місту було присвоєно герб «*trzy karabiny, porzadkiem mimo siebie staiacych*» – Лаврентій Похилевич перекладає цю фразу як «три карабіни, пірамідално поставлені». Такий герб відбивав прикордонний статус міста, його роль у захисті польської корони від татарських набігів. [29, 30]

Часто забувають, що до Брацлавського воєводства входила і північна Одещина. У XVII столітті власниками цих земель були польські магнати Концепольські, Замоїські, які переселяли сюди селян з Волині, Галіції, Польщі. Князі Любомирські побудували тут замок і заснували місто Юзефград. У 1776 р. Юзефград отримав від короля Станіслава Магдебурзьке право з привілеєм проводити щорічно 2 ярмарки.

Ось слова привілею: «Донесено нам членами совета нашего, на стороне нашей оставшейся: что Юзефград – городок Александра Х. Любомирского, воеводы киевского, наследственное, с давних времён заложено и людьми послушными и разумными для поддержания надлежащего порядка заселено, до сих пор без прав городских остаётся. Хочется, чтобы в государствах наших между другими добропорядочными и торговыми городами также и городок был зачислен, и чтобы в нём справедливость для каждого обеспечена была, за дело правильное и нужное, с правом распространённым правильно понятному, правом Магдебургским, и другими всевозможными свободами, прерогативы которые с этого права вытекающими поэтому городку даём, забирая всякие иные права и обычаи, которые праву Магдебургскому противоречить будут. С этого времени свобода имеет магистрат бургомистровский, войтовский, членов магистрата (советников), лавников и других урядников выбирать, ставить, одним словом, юрисдикцию светскую и войтовскую основать; 2 кандидата на бургомистра ежегодно, а 2 на войта безсрочного выбирать и к утверждению воеводе или его заместителю подавать; дела текущие между гражданами городка (местечка) разбирать и утверждать; людей прегрешных, свовольных и всяких особ в городе и на землях принадлежащих городу на месте преступления арестовывать и в тюрьмы заирать, судить и карать иметь право могут, апелляцию в более значительных делах к воеводе разрешать, а с лицами шляхетского происхождения, обычаев других городов, имеющих право Магдебургское, основать и доложить. Печати для утверждения актов, писем, использовать надлежит инициалы A.L., выбитые на

гербе (картуше) красном. Изготовление пива, водки, мёда, а также привоз их с других мест и держание шинков, никому разрешена не будет, кроме тех, у которых от воеводы будет разрешение. Граждане (обыватели) в делах относящихся к Магдебургскому праву и с него вытекающих свобод, к суду задворного ассессорского всегда принадлежать будет, и о которых неисполнение воеводой до тех судов должны быть прихваны, и под протекцией нашей королевской всегда оставаться должна». Другим під тією ж датою привілеєм був дозвіл короля на проведення ярмарків: у вівторок після св. Трійці і наступного дня після Покрова. [30]

На нашу думку, 11 населених пунктів Брацлавщини, які деякі дослідники вносять в перелік міст з магдебурзьким правом, не мають відповідного підтвердження. Так, було дано дозвіл на проголошення містом з магдебурзьким правом селу Сутиски (1576), яке, проте, так і не стало містом. Не підтверджується документами надання магдебурзького права Черленкову (в 1448 р. мова йшла про Червоногород на Тернопіллі), Торговиці на Кіровоградщині в 1562 році (надання було Торговиці на Волині), Немирову у 1581 р. (в 1578 році його отримав «тезка» на Львівщині, якому в 1581 році пожалували герб Бонча(срібний єдиноріг на блакитному тлі). Літину в 1578 році дано дозвіл на заснування цього міста без такого права, що стало зрозумілим після оприлюднення М. Крикуном відповідного документу і висновку цього дослідника. [9, 16] Прилука під Вінницею в 1583 р. здобула привілей лише на торги і ярмарки (магдебургію надали в 1582 році її тезці на Сіверщині). [9, с.112]. Погребищу приписують згадане право лише на основі польської карти, де показана Річ Посполита XVI століття і приурочують до Люблінської унії 1569 р. [5, с.184]. Можна припустити наявність широких прав, як і для інших міст Великого князівства Литовського, але після утворення Брацлавського воєводства ніяких документальних підтверджень надання привілеїв Погребищу не існує (як і першої письмової згадки від 1148 року, що просто придумана місцевими краєзнавцями до святкування у 1998 році дня міста).

Коли в перелік магдебургій вносять село Латанці (Латанець), то це плутанина із містом Подільського воєводства Летнівці (нині Нова Ушиця), що отримало право в 1748 році. Латанці ж входили до ключа Тиврова, який грамотою від 8 жовтня 1744 року отримав статус міста з правом влаштовувати три ярмарки на рік, але без магдебурзького права. [27, с. 58]

Балаклея (Баклея) на Звенигородщині хоча й мала у 1709 році війта і Ратушу, але скоріше всього це козацьке самоуправління. [30] У 1635 році польський сейм запровадив у Чечельнику прикордонний торговий склад. Такі ж склади формувалися у Барі, Шаргороді і Борщеві, які отримували магдебурзьке право. По аналогії з ними його міг мати і Чечельник, але в джерелах ми підтвердження не знаходимо. [4] Занесли у список магдебур-

гій на Вінниччині Ямпіль, але це був його тезка з Волинського воєводства (нині Білогірський район Хмельницької області). [30]

Для профілактики скажемо, що в різні періоду магдебурзьке право отримували Вороновиця та Козятин, відповідно на Буковині і Рівненщині. Вороновиця ж під Вінницею дійсно у 1748 році одержала статус міста, але без магдебурзького права. Козятин аж до початку залізничної ери був невеличким селом. До речі, нині в цьому райцентрі Вінниччини є вулиця князів Острозьких (саме вони в 1583 році посприяли в наданні магдебурзького права тезці на Волині). [30]

Вважається, що магдебурзьке право було чинним у Речі Посполитій до 1791 року, коли Чотирирічний сейм ухвалив закон «Наші королівські міста в державах Речі Посполитої», який пізніше був долучений до Конституції 3 травня як її III розділ. Але як тоді розуміти 7 привілеїв містам на східній околиці Брацлавського воєводства короля Станіслав Августа за 1792 рік?

З приєднанням краю до Російської імперії у 1793 р. міські думи функціонували в Барі, Вінниці, Гайсині, Липівці, Літині, Могилеві-Подільському, Ольгополі, Сальниці, Хмільнику. На землях, які відійшли за поділами Польщі до Російської імперії, у 1802 р. Олександр I відновив дію давніх привілеїв. Врешті указом імператора Миколи I магдебурзьке право було скасовано на українських землях в 1831 р., а в 1835 р. – для Києва.

Отже, підведемо підсумки. Вважається, що Магдебурзьким правом з 1324 року до 1787 року користувалися 105 міст України (на нашу думку більше), з них більше половини – на Поділлі, де право надавалося й пізніше (хронологічні межі – 1374-1792 роки). Це – 45 міст Подільського і 28 – Брацлавського воєводства.

Щодо останнього, то всього різними дослідниками обліковано 39 пунктів, але ми не беремо 11 сумнівних: 6 – сплутано із тезками в інших регіонах, 4 – не підтвержені припущення місцевих краєзнавців, 1 – не реалізоване право (тому якщо мати на увазі надання магдебурзького права, то таких на Брацлавщині було 30). Крім того, ми не рахуємо подільських міст, які користувалися правами ще з литовських часів, але їх привілеї не були підтвержені у Брацлавському воєводстві.

Коли брати сучасні області, то відповідно у Хмельницькій, у Вінницькій, у Черкаській магдебургій було 35 (з Базалією і Ямполем Волинського воєводства), 22 (хоча право отримали 23) і 16 (3 в межах Київського воєводства, 5 у Звенигородському повіті Брацлавського воєводства, 6 - на спірних між воєводствами землях і 2 – в Уманській волості). Ми не рахуємо Київщину (5) і Одещину (1), бо це не базові для Брацлавського воєводства регіони. Додамо, що двічі мали королівські привілеї Уланів, Могилів, Умань, Крилів (не рахуючи литовських часів).

Які ж особливості магдебурзького права на Брацлавщині?

Коли в Подільському воєводстві найбільше привілеїв надано у ранні часи, то в Брацлавському навпаки: більша половина (16) – у XVIII столітті; у XV-XVI і XVII – відповідно 4 (разом із Сутискама, які не стали містом) і 10. На Вінниччині з обох воєводств: у XV – 4, у XVI – 4 із Сутискама, у XVII – 6, у XVIII – 7 (не рахуючи повторних).

На відміну від Галичини магдебурзьке право на українських землях у складі Великого князівства Литовського поширилось без участі німецьких колоністів.

На прикладі інших міст дозволялося мати ратушу, лазню, ятки (торгові лавки), ярмарки (двічі на рік) і торги щотижня. Вільна торгівля без мита («капчизни») дозволялася як заїжджим купцям, так і міщанам. Вони могли у своїх будинках мати корчми та виробляти хмільні напої і всякі трунки до пиття, започаткувати гандель (торгівлю) всілякими товарами, в т.ч. заморськими.

Найбільше надавали право приватновласницьким містам на прохання їх власників, а отже воно було обмеженим. Дослідники відзначають, що неповнота магдебурзького права проявлялася в тому, що часто війт і радники не обиралися, а призначалися. Воєводи, старости, власники міст втручалися у міські справи, зводили нанівець самоуправління, збирали з міщан побори, змушували виконувати різні повинності (грошові і натуральні), утримувати замок, шляхи і варту. Воно, однак, не забезпечувало самоврядування, а лише давало дозвіл на вільну торгівлю

Магдебурзькі привілеї також зобов'язували жителів міст, що постійно потребували захисту від татарських набігів, відбувати військову повинність. Тому міщани завжди брали активну участь в обороні своїх міст. Частина міських прибутків використовувалася на закупівлю пороху, олова, інструментів для будівництва і ремонту оборонних споруд. В останній чверті XVI – на початку XVII ст. у багатьох привілеях на осадження (локацію) і магдебурзьке право, що надавались містам Черкащини, з'являються невластиві цьому праву статті, що забороняли приймати до складу міського населення осіб, що знаходились поза законом, і селян-втікачів. Це було зумовлено загостренням антифеодальної боротьби. У привілеї Чигирину наголошувалося, що жителі міста не мають права без дозволу залишати місто і приймати кого-небудь на поселення, а староста і війт повинні слідкувати за цим. [30]

Пройшли віки, і на Вінниччині у Бару і в колишньому центрі Брацлавського воєводства Вінниці (2016 року) встановлено пам'ятні знаки.

Восени 2016 року Вінницький краєзнавчий музей презентував виставку «Саксонське зерцало і Магдебурзьке право – основи для Європи», матеріали для якої безкоштовно надав Центр політичної освіти землі Саксонія-

Ангальт з Німеччини. Історична виставка побувала в Німеччині, Бельгії, Республіці Білорусь та інших країнах, різних містах України. На жаль, тема магдебургії на Брацлавщині розкрита не до кінця. Надіємся, що після цієї статті виставка буде доповнена оновленими матеріалами.

Додаток.

Надання магдебурзького права містам Брацлавського воєводства із різних джерел. Порівняльна таблиця (уклав О. Роговий)

№ з/п	Назва населеного пункту – реального чи гаданого (?) отримувача магдебурзького права (в дужках – старі назви)	Фіксований чи гаданий (?) рік надання	Критичні примітки
1	Брацлав (Браславль)	1497, 1564	Першоджерел нема
2	Селище (Черленківський замок) ?	1448	Насправді право надане Червоноградському замку на Тернопіллі – центру повіту
3	Торговиця ?	1562 ?	Магд. право надане Торговиці на Волині
4	Погребище ?	Бл. 1569 ?	Припущення на основі польської карти
5	Сутиски (Сутеска) ?	1576	Дозвіл на заснування міста з магд. правом, але це село так і не стало містом
6	Літин ?	1578	Дозвіл на заснування міста без магд. права
7	Ямпіль (Тихомель) ?	1569, 1578, 1616 ?	Надано Ямполью Волинського в-ва
8	Немирів ?	1581	Право надано Немирову на Галичині 1578 р., герб 1581
9	Стара Прилука (Прилука) ?	1583	Привілей на торги без магд. права (м. Прилуки на Чернігівщині отримало його 1582 р.)
10	Чигирин	1592	На той час це були землі Брацлавського воєводства. Спірне з Київським воєводством
11	Мощни	1592	-
12	Липовець (Айсин)	1606	
13	Тетіїв	1606	
14	Крилів	1616, 1792	Спірне з Київським воєводством
15	Медведівка	1616 ? чи 1659	-
16	Богуслав	1620	-
17	Медвин	1620, 1655	-

18	Лисянка	1622	-
19	Ставище (Любомир?)	1635	-
20	Чечельник ?	1635 ?	Сейм дав дозвіл лише на винний склад
21	Вінниця (Веніча)	1640	Є припущення, що це відновлення попередніх прав
23	Умань	1663 (вдруге 1760)	
24	Балаклея (Баклея) ?	До 1709 ?	Припущення на основі наявності городского отамана і Ратуші, Спірне з Київським воєводством
25	Гайсин	1744	
26	Гранів	1744	
27	Кіблич (Кублич)	1744	
28	Латанці (Латанець) ?	1744 ?	Магд. право у 1748 році отримали Летнівці у Подільському в-ві
29	Іллінці (Ілинці, Лінці)	1757	
30	Марківка (Янушград)	1767	
31	Жаботин	1771	Спірне з Київським воєводством
32	Сміла	1773	-
33	Балта (Юзефград)	1776	
34	Тульчин	1787	
35	Тараща	1791	З 1775 р. – у Звенигородському повіті Брацл. в-ва.
36	Білозір'я	1791	-
37	Звенигородка (Звенигород)	1792	-
38	Квітки	1792	-
39	Кальніболото (Катеринопіль)	1568 ?, 1792	-
	<p>Всього в межах сучасних областей (без повторних):</p> <p>Вінницької – 19 (9 гаданих)</p> <p>Київської – 5 (спірні землі, крім Тетієва)</p> <p>Черкаської – 14 (3 повторних, 1 гадане, 7 спірних)</p> <p>Одеської – 1</p> <p>Кіровоградської – 1 (гадане)</p> <p>Не враховані міста, які мали не підтверджене право з литовських часів</p>	<p>Надання по століттях:</p> <p>XV-XVI – 11 (1 повторне, 3 спірних, 8 гаданих)</p> <p>XVII – 12 (1 повторне, 6 спірних, 1 гадане)</p> <p>XVIII – 19 (3 повторних, 2 спірних, 2 гаданих)</p>	<p>Гаданих, сумнівних (до кінця не доведених) - 11</p> <p>На спірних з Київським в-вом землях – 11</p> <p>У відновленому Звенигородському повіті – 5</p> <p>Інших, задокументованих – 12</p> <p>В т.ч. повторних - 5</p>

Джерела та література:

1. Центральний державний історичний архів, м.Київ (ЦДІАК), ф.2229, оп.1, спр.146.
2. Російський державний архів давніх актів (РГАДА), ф. 389, оп. 1, д. 204,л. 167-169.
3. Баженов Л. Магдебурзьке право ХУ-ХУІ ст. на Поділлі// Наукові записки ВДПУ ім.М.Коцюбинського. Історія. Вип. ХІХ. В.. 2011. С. 8-11.
4. Бакалець О. Магдебурзьке право на території України в дослідження українських науковців і краєзнавців ХІХ – початку ХХІ ст.
5. Вінниччина туристична. В., 2009. 432 с.
6. Вінниця. Краєзнавчий нарис. В., 2007. 324 с.
7. Гальчак С. Історичні аспекти становлення й розвитку місцевого самоврядування у Східному Поділлі в дорадянський період//Перша Хмельницька наукова історико-краєзнавча конференція. В., 2015. 138-146 с.
8. Дзярнович О. та ін. Князі Острозькі. К., 2015. 280 с.
9. Документи Брацлавського воєводства 1566-1606 років. Л., 2008. 1220 с.
10. Дорош М. Витоки. В., 2011. 324 с.
11. Івангородський К. Регіональна специфіка південних староств Київського воєводства...// Наукові записки ВДПУ ім.М.Коцюбинського. Історія. Вип. ХІХ. В.. 2011. С.120-125.
12. Іллінещина. В., 2014. 400 с.
13. Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область. К., 1972. 779 с.
14. Йолтуховський М. Магдебурзьке право і самоврядування в місті Бар та його передмістях в ХУІ-на поч. ХХ ст. // Наукові записки ВДПУ ім.М.Коцюбинського. Історія. Вип. ХІХ. В.. 2011. С.11-14.
15. Карліна О. Магдебурзьке право в містах України ХУ-ХУІІ століть. //Розбудова держави, 2002 №1-4.
16. Крикун М. Брацлавське воєводство у ХІУ-ХУІІІ ст. Л., 2008. 412 с.
17. Ю. В. Легун Магдебурзьке право Вінниці До 380-річчя з часу надання (1640) //Знаменні і пам'ятні дати Вінниччини 2020 року : хронол. довід. / Упр. культури і мистецтв Вінниц. облдержадмін., Вінниц. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва ; уклад.: О. Ю. Антонюк, Г. М. Авраменко ; ред. С. В. Лавренюк ; відп. за вип. Л. Б. Сенік. – Вінниця, 2019. – 208 с.
18. Мельничук І. Магдебурзьке право на Вінниччині. //Наукові записки ВДПУ ім.М.Коцюбинського. Історія. Вип. 6. В.. 2003. С. 122-125.
19. Михайловський В. Еластична спільнота.К., 2012. 450 с.
20. Отамановський В.Д. Вінниця у 14-16 століттях. Вінниця, 1993. 464с.
21. Петров Н. И. Подолия. Историческое описание. Спб, 1891. С.2
22. Роговий О. Липовець на Брацлавщині: шлях до магдебургії / Міста і містечка Поділля від доби Середньовіччя до початку ХХ ст.: матеріали наук.-кр. конф. 24-25 вересня 2015 р. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2016. 196-199 с.
23. Роговий О. Як Айсин став містом і Липівцем // газ.»Нове життя», 23 вересня 1995 р
24. Роговий О. Липовецький район. Паспорт-альбом території. Липовець, 2000. 32 с.

25. Руська (Волинська) метрика. К., 2002. 984 с.
26. Скочиляс І. Генеральні візитації Київської унійної митрополії ХУІІ-ХУІІІ століть: Львівсько-Галицько-Кам'янецька єпархія. Том 2: Протоколи генеральних візитацій. Львів, видавництво Українського католицького університету, 2004. 512 с.
27. Тамтура А., Коваль О. Історія Тиврівщини. Вінниця, 2012.
28. Zrodla dziejowe. Т.ХХІ. W., 1894.
29. Українська ВІКІМЕДІЯ.
30. Інтернет-сайти про магдебурзьке право (gvizdivtsi.org.ua), (<http://ru.calameo.com/read/00521094199420d23aad3> та ін).

*Сердуніч Л.А.
сmt Стара Синява*

ЗАРОДЖЕННЯ НАРОДНОГО РУХУ НА СТАРОСИНЯВЩИНІ, ЙОГО ДІЯЛЬНІСТЬ ТА УЧАСНИКИ

Стаття дає загальне уявлення про передумови та причини виникнення РУХу на Старосинявщині Хмельницької області. Саме Народний Рух України став основою проголошення 24 серпня 1991 р. незалежності України та створення самостійної держави: України.

Завдяки демократизації та плюралізму наприкінці 1989 р. в Україні почали створюватися нові політичні партії. Цьому процесові сприяли скасування статті 6 Конституції СРСР (березень 1990) про «керівну і спрямовуючу роль КПРС», постанова Верховної Ради республіки «Про порядок реєстрації громадських об'єднань». Упродовж 1990 – 91 р. в Україні виникло 20 опозиційних партій, однак їхній вплив на політичне життя був незначним. Проте явно найпотужнішою в масштабах України опозиційною силою став Народний Рух України.

Метою Руху була українська демократична самостійна держава, в якій усі громадяни користувалися б політичними правами й самі визначали б напрям економічного і політичного розвитку держави, відкрито критикували б офіційну ідеологію та політику, поширювали б позацензурну літературу, самвидав.

Кінцем політики Перебудови став путч т. зв. Державного комітету з надзвичайного стану (моск. – ГКЧП («Государственный комитет по чрезвычайному положению») 19-21 серпня 1991-го в Москві, після якого стався розпад державно-політичної системи СРСР. Дії ГКЧП призвели до остаточної дискредитації КПРС. Скориставшись цілковитою демораліза-

цією Компартії України, 24 серпня 1991 р. Верховна Рада України ухвалила історичний документ виняткового значення для долі українського народу: Акт проголошення незалежності України, який мав підтвердити референдум 1 грудня 1991 року. В Акті зазначалося: «Виходячи із смертельної небезпеки, яка нависла була над Україною у зв'язку з державним переворотом в СРСР 19 серпня 1991 року, продовжуючи тисячолітню традицію державотворення в Україні, виходячи з права на самовизначення, передбаченого Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами, здійснюючи Декларацію про державний суверенітет України, Верховна Рада урочисто проголошує незалежність України та створення самостійної української держави: України. Територія України є неподільною і недоторканою. Віднині на території України мають чинність винятково Конституція і закони України. Цей Акт набирає чинності з моменту його схвалення». За Акт проголосувала абсолютна більшість депутатів Верховної Ради. Таким чином було покладено край юридичному існуванню УРСР. На геополітичній карті світу постала нова самостійна держава: Україна.

Після проголошення незалежності України «рухівці» залишались активними громадськими діячами з високим моральним авторитетом. Рух засвідчив неперервність поривань українського народу до незалежності: вони в нових формах та новими методами продовжили найшляхетніші традиції українського національно-визвольного руху.

Формування світогляду рухівців відбувалося під впливом гуманістичної культури Заходу та українських шістдесятників, а також борців попередніх віків, ознайомлення з діяльністю яких сприяло все більшому зацікавленню власною культурою кін. XIX – поч. XX ст., історією та звичаями української нації. Діючи в рамках тогочасної системи, рухівці відновили основні соціально-психологічні риси інтелігенції: природну самоповагу, індивідуалізм, орієнтацію на загальнолюдські цінності, подолання провінційності, неприйняття несправедливості, повагу до етичних норм, права й законності.

Як народився Рух на Старосинявщині? Про це авторці розповідав перший голова РО НРУ Петро Семенович Кицун: «У березні 1989 р. у Стару Синяву приїхали з Києва відомі письменники, які разом з відділом пропаганди та агітації райкому Компартії проводили зустрічі у колективах. Зайшли до нас, у колгосп «Здобуток Жовтня», у якому я працював інженером із газифікації, аби створити осередки Руху у колгоспі. Вони вже тоді побачили в мені організатора, майбутнього голову РО. Спочатку в організації було 68 осіб, потім деякі застрахались і відійшли» [1].

Старосинявські рухівці активною громадською діяльністю намагались відроджувати національну свідомість, боролися за збереження української

мови та культури, сприяли демократизації суспільно-політичного життя у районі, виступали проти омосковщення й національного поневолення та за розширення свободи художньої творчості, за оновлення й демократизацію суспільства. Намагалися відновити традиції української інтелігенції 1960-их років, якій були притаманні прагнення духовної незалежності, взорування на ідеали громадянського суспільства та служіння народові.

Рухівці у своїх статтях і виступах намагалися говорити про реальні проблеми життя, болючі питання, замовчувані за доби сталінізму, які хвилювали тогочасне українське суспільство. Їхнім публікаціям і виступам були притаманні протистояння штампам соцреалістичної догматики, сповідування свободи творчого самовираження, культурний плюралізм, пріоритет загальнолюдських цінностей над класовими, естетична незалежність, індивідуалізація, обстоювання свободи митця, інтелектуалізм, єдність національних і світових звичаїв та новаторства, увага до історико-національної тематики, реалістичне зображення дійсності, а головне – просвітництво місцевого населення, пробудження в нього громадянської активності. Старосинявські рухівці розвивали активну культурницьку діяльність: влаштовували неформальні патріотичні читання та зустрічі, вєчори пам'яті репресованих митців.

Кількість активістів Руху в районі спершу була мало чисельною. До активу входили переважно представники інтелігенції (вчителі, митці, журналісти), пенсіонери, переважно – безробітні, з малим відсотком молоді та жінок.

1989 року Старосинявський осередок РУХівців склали такі особи:

Кицун Петро Семенович (пенсіонер, який і створив напівлегальну районну організацію НРУ і очолював її з квітня 1989-го до 1996 року), Гординчук Микола Петрович (журналіст, кореспондент районної газети «Колос», другий голова РО НРУ), Омельчак Петро Онисимович (агент, Віталій Васильович Грохольський (голова РО НРУ з 1996 р.), Щуров Володимир (учитель англійської мови Старосинявської середньої школи). До РО НРУ входили і ті, хто обіймав державні та радянські посади, хоча й не завжди зізнавались у своєму патріотизмові. До Руху входили і Віктор Трохимович Романенко (с. Паплинці), Григорій Демчишин (Стара Синява), Анатолій Петрович Хоменко (ЦРЛ, Ст. Синява), Олександр Васильович Хоменко, Тетяна Козій (с. Мшанець), Павло Іванович Гайдук (помер), Валерій Іванович Рудик (с. Паплинці), Олександр Стасюк (медик, Ст. Синява), Пилип Васильович Кривіцький (с. Нова Синявка, помер), Тадик Чуандухуї (уродженець Бангладешу), Микола Телендій (фермер, с. Бабіне) та десятки інших людей з різних сіл району. Пізніше доєдналась учителька рідної словесности, поетеса Любов Андріївна Сердуніч. Основу руху на Старосинявщині склали й інші.

Збирали літературу для школярів, зокрема, машину українських книг разом з відділом освіти для українських шкіл Придністров'я й через півроку отримали подячні слова від вдячних учнів і вчителів.

Інша форма діяльності Руху – проведення творчих вечорів, демонстрацій, поширення листівок, які передавали з Хмельницького, збір підписів за єдину державну мову: українську...

Культурницька діяльність, яка не вписувалась у рамки дозволеного, спричинила незадоволення влади. Звісно, перед рухівцями закривали сторінки місцевої газети, посипалися звинувачення у «буржуазному націоналізмі». Влада розпочала кампанію цькування рухівців у пресі, на партійних засіданнях та різноманітних зібраннях. Партійні та каральні органи забороняли літературно-мистецькі зустрічі й творчі вечори. Було позбавлено можливості видавати свої твори, їх звільняли з роботи, проти них влаштовували провокації. У відповідь ідеї рухівців стали поширюватися у рукописах та машинописах: у самвидаві. Влада розуміла, що рухівці – це середовище, в якому формується політична опозиція.

У своєму протистоянні владі рухівці апелювали до внутрішнього законодавства, покликалися на Конституції СРСР і УРСР, а також на міжнародні правові документи, насамперед – Загальну декларацію прав людини ООН. Поширювали правду про три советські голодомори та репресії, тож велика частина населення змогла довідатися про репресії та арешти інакшодумців.

Деякі рухівці пішли на компроміс із владою, наштовхнувшись на опір партапарату. Проте більшість не змиралась і мужньо обстоювала свої переконання.

Таким чином, протягом 1989 – 90-их старосинявські патріоти відігравали значну роль в організації в Україні Руху опору московинському великодержавному шовінізмові й омосковщенню, відстоювали громадянські права та свободи, сприяли виготовленню й поширенню самвидаву. Так було розпочато формування політичної опозиції комуністичному режимові. Й незабаром рухівці стали активними учасниками правозахисного дисидентського руху в Україні.

Після проголошення незалежності України рухівці залишалися активними громадськими й політичними діячами з високим моральним авторитетом. Рух засвідчив неперервність поривань українського народу до незалежності: вони в нових формах та новими методами у 1990-их р. продовжили найшляхетніші традиції українського національно-визвольного і правозахисного руху.

Небажання влади порушувати нагальні культурні, мовні, національні й суспільно-політичні проблеми спричинило відповідну протидію рухівців, які шукали шляхів поширення власної думки. Ця плеяда активістів, мит-

ців і літераторів виступила за розширення свободи творчості, на захист національної культури, проти омосковщення, за оновлення й демократизацію суспільства, внаслідок чого сформувалося середовище, в якому зародилася політична опозиція.

Володіючи монополією на засоби комунікації, радянський режим усіляко перешкоджав поширенню інформації серед громадськості. Влада намагалась ізолювати активістів від суспільства й, застосовуючи до них методи дедалі більшого тиску, змусити їх каятись або мовчати.

У діяльності рухівців домінували три теми: національна, духовно-культурна й громадянська. Головним завданням було подання об'єктивної інформації про приховувані процеси і явища в українському громадському, літературному та культурному житті. Український самвидав майже завжди зосереджувався на національній проблемі, так він стимулював пробудження національних, волелюбних настроїв інших поневолених народів і відкривав всесоюзному читачеві проблеми, які мусили в майбутньому вирішувати, насамперед проблему деімперіалізації свідомості панівної в СРСР нації: московинської.

Згодом влада надала маленьке приміщення, яке знаходилося поруч із райкомом профспілки райагропрому, ветеранською організацією і майстернею з ремонту взуття.

Публікації рухівців того часу перестали бути анонімними. Це період поширення переважно публіцистичних статей з авторськими підписами, а також документів, автори яких не приховували своєї причетності до них. Це період відвертого спротиву системі, коли автори, ставлячи власний підпис під своєю статтею з цитуванням самвидавничого документа, знали, на яку небезпеку наражають себе і свою родину, але все-таки прагнули не ховатися за псевдонімами.

На Старосинявщині активними дописувачами на просвітницькі патріотичні теми (а це – просвітителями і будителями края) стали такі рухівці: Кицун П. С., Сердунич Л. А., Грохольський В. В.. За період із 1989 до кінця 1990-их у районній газеті «Колос» з'явилося бл. 200 різних досліджень і статей з політичних, патріотичних, літературних і економічних питань, у яких з різних позицій рухівці критикували історичний досвід соціалістичного будівництва в СРСР, внутрішню і зовнішню політику КПРС, висували програми опозиційної діяльності [2].

У пресі вперше автори відверто висловлювали свою думку, порушували питання незалежності України, виступали з гострою критикою радянського суспільного й політичного режиму, висвітленням замовчуваних сторінок української історії, патріотичною поезією, зі зверненнями до мешканців району.

Кицун Петро Семенович – пенсіонер (нині покійний), який і створив районну організацію НРУ (спершу – напівлегальну) і очолював її 7 років: з квітня 1989-го по 1996 р., брав участь у роботі всіх з’їздів та обласних і всеукраїнських конференцій Народного Руху. Після 7-х років головування в РО НРУ був заступником голови. Без нього не обходилась жодна районна акція, жоден патріотичний захід. За його наполегливості й активній підтримці відновлено історичну справедливість щодо загибелі на території села Ївки чотирьох повстанців, де 21 червня, у день 60-річчя їхньої загибелі, насипано курган та встановлено пам’ятний знак патріотам України, відбулись урочистості. І щороку відбувалися вшанування загиблих. Це за його наполегливості районна газета «Колос» (кол. ред. І. Козельський) змушена була публікувати матеріали, думки яких не поділяла. Було опубліковано близько двохсот різних статей і заміток.

Крім інших авторів (Л. Сердуніч, В. Грохольського), тільки за авторства П. С. Кицуна було опубліковано більшість цих статей. П. Кицун не обмежувався лише місцевою пресою, його статті виходили у ще вісьмох виданнях. Він активно друкував свою публіцистику у г-ті «Скриня», «Вісник Дубенщини», «Дзеркало», «Подільські вісті», «Подільський кур’єр», а також у виданні Хмельницької ОО НРУ «Голос громади», г-ті ОО НРУ Рівненської області «Волинь», у Здолбунівській райгазеті «Нове життя», інших [3, с. 7].

Формою поширення нелегальних документів стала «офіціалізація» самвидавних творів через оформлення їх у вигляді заяв, звернень, скарг, прохань, листів, повідомлень до офіційних інстанцій.

Рухівці у своїй роботі керувалися працями «шістдесятників», котрі стосувалися захисту української мови, культури, найбільшу його частку складали інформаційно-протестні та правозахисні документи: меморандуми Української Гельсінської Групи, листи-протести, заяви, петиції, інформація про переслідування та умови утримання політв’язнів у тюрмах, виправно-трудових таборих і психіатричних лікарнях. Документи передавали з рук у руки, через однодумців, знайомих, поштою, підкиданням у людних місцях, у поштові ящики. Ці праці були затаєним голосом громадської думки, вони явно вирізнялись, вони були новим кроком до нового суспільства: без цензури, обмежень, страху, що й було вираженням моральної сили Народного руху.

Поширенням самвидаву займалися переважно свідомі, передова інтелігенція, а також найактивніші діячі Руху: частина опозиційно налаштованого суспільства різного соціального стану й віку. Їхні публікації виконали свою історичну місію, ставши одним із важливих чинників формування суспільно-політичного життя 1990-их років і заклавши основи свободи слова й творчості незалежної України. Незважаючи на рішучу протидію владних структур, ці дописи залишалися помітним фактором,

який впливав на суспільно-політичну ситуацію у краї, сприяв консолідації та взаєморозумінню національно-патріотичних сил в умовах тоталітарної системи, показував конкретні шляхи реалізації національної ідеї, які полягали у збереженні й піднесенні багатотисячолетніх народних звичаїв, пропаганді кращих зразків культурної спадщини, створенні необхідних умов для ствердження української державности. Після часів спустошення соціалістичного реалізму рухівці повільно, але наполегливо поверталися до справжнього мистецтва слова, намагаючись вести інтелектуальну дискусію з режимом. Це сприяло поборенню державної монополії на поширення правдивої інформації [4].

У 1980-і роки суспільно-політичне життя в Україні розвивалося надзвичайно суперечливо. З одного боку – наступ партапарату, його ідеології, з іншого – виявлення національної свідомости. Освіта перебувала у стані постійного експериментування, політизації, пристосування до потреб «комуністичного будівництва». На жаль, неписане, але чітко запроваджене гасло тих часів: «Школа – поза політикою» – для деяких директорів шкіл діє досі, варто тільки патріотам поткнутись у школу.

23 вересня 1990 року з участю старосинявських рухівців на полі Пилявецької битви відбулося відзначення річниці Пилявецької битви, де сталося політичне протистояння. Здви́г народу був до того не бачений. Дата була зовсім не кругла: 342 роки. Але рік був такий, коли Україна повірила у своє відродження і нарешті насмілилась відкрито, вголос, сама собі ззнатися в цьому. 1990 рік був ознаменований доленосною подією: Декларацією про державний суверенітет України, прийнятою депутатами Верховної Ради УРСР 16 липня [5].

Того дня звучали особливі: козацькі, стрілецькі, давно не співані або й зовсім забуті – пісні. А потім була врочиста хода до насипаного того літа Пагорба Пам'яти: Кургану козацької слави. Й одразу ж розділились учасники свята, котрі щойно майже відчували себе єдиним Народом, на офіційну і «неформальну» колони. Перша пішла під червоними, а друга – під жовто-блакитними прапорами. Міліція щільним колом оточила Курган. І стало зрозуміло, що тут хай не два війська, але два ворожих табори, з яких одні прийшли сюди на поклик Пам'яти, а інші – з посадового обов'язку і з важливим завданням: не допустити до виступу жодного рухівця: «щоб усе пройшло спокійно».

А 1991 рік приніс Незалежність. Пізніше було 355-річчя із часу битви під Пилявою. А згодом була взагалі розкішна дата: 360-річчя історичної битви. І тоді, й тепер на Старосинявщину прибували гості. Ми проводили й були учасниками науково-краєзнавчих конференцій, на яких були відкриття і навіть сенсації. Та щоразу так сподівасься, що в день чергового відзначення битви ще більше стане патріотів. Проте, крім кількох десятків

патріотично налаштованих громадян, активістів національно-демократичних партій, свідомих не додається.

Роботу старосинявських рухівців найбільше висвітлював П. С. Кицун, зокрема, у районній пресі. Він же створив і «Літопис боротьби Старосинявщини за свободу і незалежність України, 1989 – 2008 роки», оформивши багато матеріалів (копії публікацій) у своєрідний альбом-теку зі вкладними файлами, який вів майже 20 років. Сам виготовляв копії публікацій. До «Літопису» увійшли, крім публікацій місцевих авторів, вирізки з патріотичних видань, публікації на історичні та патріотичні й політичні теми, про відомих борців за волю й незалежність України. Альбом-літопис передав на зберігання авторці цієї публікації. Доповненням «Літопису...» стала його власна книжка «Петро Кицун: штрихи життя і роздуми», яка побачила світ 2005 року [6].

Масштаби Руху викликали занепокоєння влади. Ідеологічний і адміністративний тиск на радикальну частину рухівців не давав результату. Чистка торкнулася не тільки наукових і культурних закладів, а й сільської інтелігенції, партійних і радянських працівників. Великих масштабів набуло таємне і явне стеження, перехоплення листів, прослуховування телефонних розмов. Знайшлися нові сексти, які були і на Старосинявщині. За окремими особами прослуховування телефонних розмов триває досі (понад 20 років).

Протестний рух в Україні став невід'ємною частиною загальнонародської боротьби за дотримання прав і свобод. Він виник на ґрунті національно-визвольного руху та опозиційної комуністичної ідеології інакдумства, поставленої тоталітарною державою поза законом, із суспільної необхідності захищати права людини від постійних порушень їх із боку держави у соціально-економічній, національно-культурній, релігійній сферах. «Рух» став особливим періодом національно-визвольного руху, його роль в утворенні сучасної української незалежної держави була основною й вирішальною.

Джерела та література

1. Л. Сердунич, «...Я віддавався роботі і вірив в ідеали» // Колос, ч. 54 (7374, 10 липня 1999).
2. Омельчук П., з усних спогадів для Любови Сердунич, 16 вересня 2019 р.
3. Гординчук М., Вірний послідовник української ідеї // Колос, 9 липня 2005. – С. 7.
4. Обертас О., «Рух опору в Україні 1960 – 1990». Енциклопедичний довідник. 2-е видання.
5. Кабачинська С., Поле битви, Пагорб Слави, трава зауття. – 14 листоп. 2003: https://dt.ua/SOCIETY/pole_bitvi,_pagorb_slavi,_trava_zabuttya.html
6. Кицун П., «Петро Кицун: штрихи життя і роздуми», 2005

СУВЕРЕНІТЕТ ЯК ПОЛІТИКО-КУЛЬТУРНА ЦІННІСТЬ У ПОГЛЯДАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕЛІТИ ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ КОЗАЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ

В статті висвітлено основні напрямки в діяльності гетьманської адміністрації утвердити суверенітет української влади у внутрішній і зовнішній політиці протягом другої половини XVII-XVIII століть.

Ключові слова: *суверенітет, автономія, гетьман, козацька старшина, природне право*

За критерієм реалізації принципу політичної суб'єктності найдовершенішою політико-культурною цінністю виступає суверенітет. Її метою є реалізація повної політичної суб'єктності на власному політико-правовому ґрунті. Одним із найвагоміших сутнісних аспектів суверенітету як цінності є орієнтація політичного суб'єкта, у даному випадку гетьмана, на утвердження себе носієм верховної влади у межах української етнічної території: «...Виб'ю з лядської неволі народ весь руський. .. Досить нам на Україні і Поділля, і Волині; тепер досить достатку в землі і князівстві своїм по Львів, Холм і Галич. А ставши на Віслі, скажу дальшим ляхам: сидіте мовчіте ляхи» [21, с.64]. Дана цитата до того ж вказує, що у свідомості Б.Хмельницького та його оточення уже були актуалізовані і такі сутнісні прояви суверенітету як територіальна цілісність та недоторканість.

Суверенітет знайшов свою реалізацію і як право на застосування гетьманської влади відносно усіх соціальних суб'єктів: окремих осіб, груп, і всього населення на власній території. Адже, уже з самого початку повстання ми бачимо, як Б.Хмельницький брав посполитих під свій захист. Причому, це видно не тільки з декларацій в універсалах Б.Хмельницького, але й з його реальної політики уже протягом 1648 р. Тому, втрачаючи свою владу над українським селянством, польська сторона через А.Киселя уже в ході переговорів у лютому 1649 р. домагалася, щоб гетьман не брав протих селян під своє заступництво[22, с.32].

Орієнтації на суверенітет як на ніким не обмежене право державно-адміністративного апарату здійснювати правління/управління у межах політично організованого цим апаратом політичного тіла поступово утверджувалися у свідомості старшинства не лише вищого, але й нижчого ешелону. Яскравим свідченням цьому можуть послужити слова глухівського сотника С.Вейчика, сказані у квітні 1651 р. севському воєводі

Т.Щербатову. Сотник дорікав московському адміністратору: “Пишеш до нас, у нашу землю”, однак “не до нас пишеш, [а] до старост та підстарост, котрі уже третій рік як за Віслу поутікали. А до господаря нашого не пишеш, пана Богдана Хмельницького, гетьмана всього Війська Запорозького, і пана Мартина Небаби, полковника чернігівського, також Війська Запорозького”. Дану частину листа, як представник еліти, у його самосприйнятті рівної московській, сотник завершував повчанням: “Тоді живіть з нами по-дружньому і знайте як писати” [21, с.118].

Проте головним свідченням утвердження ідеї суверенітету у цьому листі є навіть не вимога сприймати нову українську еліту рівною московській. Найвагомим, з нашого погляду нюансом, що засвідчував факт утвердження старшинства в ідеї суверенно здійснювати свою владу, було висловлення сотником переконаності щодо виключних прав української еліти забезпечувати порядок на власній території стосовно усіх соціальних суб’єктів, включаючи й іноземних підданих. С.Вейчик вимагав від севського воеводи: “...Живіть з нами по-дружньому, а справедливість чиніть із своїх людей нашим людям. А в нас, що себе [про]штрафлять, то і ми будемо справедливість skutечну чинити, бо винного завше треба карати” [21, с.56].

Після перемоги під Батогом 22-23 травня 1652 р., наслідком якої була втеча А.Киселя з Києва й остаточна ліквідація польської влади на Наддніпрянщині, а отже й здобуття Українською козацькою державою “фактичної незалежності”, орієнтації старшинського загалу на суверенітет продовжували зміцнюватися. Насамперед, як звернув увагу І.Крип’якевич, від часу битви під Батогом у гетьманських універсалах уже ніде не згадувалося, що Військо Запорозьке є підлеглим королю. Хмельницький підписувався “гетьман з Військом Запорізьким”. Цей факт безперечно засвідчує, що Б.Хмельницький став сприймати себе незалежним правителем козацької України і всі суспільно-політичні заходи проводив незважаючи на волю жодного з іноземних володарів.

Саме на цей час припадають і спроби Б.Хмельницького за допомогою встановлення родинних зв’язків з молдавським господарем та посвоячення з “фактичним правителем Литви” Я.Радзивілом підняти клан Хмельницьких до рівня династії і таким чином поставити його в один ряд із законними європейськими династіями володарів [21, с.32-33].

Представлені історичні факти та зроблені на їх основі висновки стосовно утвердження у свідомості гетьмана орієнтацій на здобуття суверенної влади засвідчує й один з польських агентів, іезуїт Щитницький. У жовтні 1652 р. він одержав від молдавського воеводи Лупула таку інформацію про плани гетьмана: “Задум Хмельницького - панувати абсолютно і незалежно, не підлягаючи ніякому монархові, і володіти всією землею, яка

починається від Дністра і йде до Дніпра і далі, до московського кордону. А якщо Річ Посполита дуже його притиснула б, хоче податися під протекцію Москвитина, - що є тієї самої релігії” [21, с.64].

Політико-культурна орієнтація на верховне право правити у власній країні продовжувала утверджуватися і в політичному світосприйнятті старшин. Так 1653 р. сотник П.Уманець повідомляв севському воєводі: “А тепер у нас за ласкою Божою... тут у всім краю сіверському ні воєводи, ні старости, ані писаря немає. Боже дай, здоров був пан Богдан Хмельницький, гетьман усього Війська Запорізького! А пан полковник у нас тепер за воєводу, а пан сотник за старосту, а отаман городовий за суддю” [21, с.65].

Повну реалізацію суверенітету як політико-культурної цінності, насамперед у внутрішньополітичному аспекті, передбачав Переяславсько-Московський договір 1654 р. Він налаштовував старшинську еліту на застосування в Україні виключно норм власного права при власній судовій системі: “Насамперед звели Твоя Царска Величносте підтвердити права і вольності наші військові, як од віку бувало у війську Запорозькому, що своїми правами судилися і вольності свої мали в добрах і судах, щоб ні Воєвода, ні Боярин, ні Стольник в суди військові не вступався, але від старіших своїх щоб товариство суджені були: де три чоловіки козаків, тоді два третього повинні судити”. Якщо до цього додати і поставлену перед царем вимогу про збереження усіх прав і вольностей для усіх інших станів, то ми отримаємо сприйняття старшинами українського соціуму як соціуму верховного і повновладного на своїй території у здійсненні власного права щодо усіх актуальних тоді аспектів внутрішньої політики: судівництва, адміністрування, майнових стосунків [1, с.47-48].

Факти ігнорування урядом Б.Хмельницького визначених Переяславсько-Московським договором деяких обмежень суверенітету лише демонструють силу політико-культурних орієнтацій на суверенітет. Зокрема, гетьман так і не оприлюднив ратифікаційні акти царського уряду, не дозволив Юрію як гетьману присягати Олексію Михайловичу, не визнавав потреби у присяганні пінської шляхти цареві як монархові-протекторові гетьмана. Сам особисто прийняв її під свою протекцію, присягнувши гарантувати її права та вольності. Він ігнорував претензії царського уряду щодо надсилання до московської скарбниці українських коштів, відхилив спроби введення до українських міст, крім Києва, царських залог. У даних питаннях його голос звучав різко категорично: “Судді ж Самойлу й полковнику Тетері він, гетьман, не наказував і на думці у нього не було, щоб царська величність у великих містах – в Чернігові, в Переяславі, в Ніжині – повелів бути своїй царській величності воєводам, а прибутки б, збираючи, віддавати царській величності воєводам”. З огляду на поведінку союзника, особливо після налагодження 1655 р. контактів між Москвою

і Варшавою щодо можливості проведення між ними мирних переговорів, гетьман не звертав уваги на договірні обмеження у сфері зовнішньополітичної діяльності [1, с.135-136].

Його зовнішня політика була втіленням ідеї суверенітету на міжнародній арені. Це була реалізація права українського соціуму не лише бути представленим у міжнародному співтоваристві, а й виступати активним учасником міждержавних відносин, впливати на ситуацію в регіоні з метою найповнішого обстоювання власних інтересів.

Московській стороні (як свідчать документи посольства від гетьмана до царя в серпні 1657 р.) нічого не залишалось як лише констатувати факти дипломатичного спілкування, організації й проведення військово-політичних акцій “без указу” чи “без царської величності повеління” та вдаватися до крайніх аргументів від ідеології, закликаючи гетьмана пам’ятати, що “за всіяке клятвopушення слід боятися гніву Божого”. Наслідком повністю незалежної поведінки України на міжнародній арені стало витворення відповідного образу Козацької держави й у сприйнятті інших сусідів. Так, у листі волоського господаря до І.Виговського від 25 червня 1658 р., де проводиться докладний аналіз європейської політики від Швеції до Туреччини і від Франції до Московії, згадки про роль і місце України здійснюються не інакше як про “панство Українське”, рівне іншим державам і, зокрема, “панству Польському”. “Малороссийским государством” називав Україну-Гетьманщину 1666 р. й стародубський воєвода Хлопов [2, с.181-183].

Факт наявності чітких орієнтацій на суверенітет, зокрема, на такий його значущий прояв як самостійне забезпечення порядку у своєму суспільстві, відверто зафіксував стольник В.Кікін, що перебував у Чигирині протягом 23 серпня - 3 вересня 1657р. З’ясовуючи як поставляться представники української еліти до запровадження в краї воєводського урядування, 24 серпня він мав розмови більше ніж з десятима сотниками. Від свого імені, як він чітко фіксував у статейному списку, стольник казав старшинам: “Краще б те було, щоб у них у війську запорозькому були в значних містах ц. в-ті воєводи, для того, щоб про те чуючи неприятелі, були настрашені, та й поміж них у війську ніякого дурна і бунтів не було”. З приводу таких пропозицій сотники відповідали: “...А що поміж нами у війську і починаються які бунти від злих людей, і у нас тим людям, від кого починаються розрухи і бунти, буває карність”. Тобто старшини дали зрозуміти стольнику, що підтримувати порядок у власному суспільстві вони здатні й готові самі, без представників іноетнічної еліти. До такого висновку прийшов і стольник: “І з тих слів зрозуміло, що вони начальні люди того не захочуть, щоб бути у них в містах ц. в-ті воєводам”.

І хоча, з часом, під все посилюваним військово-політичним тиском цінність суверенітету значно зредукувалася, проте окремі її складові ще

довго залишалися компонентами політико-культурного комплексу старшинської еліти України-Гетьманщини.

Перші політико-культурні непорозуміння на ґрунті орієнтації на суверенність ми спостерігаємо уже за гетьманування І.Виговського. Для нього була неприйнятною ситуація, коли російський воевода В.Шереметєв застосовував свою владу стосовно українських соціальних суб'єктів. Гетьман, як засвідчив ігумен Мгарського монастиря Віктор Загорський, вважав собі за “образу”, коли воевода “не тільки міщан, тобто посадських людей, в Києві ж в ув'язненні тримає; але і козаків, і духовних ображає, жорстоко поводиться, і маєтності церковні віднімати похваляється” [6, с.118].

Образою для гетьмана І.Виговського виглядала й ситуація з кн. Г.Ромодановським, котрий з'явившись і доволі тривалий час перебуваючи у Гетьманщині “до цього часу з ним не зсилається”. Ще чіткіше дана орієнтація гетьмана стосовно згаданого випадку проявилася у зверненні І.Виговського до європейських монархів у жовтні 1658 р.: “...Й військо московське із князем Григорієм Ромодановським, нібито на допомогу прислане, до самого Переяслава дійшло і Гетьману підкоритися відмовилося”. Та ж сама орієнтація прочитується у вимозі П.Дорошенка на переговорах з польськими комісарами в Острозі щодо випадків введення (за проханням української сторони) польського війська: “Проте ж ті коронні послані під начальством гетьмана війська запорозького мають бути” [4, с.262-264].

Підпорядкованість усіх соціальних суб'єктів в Гетьманщині українським правам та органам влади виглядала нормою і для останнього гетьмана К.Розумовського. Це ясно видно зі справи А.Гуленка, що привіз з Петербургу у серпні 1747 р. іменний імператорський указ на прилуцьке сотництво, а в червні 1758 р. був представлений в “титулярні радники в ранзі сухопутного капітана”. Коли ж він, відомий своєю пихатістю (на підставі здобуття офіцерського звання) по-звірячому вбив українця “економа” Фещенка і намагався захиститися якимось “призначенням (“определением”) воеводою Чугуєвським”, гетьман наполіг, щоб його судив саме український суд: “...Не лише тому, що він малоросіянин і має в Малій Росії свою осілість, але й що те, що в Малій Росії сталося, є зухвалість, тому перед малоросійським же правлінням і відповідати він повинен...” [19, с.151].

Даний факт ніяк не можна розглядати як випадковий у політико-культурній історії Гетьманщини 50-60 рр. XVI-III ст. Практично зразу після призначення К.Розумовського гетьманом 25 вересня 1750 р. керівники його похідної канцелярії надіслали до Генеральної Військової канцелярії розпорядження більше не надсилати апеляційні справи до Сенату, оскільки “вони власне уже до нашого належать розгляду; і таким чином до прибуття нашого в Малу Росію, у таких справах нікому з Малоросійських обивателів до Москви і до Санкт-Петербургу їздити уже не варто, а без справ і тим більше не потрібно” [10, с.95].

Практично одночасно з наведеним указом, 18 жовтня 1750 р. з'явився “Ексерпт з прав малоросійських”, де бунчуковий товариш Ф.Чуйкевич, посилаючись на історичні аргументи, доводив повну окремішність українських судової системи, влади та права. Він, зокрема, посилався на твердження, що “протягом 148 років до дня смерті І.Скоропадського Україна нікуди не апелювала”. Другим його аргументом були Березневі статті Б.Хмельницького, де “в 1 статті своїй просив, щоб ні воєвода, ні боярин, ні стольник в суди військові не вступалися, але щоб від старшин своїх товариство суджені були”. Далі, керуючись орієнтацією на верховенство в Гетьманщині української судової влади, Ф.Чуйкевич наводив уривок з жалуваної грамоти Олексія Михайловича, де цар жалував “судитись їм всім від своїх старшин за своїми колишніми правами, а зверх старшин нікому судити їх не визначено (“не приложено”)”. Ту ж саму орієнтацію ми можемо прослідкувати й у проєкті “Прохання малоросійського шляхетства...” 1763 р. у пункті про запровадження в Гетьманщині трибуналу або надання такого статусу Генеральному Військовому суду [11, с.60-61].

Ідея підпорядкованості українським судовим властям й українським законам усіх без виключення соціальних суб'єктів втілювалося у відповідних орієнтаціях не лише стосовно українців, як це засвідчує уже наведена вище цитата зі справи А.Гуленка та багато інших, де наголошується на необхідності всіх українців-порушників закону “за своїми правами військовими судити” чи “щоб їх судити полковникам і всьому війську і карати за своїм звичаєм”. Ідея підвладності установам та законам України-Гетьманщини включала й орієнтацію на підпорядкування їм усіх іноетнічних суб'єктів, що перебували на її території, як на це вказують “Права, за якими судиться малоросійський народ”.

Зазначимо однак, що чим далі суспільство Гетьманщини віддалялося від часу свого політичного розквіту, тим менше дана орієнтація проявлялася у поведінці еліти і особливо її найвищих ешелонів. Це, наприклад, яскраво зафіксовано в діях Я.Марковича, бунчукового товариша, котрий замість того, щоб домагатися від російських військових підкоритися українським (та й загальнонародським) правовим нормам, видав на фізичну розправу солдатам своїх слуг за те, що вони захистили його дім від вторгнення п'яних гвардійців [22, с.119].

До спроб підпорядкувати своїй юрисдикції російську солдатню і таким чином захистити своїх співвітчизників під кінець існування України-Гетьманщини могли вдаватися представники лише сотенної старшини, що за своїм соціальним і службовим становищем безпосередньо і постійно спілкувалися з народом. Так, городиський сотник Миргородського полку Одинець 24 грудня 1759 р. попередив поручика Македонського полку, що він разом з козаками буде патрулювати місцевий базар і якщо “побачить

гусара у якійсь суперечці або буде наказувати господарю носити в караул їжу, то звелів бити, як собак”. А лукомльський сотник Лубенського полку Пиковець 20 березня 1760 р. віддав наказ козакам: “...Якщо де хоча б мало гусари шкідливо чинити будуть, то бийте до смерті” [5, с.95-96].

Складовою орієнтацій на суверенність є звичайно установка на проведення незалежної або узгодженої з певними суб'єктами міждержавних стосунків, але у будь-якому випадку зумовленої власними інтересами, зовнішньої політики. І доки в українській еліті існували орієнтації на суверенність хоча б на рівні інобуття, паралельно з ними жили орієнтації щодо суб'єктності у міждержавних стосунках. Звичайно, що форми прояву даної орієнтації визначалися різним рівнем можливостей України-Гетьманщини у протистоянні з державою монарха-протектора. Так, Б.Хмельницький на спроби обмежити українську дипломатію у Вільно 1656 р., відповів вибудуванням антипольської коаліції. А зважаючи на ускладнення тодішніх шведсько-московських стосунків дана коаліція набувала й антимосковського спрямування.

З часів підпорядкування української зовнішньої політики Москві, орієнтація на суб'єктність у міждержавних стосунках не зникла. Вона продовжувала існувати у спробах гетьманів відстояти право Гетьманщини на участь у дипломатичних переговорах, тобто на право бути суб'єктом міждержавної політики. Такі домагання ми зустрічаємо уже в Ю.Хмельницького, котрий після вимушеного насильством підписання Переяславського договору у жовтні 1659 р. наприкінці того ж року через посольство, очолене А.Одинцем, надіслав на розгляд царю новий варіант договірних статей. Поряд з пунктом про право вільного дипломатичного спілкування Війська Запорозького, з наступним поінформуванням про його зміст цареві, українські старшини окремо наголошували на обов'язковій участі українських послів у мирних переговорах царя з сусідніми монархами: “...Щоб наші послы з війська Запорозького при тих же договорах вільний голос маючи, місце окреме засідали” [4, с.263-264].

Орієнтації щодо суб'єктності в міждержавних стосунках у політико-культурному комплексі української політичної еліти займали настільки вагоме, що могли розглядатися як цілком достатня підстава для відмови тому чи іншому монарху у сподіваннях отримати українців у якості підданих. Так, посилаючись саме на нехтування російським царем та польським королем права суб'єктності Війська Запорозького на міжнародній арені, Г.Дорошенко та Л.Бускевич відмовили послу В.Тяпкіну як той повідомляв 20 січня 1668 р., навіть у припущенні стосовно можливості підданства цареві: “...Минулими ж роками обидва великі государі... утвердили вічно договір на тому, що між ними... ніякої комісії і посольства... без відома війська Запорозького і без козацьких послів не проводити; а нині... як між вели-

кими государями мир утвердився і про Малоросійську землю обопільних задніпровських народів постанову вчинили, і від війська ж Запорозького не тільки щоб послам веліли бути, і відомості їм про постанову не вчинили, і тим же великі государі договір свій порушили”. До речі, правобережні старшини тут піднімалися над регіональними настроями і ставили у вину російській стороні, що вона не запросила й послів лівобережного гетьмана-боярина: “...А то ж і Брюховецький про те нічого не відає” [5, с.241].

Особливо експресивно проти нехтування суб’єктністю Війська Зопорозького на міждержавній арені виступав Д.Многогрішний. Документи це засвідчують як на початку, так і наприкінці його гетьманування. Ігнорування росіянами української сторони у ході міждержавних переговорів гетьман сприймав і як порушення Глухівських статей, і як особисту образу, і, врешті, як сором та безчестя для держави: “І тим військо запорозьке вічно обезчестили і на посміх полякам учинили”. До того ж, у цій ситуації Д.Многогрішного ще й гнітила перспектива у такому приниженому вигляді бути зафіксованим в історичних анналах: “Та й в хроніці Поляки, на майбутнє для суперечки, те напишуть, що Москва козаків в посольство не допустили. А як кому учинять на лобі рану, і ту рану хоча й залікують, а знак тої рани і до смерті буде; також і у них у війську запорозькому те безчестя вічно забуте не буде” [5, с.244].

За умов позбавлення Гетьманщини участі у міждержавних зносинах показовою для нас, у контексті виявлення орієнтацій щодо прагнення брати участь у міждержавних переговорах як засвідчення збереження орієнтацій на суверенітет, виглядає спроба І.Мазепи актуалізувати цю цінність у спілкуванні з царем наприкінці XVII ст. Так, 4 січня 1699 р. дякуючи цареві за повідомлення про дворічне перемир’я Росії з Туреччиною гетьман цей факт зображав не як нічим не примітне надання царським урядом інформації, необхідної для звичного процесу управління загальнодержавними справами, а як демонстрацію поваги до прав та вольностей Гетьманщини. Посилаючись на батька і брата Федора – попередників Петра I на царському престолі, гетьман нагадував тому, що Олексій Михайлович не тільки наказував оголошувати, “але і послам війська запорозького не забороняв на комісарських великих і повноважних послів своїх монарших з послами польськими бувати на з’їздах”. Далі І.Мазепа вказував на історичні приклади, пов’язані з посольствами від Б.Хмельницького та інших гетьманів і завершив опис фактом участі І.Скоропадського, за наказом Федора Олексійовича, допущеного до переговорів з “султаном турецьким і юртом кримським” при укладенні перемир’я. Нарешті, історикам відома спроба останнього гетьмана К.Розумовського відновити дипломатичне спілкування з європейськими дворами [11, с.91-95].

Складовою суверенітету як політико-культурної цінності еліти пригніченої нації, яка знайшла своє втілення у політичній культурі ряду старшин,

була наявність чіткого політико-ідеологічного та історичного обґрунтування потреби національного визволення. Саме на таке обґрунтування ми натрапляємо як у оригінальних документах Б.Хмельницького, П.Дорошенка, так і в сумнівних щодо аутентичності маніфестах Б.Хмельницького та в стилізаціях на теми цих маніфестів. Яскравим прикладом такого обґрунтування, при опорі на концепцію природного права є, звичайно, й “Вивід прав України” гетьмана у еміграції П. Орлика [17, с.179-188].

Навівши ряд історичних і міжнародноправових аргументів, автор обґрунтовував, що Україна завжди була “вільним князівством” і що “Стани її вільно обирали гетьманів по своїй уподобі”. Він проводив думку, що його народ був незаконним чином - хитрощами й силою - позбавлений своєї незалежності: “...Але царські генерали, скориставши з довір’я названої нації, хитрощами захопили велику кількість інших укріплень і потім почали командувати, мов би господарі, в цілій країні”. Врешті-решт, було “Україну примушено зректися прав козацького суверенітету”. Всілякі спроби захисту придушувалися бруталним силовим тиском: “Дарма скаржилися козаки; на Україну вислано війська, які збройно силою тримали козаків у неволі і давали їм відчувати увесь тягар деспотичного панування”. Аргументом гетьмана у системі обґрунтування потреби національного визволення України було наголошення на окупаційній сутності політики російського уряду, і підкреслення її незаконності, як би довго і з якою б силою вона не нав’язувалася: “Але які б великі не були московські насильства, вони не дають ніякого законного права москалям що до України”. Підсумовуючи, П.Орлик стверджував: “Отже з повною рацією можна вивести з усього цього, що Московський Двір належить уважати за узурпатора України”.

Завершальною ланкою у обґрунтуванні права України на суверенітет є висловлення переконаності, що народ ніколи не може втратити природного права на визволення: “Козаки мають за собою право людське і природне, один із головних принципів котрого є: Народ завжди має право протестувати проти гніту і привернути уживання своїх стародавніх прав, коли матиме на це слушний час [17, с.112].

З посиленням у XVIII ст. імперського тиску на українську автономію, втрачаючи можливості захищати права на якнайширшу політичну окремішність та суб’єктність у поточному політичному житті, правовими й політичними засобами, українська політична еліта все ж не відмовлялася від ідеї суверенітету. Правда, дана цінність з області практичної політики все більше переходила у сферу ідеального - зокрема, в літературу військових канцеляристів. Вони ж, використовуючи свої твори як засіб історичної легітимізації сучасних їм соціально-політичних потреб України-Гетьманщини, серед іншого, зверталися до тем, у більшій чи меншій мірі, пов’язаних

з ідеєю суверенітету і, таким чином, продовжували відтворювати відповідні політико-культурні орієнтації у політичній свідомості представників української політичної еліти.

Орієнтації на суверенітет в літературі військових канцеляристів насамперед фіксувалися підкресленням того факту, що з початків свого історичного існування українці плекали “старожитні і стародавні звичаї, вибрати з-поміж себе не лише менших начальників, але й найбільшого військового вождя - гетьмана” (С.Величко); що вони споконвіку мали над собою володаря-суверена: “А Київ між тим мав особливого собі князя, нікому непідвладного...” (П.Симоновський); “Издавна своими было вождями живу” (С.Дівович). С.Величко заперечував право монархів вирішувати долю українського народу без його участі, “виторговувати” його на міждержавних переговорах “як безсловесну і нічого не тямлячу худобу”. Г.Грабянка наголошував на праві незалежного від московських урядовців вирішення справ внутрішньополітичного життя [14, с.323-326].

Автор “Історії Русів” випрацював навіть доволі чітке формулювання для підкреслення права українського народу та його репрезентантів приймати незалежні рішення: “Народ руський од сього часу є і має бути ні від кого, крім себе самого і уряду свого незалежним” (3-й пункт Зборівського договору у викладі псевдо-Кониського); Зборівський трактат “визнав його і народ Руський вільним ні від кого, окрім самих себе, не залежним” (коментар з приводу оцінки договору від імені сусідніх володарів); “Народ Руський і земля його... нехай будуть вільними, од самих себе і уряду свого залежними і в повній єдності та рівності з народами Польськими” (1-ий пункт Гадяцького договору у викладі псевдо-Кониського); Ю.Хмельницький “з народом Руським” мав намір перебувати “нейтральним і від самого себе залежним” (з відповіді іноземним посольствам на пропозиції надати Україні протекцію) [10, с.328-330].

У контексті виявлення політико-культурних орієнтацій на суверенність вважаємо за вагоме підкреслити, що всі представники літератури військових канцеляристів, у більшій чи меншій мірі, фіксували чи моделювали у своїх творах факти історичної суб’єктності українського народу, його “вільність” та “рівність” у стосунках з іншими народами.

Джерела та література:

1. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. собранные и изданные Археографической комиссией : [В 15-ти т.]. – Т.4. – СПб.: Тип. П. А. Кулиша, 1853. – 276 с.
2. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией : [В 15-ти т.]. – СПб., 1861-1892. Т. 5 : 1659-1665. - СПб. : Тип. Эдуарда Праца, 1867. – VIII, 335 с.

3. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией : [В 15-ти т.]. – СПб. 1861-1892. Т. 6 : 1665-1668. – СПб: Тип. Эдуарда Праца, 1869.- [2], IV, 6, 280 с.
4. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией : [В 15-ти т.]. – СПб., 1861-1892. Т. 9 : 1668-1672. – СПб.: Тип. М. Эттингера, 1877. – 988 с.
5. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией : [В 15-ти т.]. – СПб., 1861-1892. Т. 11 : 1672-1674 : Прибавления 1657. – СПб. : Тип. М. Эттингера, 1879. – 820 с. 3.
6. Горобець В. Еліта козацької України в пошуках політичної легітимації: стосунки з Москвою та Варшавою, 1654-1665. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2001. – 533 с.
7. Горобець В., Струкевич О. Українсько-російські політичні відносини другої половини XVII-XVIII ст.: тенденції, характер, етапи // Укр. іст. журн. – 1997. – № 1. – С. 26-31.
8. Источники для истории запорожских козаков : [в 2 т.] / Д. И. Эварницкий. – [Б.м.] : Типо-Литогр. Губерн. Правления, 1908. – Т. I. – 1908. – 1072 с.
9. Источники Малороссийской истории, собранные Д. Н. Бантыш-Каменским. – Москва: В. Унив. Тип. – 1858. – Ч.1. – 339 с.
10. Когут З. Російський централізм і українська автономія. Ліквідація Гетьманщини. 1760-1830. — Київ: Основа. — 1996. — 317с.
11. Когут З. Росія та Україна у XVIII ст.: стан та перспективи дослідження історії політичних відносин // Другий міжнародний конгрес українців. Львів, 22–28 серпня 1993 р.: Літературознавство. Львів, 1993. – С. 124-131.
12. Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький – Львів: Світ, 1990. – 412 с.
13. Лазаревский А. Описание старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления. Киев: Тип. К. Н. Милевского. – Т. 2. — 1893. — 560 с.
14. Летопись событий в Югозападной России в XVII веке : [в 4 т.] / сост. Самоил Величко. – Киев : Врем. комис. для разбора древ. актов, 1848-1864. : Летопись событий в Юго-Западной России в XVII веке. – Загл. обл. : Летопись событий Самоила Величка Т. 4 : Приложения / С. Окольский. – Киев: в Тип. Федорова. — 1864. — XI, 407.
15. Липинський В. Україна на переломі 1657-1659. Замітки по історії українського державного будівництва в XVII-ому столітті. // Фотодрук з 1-го видання („Дніпросоюз”, Київ – Відень, 1920), накладом Видавництва Булава в Нью-Йорку, р. 1954. – 110с.
16. Матях В. Ціннісні орієнтації українського суспільства в умовах російського протекторату (основні напрями наукового дослідження) // Україна в Центрально-Східній Європі. Студії з історії XI — XVIII століть. — Київ: Інститут історії України НАН України, 2000. – С. 419-434.
17. Орлик Пилип. Конституція, маніфести та літературна спадщина: Вибр. твори / Пилип Орлик / Упоряд. та примітки М.Трофимука (латинські тексти), В.Шевчука. – К.: МАУП, 2006. – 736 с.

18. Панашенко В. В. Соціальна еліта гетьманщини (друга половина XVII — XVIII ст.) / Відп. ред. Ф. П. Шевченко. НАН України. Інститут історії України. — К.: Інститут історії України, 1995. — 221 с.
19. Потульницький В. Історія української політології (Концепції державності в українській зарубіжній історико-політичній науці). — Київ: Либідь, 1992. — 232 с.
20. Смолій В., Степанков В. Українська державна ідея XVII-XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації. — Київ: Інститут історії України НАН України, 1997. — 368 с.
21. Степанков В. Формування української державної еліти та особливості її менталітету у середині XVII ст. (1648-1657). Постановка проблеми // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку (Матеріали Третіх Всеукраїнських історичних читань). — Київ; Черкаси, 1993. — С. 28-35.
22. Струкевич О. Політико-культурні орієнтації козацької старшини Гетьманщини середини XVIII ст. у загальноєвропейському контексті // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку (Матеріали Шостих Всеукраїнських історичних читань). — Кн. 1. — Київ — Черкаси, 1997. — С. 134-146.
23. Універсали Богдана Хмельницького. 1648-1657 [Текст] / Нац. акад. наук України, Ін-т історії України; упоряд. І. Крип'якевич, І. Бутич ; ред. кол. В. Смолій [та ін.]. — К. : Альтернативи, 1998. — 383 с.

*Трембіцький А.А.,
Трембіцький А.М.
м.Хмельницький*

ПРО МОРАЛЬНІ ЧЕСНОТИ УКРАЇНЦІВ

*Чи вмієте ви так поводити себе з людьми,
щоб вас любили, розуміли
і охоче приходили вам на допомогу?
«Золоте правило етикету»*

Іконою Середньовіччя був лицар, який жив за високоморальним принципом: життя — королю (*тобто уособленню батьківщини*), душу — Богові (*духовним ідеалам*), серце — дамі (*вірність до смерті*), а честь... Її — нікому. Під таким шляхетним кредо виховувалися юні покоління. В останніх часах ми постійно читаємо і слухаємо про брак моральних чеснот у молодих українців, про злочинність, не пошанування святощів, про їхнє погане відношення до батьків і десятки інших поганих проявів, що начебто стали тепер панівними в середовищі сучасної молоді. У їхньому розумінні

сучасні «лицарі» мають бути багатими, цинічними, з дорогими, бажано золотими, годинниками на зап'ясті та на дорогих машинах. [4; 5]. Досить часто, де б ми не перебували – на вулиці, в громадському транспорті, в навчальному закладі чи деінде, ми стаємо свідками і «зі страхом споглядаємо на кожну групу підлітків, на їхню голосну і самопевну поведінку і... чекаємо кожної хвилини на якусь неприємну несподіванку» [4].

Під прикрим ствердженням цієї дійсності все більш напрошується думка про українську молодь, про те як прищепити їй та зберегти моральні чесноти українського народу – перевірені часом та усталені загальноприйнятні норми народного етикету. Тобто прищепити молодим українцям, як писала відома українська письменниця Любов Коленська, українську «селянську етикету», основою якої є «шаноблива постава до інших, елементи гуманності на глибоко релігійних відчужаннях і вірі та пошані до Бога» [2, с. 2].

Вітчизняні дослідники Анатолій Морозов і Валентин Лазуренко зауважують, що у «кожного народу є свої, перевірені часом, усталені загальноприйнятні норми етикету». Неповторний та самобутній етикет українців має свої власні відмінності які криються в специфіці історичної ментальності українського народу. Український народний етикет, що викристалізовувався протягом тривалого часу, завжди починався з сім'ї, адже саме родина була і є тим первинним осередком, на основі якого формується морально-етичний та суспільно-культурний рівень щирого українця. В українських родинах завжди вчили дітей норм народного етикету, дотримуючись правила, що «кожна людина невіддільна від ближніх, всього свого роду, сусідів, громади, народу», а головним охоронцем ладу в родинах та суспільстві, є народні звичаї українців. Крім того батьки власними доброчинними цінностями, порядком і злагодою у повсякденному житті сім'ї та вчинками, основаними на мудрому і вимогливому керівництві глави сімейства, формували в дітях те, що бажали бачити в них [3, с. 356]. При цьому варто зауважити, що важливою складовою частиною національного українського етикету завжди була регламентація норм взаємостосунків всередині окремої сім'ї, особливо взаємовідносин старшого та молодшого покоління, тобто батьків і дітей [3, с. 357].

У сучасних українських містах ми нерідко стикаємося з появою фальшивих, надмір розкручених масовою культурою героїв та ідолів, часто зустрічаємо «зарозумілу опінію про їхню тонкість та виробленість їхнього побуту», а міські жителі, в своїй більшості вихідці з сіл, забувши свої коріння та набравшись «суржику» чи «базарної мови», як у Хмельницькому, називають українських селян «грубими, без ніякого поняття про селянську етикету». Сучасні новотворенні містяни та міщани чомусь забувають, що вже більше тисяча років тому «обичаєвість нашого народу була

глибоко розвинена, християнський світогляд додав гуманности», витворивши «глибоку й тонку етикету» українських селян. Їм, не зважаючи на більшовицькі лихоліття, на те, чи «хата була під стріхою, чи дахівкою, чи вже під бляхою», завжди була притаманна незвичайна привітливість. На їхніх обличчях «не раз втомлених і пойнятих журую, коли ви заходили до їхньої хати – завжди появлялася гостинна усмішка» [2, с. 2].

Українські села завжди пишалися тим, що майже перед кожною хатою «свобідно і струнко росли мальви, п'ялися до сонця соняшники, просмикувався Петрів батіг, гірляндами обвивалися настурції, полум'яно усміхались чорнобривці», «пахнуло медом і вощиною, прохоплювався із садів аромат груш і яблук, а вишні перегинали дерева й просто горнулися у жмені. Хати були чисто побілені (білилося їх звичайно раз на рік, перед Великодніми святами, жадна порядна газдиня не обмивала цього звичаю), біля них були вигідні призьби, подвір'я завжди були старанно прометені». В хаті, в центрі стояв стіл, а кругом стола – лавиці. Коли ж бувала гостина [2, с. 2], тобто коли на Різдво, Великдень, Трійцю, храмові свята, іноді недільні дні, а також на сімейні урочистості (весілля, народини, похорони, поминки), або ж на храмові свята чи на Івана, Михайла, Миколая, приходили гості [3, с. 359], на «столи лежала біла скатерть, піч завжди була вибілена, на вікнах стояли кухлики з квітами», «скриня заслана килимом». «Навпроти стола – образи святих, обведені зористими рушниками й обтикани васильками, гвоздиками, чорнобривцями, а подекуди м'ятою та материнкою. При стіні мисник, а на сволиці, по декотрих хатах вирізьблений напис: «Най добро буде в хаті» [2, с. 2].

З давніх-давен в українській родині завжди панував культ гостинності і ще в сиву давнину київський князь Володимир Мономах у своєму «Повчанні дітям» зазначав: «Вшануйте гостя, хоч би звідки він до вас прийшов» [3, с. 359]. Славилися і славляться українці своєю гостинністю і привітністю, які, як пише Любов Коленська, «стоять у пам'яті, як преясні полотна, що на травах колись білились, а на них узорами сонце, запашне зілля й доторк лагідних вітрів» [2, с. 3].

Характеризуючи українську гостинність варто наголосити, що вона з давніх-давен вирізнялася особливою гуманністю і той, хто відвідував оселю, тривалий час вважався своїм, оскільки прилучався до духів цього дому. Власники будинку робили все, аби пригостити гостя, тобто «віддати почесть» гостям. Варто зауважити, що гостинний етикет українців, тобто етикет прийому гостей, передбачав дотримання досить поширеного в селах звичаю «шапкування». Гість, зайшовши в хату повинен був скинути шапку чи інший головний убір та обов'язково посміхнутися і привітатися: «Здрастуйте у вашій хаті, на хліб-сіль багатій». Така селянська «етикета» виховували моральні чесноти – «повагу, ввічливість, доброзичливість,

адже скривдити гостя – скривдити Бога» [3, с. 359]. Крім того, селянська «етикета» передбачала, що «заки увійти у хату, перед порогом газда, скидав шапку, негідно бо входити з накритою головою». Недаремно, в часи навали більшовиків, які не мали звичаю скидати шапки, селяни казали: «А правду пророчили старі люди, що у наш край анцихристи прийдуть». Не раз такі селяни спонукували більшовицьких зайд скидати шапки: «А тебе, небоже, як батьки вчили?» [2, с.2].

Селянська «етикета» особливим чином звертала увагу на трапезу, тобто обряд частування (причащення) гостя. Зокрема, гостю відводилось найкраще і найзручніше місце в кімнаті, де проходила трапеза і вважалось непристойним «розпитувати гостя про його особистість, про мету його візиту не нагодувавши його» [3, с. 359]. Дорогих гостей садовили на покуть, тобто почесне місце в хаті, при цьому часто примовляли: «Милий гість не часто буває», «Розумного саджають на покуті для честі, а дурного для сміху», «Який гість, така йому й честь» [3, с. 360]. При цьому «господарі не повинні були сідати під час трапези за стіл, а весь час ходити біля гостей, підносячи їм їжу і припрошуючи їх їсти». За етикетом «господар будинку повинен був припрошувати лише чоловіків, а господиня – виключно жінок». Згідно «етикети» «гості не мали права починати самостійно пригощатися, не отримавши благословіння від господаря будинку». Недаремно українська приповідка гласить: «У гостях останній починай їсти, а перший переставай». Варто зауважити, що кожен гість обов'язково повинен був випити хоч декілька чарчин повністю, адже в народі вважалось «Хто не вип'є до дна, той не мислить добра». По завершенню трапези, яка іноді затягувалась на тривалий час, обов'язково влаштовувалась церемонія «внесення хліба з сіллю» під час якої гості дякували господарям за гостинну і гостинність словами «Спасибі за хліб, за сіль, за кашу і милість вашу» [3, с. 361].

Незвичайно майстерні описи селянської «етикети» давнього гостювання подав Іван Нечуй-Левицький: «На столи, застелені скатертями, почали ставити тарілки, поклали ножі та виделки. Кругом стола на краях послали довгі рушники для витирання губ та рук. Дід Яків накраяв цілу гору хліба, а Марченко та молодиці розносили кругом стола. Поставили пляшки з горілкою, з наливкою та пивом... Увесь час вешталися молодиці, приймаючи зі столу, а Панас Марченко порядкував ходив кругом столу, наливав у чарки горілки, а в склянки пива. Дід Яків випив кілька чарок, почервонів на виду. На ньому була важка свита. Піт котився патьоками. – «Та скиньте, діду, свиту!» Але дід свити не скинув, хоч очевидячки терпів муку, бо показав би, що не знав звичайности» [2, с. 3].

Сідаючи за стіл, господар обов'язково сідав на своє задалегідь визначене місце – на покуті і ніхто з членів сім'ї, не мав права порушити етикет

– зайняти це місце. Якщо в сім'ї не було батька, це місце займала мати, а якщо в сім'ї старший син вже був одружений, тоді він сідав на це місце. Праворуч глави родини займав місце старший син, а далі сідали всі інші сини та дочки. За усталеними традиціями «етикети» господиня сім'ї, яка вела домашнє господарство, завжди сідала з самого краю стола, а в святкові дні сідала поруч із главою сім'ї по правий від нього бік [3, с. 358]. Перед кожною їжею українські селяни молилися перед образами, адже «слід подякувати за хліб святий Тому, що на небі». Але це «не перешкоджало, не перериваючи молитви дати прочуханця малому, коли він крутився під ногами; потім зверталася газдиня до гостей: – «Вибачте мені, і хай Господь вибачає, але бахура треба вчити розуму відразу на гарячім» [2, с. 2].

Коли під час обіду до господаря заходив гість, відбувалось таке привітання:

Гість: – Слава Ісусу Христу, або хліб-сіть!

Господар: – Слава навіки!

Гість: – Час на обід!

Господар: – Заживайте здорові, хай Бог благословить.

При цьому господиня «обтирала уявний порох з лавки, хоча лавка була бездоганно чиста, і зверталась до гостя: – «Прошу покірно, сідайте!». А гість відповідав: – «Сяду, хай і свати у вашому домі сідають». – Коли була в гостях дівчина й присідала на красчку лавки, господиня пересажувала: – «Так не годиться – старов дівков будеш» [2, с. 2].

Важливо зауважити, що за селянською «етикетою» гість, який прийшов у звичайній справі, обов'язково мав бути запрошений до оселі хоча б «на хвилинку». Адже вважалося, що гість переступивши поріг хати, «виявляв глибоку повагу до домочадців та їхніх предків». Господиня (чи господар), повинні були обов'язково посадити гостя за стіл, який накривали скатертиною, і подати хліб із сіллю. Якщо ж гість не мав часу пригоститися за столом, тоді його садовили на лаву біля печі, яку протирали чистою ганчіркою. Тобто за «етикетою» гість обов'язково мусив присісти, хоча б «на декілька хвилин, інакше цю хату обминуть “старости”». За селянською «етикетою» на столі завжди мав лежати кусень хліба та шіпка солі, як то йдеться в приповідці: «Клади перед людей хліб на столі, будеш у людей на чолі». Селяни з давніх часів вважали, що «той, хто скуштує кусень хліба з сіллю, дістане господнє благословення і ніколи не посміє скривдити тих, хто частує» [3, с. 359]. Любо́в Коленська пише, що завжди споминає оте рідне селянське: «Покірно прошу» або «гречно прошу», коли господиня ставила миску й клала перед вами дерев'яну ложку. А по частуванню ще у вузлик гостинців трохи: – «А це вашим передайте, щоби́сте знали, що у газдині були». – І вже за порогом: – «Хай Пан Біг вас милує і провадить, ідіть здорові!» [2, с. 3].

За нормами народного етикету не прийнято було ходити в гості під час польових робіт, особливо негативно засуджувалось гостювання в будні дні. Дозволялися відвідини родичів чи сусідів у ці дні лише в господарських справах, тому ритуал прийому був спрощений до мінімуму [3, с. 359]. Однак у святкові дні, як пише Любов Коленська, відбувалося велике частування гостей і господиня все «підсувала страви, приговорюючи – «їжте здорові» та намагалася «всіх вдоволила», що б «ніхто від обіду не встав голодний». На закінчення обіду всі присутні «хрестилися і низько схиляли голови перед образами» [2, с. 2]. Влітку господарі вели своїх гостей у садок, де «простеляли верету, ставили полив'яну миску і накидали туди черешень чи яблук і запрошували: «А прийдіт куме ще до нас, би скучно не було. А так і вам і нам веселіше. А може ви не дай Біг голодні?» – Ще й на дорогу зав'язували у вузлик усякі ласощі» [2, с. 3].

Варто звернути увагу на те, що згідно селянської «етикети» українські селяни зазвичай вітались словами «Слава Ісусу Христу!» і при цьому їм відповідали «Слава навіки!». Або ж «Дай, Боже, здоров'я», а у відповідь «Дай, Боже, й вам!». До тих, що працювали на полях, перехожі віталися «Боже, помагай!», а вони, хоча й «втомлені, завжди випростували зігнуті спини» і відповідали «Дай, Боже, й вам!» [2, с.3]. Селяни дотримувалися народного етикету і під час зустрічі не ставили пряме запитання «Куди йдете?», адже у відповідь на таке запитання можна було отримати відповідь «Не закудикуйте, бо не дійду туди, куди йду». Українці вважали, що варто питати «Чи далеко йдете?», вкладаючи в слово не тільки думку, зміст, а й певну енергію, адже слово несе добро чи зло [3, с. 362].

Український народний етикет має три складники:

– по-перше свідчить, що подяка завжди повертає до вас удачу, оскільки ті, хто не вміє бути вдячним, залишаються ні з чим і вищі сили перестають їм допомагати. Відповіддю на байдужість завжди буде байдужість, а вдячність має виходити від щирого серця, важливо хотіти щиро сказати «дякую», а не машинально це робити;

– по-друге стверджує, що варто промовляти правильні слова, тобто використовувати влучні формулювання. Слово «спасибі» – це не завжди подяка, оскільки по-справжньому важливим словом є саме «дякую», яке означає, що ви «даруєте благо» («благо даю»), тобто повертаєте його назад тому, хто вчинив добро. При цьому варто наголосити, за що саме вдячні: «Дякую тобі за те, що допоміг мені», «Прийми мою подяку за підтримку»;

– по-третє визначає правильні жести, що стосуються мови тіла, оскільки варто завжди повертатися до людини обличчям і дивитися їй у вічі; при цьому не варто ховати руки, а намагатися тримати їх перед собою, і якщо людина вам малознайома то слід під час слів злегка витягнути руку доло-

нею догори, а коли ви знаєте її досить близько, намагайтеся доторкнутися – обійняти або просто потиснути руку чи поплескати легенько по спині.

За українською «етикетою» варто вживати такі основні етикетні форми:

Вибачення: Пробачте будь ласка! Дозвольте вибачитися перед Вами! Перепрошую! Прошу вибачення! Даруйте!

Вітання: Доброго ранку! Добридень! Вітаю Вас! Моє шанування! Радий вітати Вас!

Запрошення: Дозвольте запросити Вас! Ласкаво просимо! Раді будемо Вас бачити! Просимо завітати!

Комплімент: У Вас прекрасний вигляд! Ви прекрасний майстер! З Вами так цікаво розмовляти! У Вас витончений смак! Ваш виступ був чудовий!

Побажання: Щастя Вам, Боже, на кожній дорозі! Будь здорова як вода, а щаслива як зоря! Щоб Ви були веселі як весна, багаті як земля, швидкі як вода, а гожі як рожі! Дай Вам, Боже, і щастя, і сили!

Подяка: Щиро дякую! Безмежно вдячний Вам! Від щирого серця складаю Вам подяку! Висловлюю щиро вдячність! Прийміть мою щирю подяку!

Прохання: Не відмовте у проханні! Щиро прошу! З ласки Вашої! Дозвольте Вас попросити! Дозвольте!

Прощання: На все добре! Бувайте здорові! Хай щастить Вам! Прощайте! [1].

Багато подібних моментів надзвичайно багатої української «етикети» можемо віднайти в нашій сучасній українській спільноті, що свідчить про те, що все ж «моральні чесноти ще не зникли і позначаються у молодого покоління – у різній формі» у різних обставинах сьогоденного складного життя [4]. Однак варто усвідомлювати, що саме ці «нормовані народним етикетом доброчинності» розвивають емоційно-вольову сферу людини, сприяють дружнім стосункам між людьми, є «громадським фільтром здорової народної моралі» [3, с. 372].

Нинішнє покоління українців і наші майбутні потомки мають бути вдячні національно свідомим, традиційним українським селянським родинам за збереження ними надзвичайно колоритного народного етикету, за те, що в добу лихоліть і трагізму української бездержавності, ростили і виховували дітей та молодь у морально-культурному національному дусі українства, вчили бути українцем по крові і переконанням, зберегли українську мову, яка втілює в собі духовні скарби народу та є показником її культурного рівня людини.

Джерела та література:

1. Ковальова Н. О., Новикова Ю. М. Навчальний посібник з українознавства [Електронний ресурс]. Макіївка, 2005, 110 с. URL: <http://uastudent>.

com/ukrainskyj-etyket-ta-kultura-movlennja (дата звернення: 21.02.2020).
Назва з екрану.

2. Коленська Любов. Селянська етикета. Свобода (Нью-Йорк), 1971, Ч. 51, 17 березня, С. 2–3.
3. Морозов Анатолій, Лазуренко Валентин. Український народний етикет. Спеціальні історичні дисципліни. 2001, № 6, С. 356–374.
4. О-КА. Про моральні чесноти, які не перевелися. Свобода (Нью-Йорк), 1989, Ч. 118, 24 червня, С. 2.
5. Паньків Іларіон. Про лицарів і «євробляхи». Високий замок (Львів). 2018. № 116. 19–21 жовтня. С. 13.

*Халайцян А.В.,
м. Чернівці
Халайцян В.П.,
м. Хмельницький*

МАЛОВІДОМІ ТУРИСТИЧНІ ОБ'ЄКТИ ДУНАЄВЕЧЧНИНИ НА ПОДІЛЛІ – КРАСА ПОРЯД

В статті аналізується можливість використання маловідомих природних та історичних об'єктів Дунаєвеччини в якості туристичних об'єктів, розглядаються сучасні проблеми збереженості та шляхи популяризації нових туристичних маршрутів на Поділлі.

Ключові слова: туристичні ресурси, історична спадщина, римо-католицький костел, курган, городище, «зелений туризм», цілющі джерела, культурна спадщина, туристичний маршрут, джерела Петра і Павла, Київська Русь, Галицьке князівство, князі Коріатовичі, православні, католики, Сокілець, водоспад Бурбун, Томашева Криничка.

Сокілець – романтична і гордовита назва маленького селища, захищеного в Подільських Товтрах. Вперше наше знайомство з Сокільцем відбулося пізньої осені в похмуру листопадову погоду. Прихована важким сірим туманом, долина річки Ушиці виглядала досить містично. Крізь туман пробивалися окремі верхівки дерев та сіріли загадкові кам'яні руїни. Складалось враження недавнього побоїща, яке підсилювалось гіркуватим запахом диму – таким звичним для Поділля восени. Ми з друзями вирішили дослідити, хоча би частково, таємничу долину. Побачене згодом на берегах Ушиці, вразило своєю нереальністю. Залишки колись могутнього середньовічного костелу все чіткіше вимальовувались на фоні темно сірого неба. Обійшовши руїни навколо, ми надібали вхід до підземелля, що

манив своїми таємницями. Але, на жаль, спустившись в потужні сутере-ни, ми виявили що ходи завалені величезними кам'яними брилами і ще чекають на своїх дослідників. Поряд з костелом темніло давніми хрестами старовинне кладовище, проміж яких білими плямами світилися рештки мармурового склепу місцевої знаті. Це все було в оточенні груп дерев, посеред яких виднілись руїни будинків. З вікон двох вцілілих пробивалось світло. А в даліні виднілися куполи ще одного храму – православного. Але на долину опускалися сутінки, і прогулянку довелось завершувати. Втім, думка про те, що ми обов'язково сюди повернемось, засіла в пам'яті.

Яскравий сонячний березневий день. В повітрі відчувається відродження природи. По дорозі на Сокілець ми з родиною вирішили оглянути ще одне чудо Подільської природи – водоспад Бурбун біля села Лисець. Доречі село Лисець достатньо давнє, відоме з 1493 року з Яблунівської люстрації. Юхим Сіцінський вважає, що його заснував Юрій Телефус, який побудував невеличку фортецю і продовжував розбудовувати поселення [1]. Фортеця, на жаль, не збереглась. А от справжньою принадою для туристів став водоспад в долині річки Бобрівки. Хоча річечка і обміліла, але водоспад, що спускається по травертинових породах в озерце неймовірного блакитно – лазурового кольору – це справжнє диво природи. Невеличка печера, кришталєво-блакитні струмки, розкішна природа створюють унікальну оазу відпочинку та естетичної насолоди на лоні природи.

А далі – звивиста та непроста дорога знову веде до Соکیلця. І раптом, за черговим пагорбом – перехоплює подих. Краса неймовірна. Скільки сягає око – видніються порізані мореною крутосхили мальовничого, вражаючого своєю красою, каньйону річки Ушиці. А ось і давній знайомий – костел, кам'яні стіни якого видніються прямо в центрі долини, а поряд – храм Покрови Пресвятої Богородиці. До другої зустрічі з Сокільцем ми вже були підготовлені. Цікава історія села, а колись – потужного містечка, яке веде своє літочислення з сивого минулого, нам була відома.

Село Сокілець розташоване біля каньйону річки Ушиця Дунаєвецького району Хмельницької області. В наш час - це невеличке село з населенням трохи більше 500 мешканців, але з цікавою та давньою історією. В свій час на цих теренах існували поселення скіфів, наразі про ті далекі часи нагадують декілька невеличких курганів. Також археологи в долині Ушиці знаходять залишки городища часів Київської Русі та Галицького князівства. Краєзнавці схилиються до думки, що в ті, повиті серпанком історії часи, русичі назвали своє поселення Соколиним гніздом. Саме з цим словосполученням пов'язують виникнення назви його наступника - Сокілець. Далі його доля була схожою з долею більшості поселень того часу. Він був зруйнований татарами у 1240 році. Але містечко поступово відроджувалось, і вже за часів правління князів Кориатовичів з'явилася

фортеця. У XV столітті Сокілець отримує статус міста, а його найбільший розквіт припадає на XVI - XVIII століття. В різні періоди часу містом в долині володіли представники знатних польських шляхетних родин.

З 1565 року власниками Соکیلця були Закревські, з початку XVII століття - польський шляхтич Станіслав Ревера Потоцький. Пізніше господарями були Гумецькі, Малаховські, Тшечеські, Іжицькі. Власники містечка намагались розвивати і всіляко зміцнювали Сокілець. Місто було обнесено кам'яною стіною з вежами, і мало два релігійних центри: римо-католицький костел Св. Роха (в часи турецького панування перетворений на мечеть) і православну церкву Покрови Пресвятої Богородиці, побудовану стараннями протоієрея Мокрицького в 1790 році. Про те, що в колишні часи костел захоплював масштабами будівлі, свідчать записи в старовинних книгах – зараз ми можемо бачити лише вівтар храму, а сама будівля була втричі більше і вище, про що свідчать залишки кам'яних гвинтових сходів. Найбільше в Соکیلці, який став свідком зміни століть, здивувала православна церква. Будова виявилася висотою понад десять метрів, велична та недоторкана часом. Як церкві вдалося з XVIII століття до наших днів вистояти в цьому вщент зруйнованому місці - незрозуміла загадка.

У XIX – на початку XX століття містечко було густо населене українцями (православними, католиками) та євреями, які активно розвивали торгівлю. Крім селян і міщан в долині жили кілька сімей збіднілих дворян. В центрі містечка розташовувалась торгова площа, православний і католицький храми, церковно - парафіяльна школа і навіть заклад, який сотні років тому вважався примхою і відвертою надмірністю - школа для дівчаток.

У XX столітті містечко перетворилося в село. У 80-х роках минулого століття при будівництві Новодністровської ГЕС село з нижнього лівого берега було перенесено на високий правий берег Ушицького каньйону. Однак рівень підйому води водосховища виявився нижче розрахункового, історична частина села – «містечка» – збереглася в оточенні мальовничої затоки. Про його колишню велич нагадували лише руїни костелу та стіни укріплень. В наш час частково проглядається середньовічне міське планування: залишки фортеці, кам'яні оборонні стіни товщиною близько 1 м і висотою до 2-3 м, фундаменти бастіону в районі міських воріт, залишки вежі з бійницями в південно-західній частині фортеці. Під містом пролягали підземні ходи та галереї, які можна побачити в районі колишньої Базарної площі, більша їх частина відноситься до часу розквіту містечка. Збереглися також залишки ратуші, руїни костелу з величезним будинком ксьондза. Поруч з костелом – діюча церква Пресвятої Богородиці.

В цілому, покинуте місто справляє містичне враження, підкріплене численними легендами про появи привидів. Примарно все в цьому світі

порожньому! Саме духи, що зайняли покинуту територію, за словами селян, не дають їм повернутися до рідних домівок. Найчастіше з'являється привид, який очевидці називають «нешасною нареченою». В околицях Сокільця ще з позаминулого століття поширена легенда про трагедію, яка сталася в цій місцевості. Весільний кортеж віз на вінчання в сусіднє село красуню-наречену. Але по дорозі, над урвищем, на краю каньйону, коні чогось злякалися, і коляска зірвалася вниз. Наречена трагічно загинула. Тепер по ночах місцеві жителі бачать дівчину в білій весільній сукні – вона ходить по стежках біля каменів, на яких розбилася, і плаче. Також місцеві мешканці запевняють, що по схилах долини бродить інший самотній привид – хлопець в одязі польського шляхтича. Місцева бабуся згадала, як одного разу його зустріла. Якось вона піднімалася з долини, де збирала ягоди, в верхню частину села, і помітила панича. Привіталася, а він промовчав у відповідь. Варто було їй пройти повз нього, як відразу відчула тяжкість на плечах, яка зникла лише на світанку. Згадують місцеві мешканці і про появу солдатів в одязі часів I Світової війни. На довершення до всіх легендам, вночі в долині, кажуть, чується дзвін, а ліси навколо старожили охрестили «зачарованими» – в них часто пропадають люди. Місцеві жителі вбачають у цих подіях містичний знак.

Наразі Сокілець – це справжня коштовна, але ще мало відома перлинка в намісті туристичних цікавинок мальовничого Подільського краю. Неймовірно прекрасні місця, близько сотні видів рідкісних рослин, занесених в Червону книгу України, приваблюють справжніх поціновувачів природи [2]. У цій місцині зростає понад десяток рослин-ендемів, які можна знайти тільки в районі Сокільця та каньйону річки Ушиці [3].

Безперечно, значне місце в привабленні туристів посідають не тільки природні, але історичні об'єкти також [4]. Одразу, при в'їзді в село, приваблює увагу мандрівників «Томашева криниця», названа так в честь героя війни з турками 1672 року. Кришталево чиста джерельна вода б'є з-під кам'яної породи. Поруч місцеві мешканці обладнали кам'яний басейн з купіллю і дерев'яним дашком та зону відпочинку з мальовничою альтанкою. Поряд з «Томашевою криницею» стоїть скульптура Діви Марії та величний хрест. До оглядової площадки від невеличкого комплексу ведуть висічені у камені сходи, а далі – неймовірно прекрасний вид на всі околиці.

На території Сокільця та околиць, нараховується понад два десятки цілющих джерел. Найбільш відомі – джерело Св. Петра та джерело Св. Павла, до яких слід іти вздовж схилу каньйону, оглядаючи фантастичні епічні пейзажі: утворені дощовими паводками урвища; дерева що ростуть на каменях; звивисте плесо річки, яке проглядається між могутніми стовбурами лісу. Посеред схилу бачимо цілий окремий комплекс з огородже-

ною територією, давніми кам'яними хрестами та мощеними, порослими мохом тесаними кам'яними плитами – витоками. З них пробивається на поверхню прозора, надзвичайно смачна вода. Феномен джерел полягає в різних смаках води, відомої серед місцевих як «жива» і «мертва» вода, де перша – надає сили а друга – гоїть рани. Згаданий комплекс – не єдиний в цій місцевості. У двох кілометрах далі, на північному сході в лісі, під скелею, в нижній частині схилу, на майданчику, знаходиться джерело – «Свята Криничка». В давнину, цілком вірогідно, тут був печерний монастир, окремі келії якого частково проглядаються і досі. З джерелами Сокільця пов'язана ще одна оригінальна милозвучна незвична назва невеличкої долини, нетипова для даної місцевості – «Сандоліна». За переказами місцевих мешканців назва з'явилася понад сотню років тому. За спогадами старожилів, які почули цю історію ще від своїх батьків, в часи I Світової війни в долині річки Ушиця був облаштований справжній військовий шпиталь російської армії, і місцева вода яскраво проявила свої цілющі властивості. Виявилось, що у джерельній воді присутні іони срібла, що суттєво допомагали пораненим у дезинфекції та швидкому загоєнню ран. Завдяки унікальним цілющим джерелам, воїни досить швидко одужували. Як наслідок, невдовзі серед солдатів та медиків ця місцевість отримала назву «Санітарна долина». Згодом, скорочена, почала звучати як назва італійської місцини. Так і прижилась подільська «Сандоліна».

Про цілющі властивості джерел Сокільця місцеві жителі знають давно, тому і запрошують гостей до цього унікального мальовничого селища. Прогулявшись по глибокому каньйону річки Ушиці, наситившись духм'яним повітрям з ароматом подільських трав, і випивши воду з кришталево чистих джерел, ти відчуваєш як життєві сили повертаються, наповнюючи тіло і душу життєдайною енергією. Хто хоч раз в житті побував у Сокільці - ніколи не забуде це унікальне місце сили.

Джерела та література:

1. ПРИХОДЫ И ЦЕРКВИ ПОДОЛЬСКОЙ ЕПАРХИИ. Под редакцией священника Евфимия Сецинского. – Біла Церква: Вид. Олександр Пшонківський, 2009. – XII +996 с. – (Бібліотека української краєзнавчої класики).
2. Флора Хмельниччини. Навчальний посібник Любінська Л.Г., Юглічек Л.С.-Хмельницький, "Поліграфіст", 2017.-240 с., іл.
3. Енциклопедія лісового господарства Хмельниччини. Інформаційно-довідкове видання. – Хмельницький: ТОВ «Поліграфіст – 3», 2020. – 248 с.
4. Стрельбіцька Н. І., Халайцян В. П. Палацово-паркові комплекси Поділля та Південно-Східної Волині – перспективні об'єкти розвитку туризму на Хмельниччині. Проблеми туристичної галузі України: здо-

бутки, стан, перспективи: зб. Пр. за матеріалами засідання наукового симпозиуму (Кам'янець-Подільський, 3–4 квіт. 2014 р.) Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2014. С. 67–73

*Халайцян В.П.,
Стрельбіцька Н.І.
м.Хмельницький*

МАЄТКОВІ ПАРКИ ПОДІЛЛЯ, ЯК ТУРИСТИЧНІ ОБ'ЄКТИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

В статті аналізується можливість використання маєткових парків Поділля в якості туристичних об'єктів, розглядаються сучасні проблеми збереженості та шляхи популяризації паркових комплексів.

Ключові слова: гомогенні туристичні ресурси, історико-архітектурний музей, авторська композиція, музей-садиби, «парковий туризм», репрезентативна функція, культурна спадщина, туристичний бренд, палацово-паркові комплекси, тенденції світової культури, ландшафтний парк.

Більшість маєткових парків Поділля – це результат поєднання культурних і мистецьких традицій Заходу й Сходу, у створенні яких були задіяні найкращі професіонали ландшафтного паркобудування з різних країн. Маєткові комплекси, як осередки культури акумулювали кращі культурні надбання світу. Саме тому вважаємо паркові комплекси регіону потужним гомогенним туристичним ресурсом, який має гарні перспективи подальшого розвитку на теренах Подільського краю. Гомогенні туристичні ресурси – це соціальні та природні об'єкти, події, явища, походження яких пов'язане не тільки з територією України (де вони розташовані, або колись були), а й із територією тієї зарубіжної країни, у межах якої такий об'єкт чи подія первісно виникла [1]. Безперечно, інтерес з боку іноземних громадян можуть викликати не тільки паркові комплекси та місця, пов'язані з життєвим і творчим шляхом, їхніх видатних земляків: Ю. Словацького, Ю. Крашевського, О. Познанської, В. Потоцького, З. Бзожовського тощо. Відповідно, значна частина паркових комплексів Поділля при належному стані збереженості, відновлення, а при потребі – реконструкції має всі шанси привабити потужні туристичні потоки не тільки з усієї України, але й світу. Ряд творів, серед яких «Пан Володимирський» Г. Сенкевича, «У лукомор'я дуб зелений» А. Пушкіна, поезії А. Ахматової, байки Л. Глі-

бова, створено на теренах подільських маєтків, (відповідно – Михайлівці, Чернятині, Слобідці-Шелехівський, Чорному Острові). Як взірці особливого сегменту світової культури, а саме синтез мистецтва, архітектури, паркобудування, поезії XVIII – поч. XX ст. – паркові маєтки неодноразово слугували місцем подій, описаних у кращих зразках світової літератури. Ураховуючи історичні реалії мистецького життя на Поділлі, серйозний вплив «польського складника», паркова спадщина регіону привабить насамперед туристів із сусідньої Польщі – культурологів, архітекторів, митців, нащадків знатних шляхетних родів, родини яких мали маєтності на Поділлі. Але гомогенний туризм, вимагає насамперед відповідного рівня інфраструктури, а отже, й серйозних капіталовкладень.

Зокрема, цікавий і для літературознавців, і для краєзнавців й туристів Шелехівський парк на теренах України відомий насамперед «Літературним музеєм Анни Ахматової» [2]. Будинок та фрагменти парку XIX – поч. XX ст. маєтку Вакарів, у садово-парковій зоні якого досі можливо прослідкувати композицію ландшафтного парку, фрагменти алей, елементи французького регулярного стилю та під'їзну каштанову алею, щороку відвідувала знаменита поетеса. Також у Слобідці-Шелехівській частково зберігся палацово-парковий комплекс Новицьких початку XX ст. який широко загалу не відомий. Ці об'єкти безумовно можуть стати цікавими для складання тематичного туристичного маршруту при наявності зручного під'їзду.

Найкраще збереженими нині з усіх наявних маєтків є Самчики. Це історико-архітектурний музей палацово-паркового мистецтва. «Музей-садиба» в серпні 1997 року отримав статус Державного історико-культурного заповідника «Самчики» [3]. Завдяки статусу він отримав державне фінансування, штат та програму розвитку. Відбулася масштабна реставрація будівель, проводяться спроби відновлення паркової авторської композиції Д. МакКлера. Завдяки фінансуванню та проведеній роботі Самчики поступово стають брендом, що сприяє не тільки туристичному відпочинку, ознайомленню з побутом шляхтичів XVIII – XIX ст., а й створенню особливого відчуття співучасті. Ми виявили своєрідний психологічний феномен, пов'язаний із відвідуванням маєтку в знакові моменти. Зокрема, у Самчиках, завдяки популяризації прогулянок парком, відпочинку в альтанках, проведенню весільних обрядів у Дзеркальній залі напрацьовується “обов'язковість” Самчиків у позитивні моменти життя окремої людини. Таким чином бренд «Самчики» активізує приємні відчуття та сприяє їхньому перенесенню на позитивне сприйняття інших подібних утворень. Розробці бренду «Самчики» сприяє проведення семінарів, конференцій, «круглих столів» тощо.

Музейні заклади на базі палацово-паркових комплексів – це швидше виняток, ніж поширена практика. Крім Самчиків, на території Поділля найбільш відомими музеями-садибами є Національний музей-садиба М. І. Пирогова (м. Вінниця), Музей П. І. Чайковського і Н. Ф. фон Мекк (м. Браїлів); Музей історії авіації та космонавтики України (с. Вороновиця), музей-садиба А. Суворова (с. Тиманівка). У цих музейних комплексах завдяки їхньому статусу спостережено добрий стан збереженості парків. Водночас вважаємо, що між доглянутим парком та популярністю музею існує прямий зв'язок, оскільки парк, заохочуючи до відвідин, продовжує виконувати свою репрезентаційну функцію навіть після зміни цільового призначення. Зокрема, у музеї-садибі М. І. Пирогова наявні стрижені шпалерні алеї, невеликий партер перед центральним входом та з боку саду, рядові посадки ялин і лип, що є ознаками регулярного стилю, сад і ландшафтні утворення з листяних та хвойних порід дерев. Загалом парк здатний прийняти значну кількість відвідувачів, чим заохочує якомога довше залишитись біля музею.

Парк у Браїлові за семантикою значно перевищує будівлю палацу, оскільки, як вважають, враження від озер, каналів і островів на річці Рів надихнули свого часу П. Чайковського на написання «Лебединого озера». Музей історії та авіації (музей А. Можайського) у Вороновиці безпосередньо не пов'язаний із тематикою давнього шляхетського маєтку, парк якого формувався як регулярний, проте велич партерної зони курдонера сприяє налаштуванню на грандіозність звершень, висвітлених експозицією музею. Невеликий парк (швидше сад) у Тиманівці свідчить про скромність у побуті його власника – полководця А. Суворова [4].

Оцінка значення парків, що перебувають у відомчій власності, є неоднозначною, оскільки, формально існуючи як рекреації при відомствах, розташованих у маєтках, парки або позбавлені належного догляду (Голозубинецький, Скаржинецький), або рекультивовані на розсуд користувачів (Виноградівський, Корчунецький, «Куява»). Найбільшим недоліком закритості подібних структур є обмежений доступ громадськості, що унеможливує моніторинг процесу догляду за парком. Зважаючи на закритість лікарень і санаторіїв-профілакторіїв відомчого типу, розташованих посеред парків, останні виведені з кола об'єктів культурного впливу. Безумовно, парк повинен розглядатися в комплексі з об'єктом, навколо якого він розміщений, але, як показують експедиційно-польові розвідки, переважна більшість з них перебуває поза увагою адміністрації відповідних закладів, зазвичай, доглядається та експлуатується територія в безпосередній близькості до будівель, яка завдяки утилітарним підходам втратила первісний вигляд.

Переважно для істориків і краєзнавців становлять інтерес палацово-паркові комплекси із насиченим минулим, віддалені від міст, районних центрів і туристичних маршрутів. Значна їхня кількість сконцентрована на території районів, що межують із р. Дністер, зокрема Дунашівський, Заліщицький, Муровано-Курилівський, Новоушицький. Із позиції розгляду паркоутворення на Поділлі обґрунтовано вважаємо подібний вибір даниною модним філософсько-світоглядним тенденціям щодо англійського пейзажного стилю. Зокрема, на території Новоушицького району зберігся ряд палацово-паркових комплексів. З точки зору дослідників персоналій зацікавлення викликає маєток Путятиних – Львових у с. Глібів. Своєрідні краєвиди Придністровських каньйонів, справивши враження на представників шляхти, привели до появи чи не найщільнішого зосередження палацово-паркових комплексів. Свого часу беззаперечно через гармонійне поєднання природних і рукотворних ландшафтів цей регіон називався «Подільською Швейцарією» та рекомендувався знавцями «паркового туризму» для «приємних подорожей» [5]. З таких позицій та перспективних розвідок спеціалістів мають зацікавити: садиба Барановських у с. Любомирівка, зберігся садибний будинок та, частково англійський пейзажний парк (1860 р.); садиба барона П. Местмахера у с. Песець, де частково зберігся парк кін. XIX – поч. XX ст.

Серед садиб, що перебувають у приватній власності – садиба М. Патона (Собанських) у с. Хребтіїв. кін. XVIII ст. – поч. XIX ст. Але, досить перспективний у історико-культурологічному контексті, туристичний об'єкт поступово руйнується.

Відсутність відповідального користувача є однією із головних проблем збереження парків – пам'яток мистецтва. Її можуть вирішити, тільки забезпечивши відповідну законодавчу базу, зокрема ввівши до неї поняття «маєток», «садиба», «парк».

Своєрідним взірцем фундації відродження шляхетних звичаїв господарювання є відбудова та популяризація маєтку XIX ст. І. Мархоцького в с. Отроків. Тутешнім маєтковим комплексом в Отрокові опікується відомий меценат із Львівщини І. Скальський. Щорічно він влаштовує етнографічні фестивалі «Свято обжинок», «Фестиваль: Отроків», продовжуючи традиції святкування, засновані графом Мархоцьким. І. Скальський не тільки реставрує маєтковий комплекс, а й активно пропагує Отроків серед туристів України, Польщі, Чехії, Словаччини тощо. Потужну роботу в аспекті регіональних досліджень стосовно «Миньковецької держави» проводить створений у 2009 році науково-дослідницький «Центр мархоцькознавства» (керівник В. Захар'єв). За час роботи Центру вийшли друком дев'ять томів наукових розвідок краєзнавців. Наступним кроком стала музеєфікація. У 2011 р. відкрили «Меморіальний музей графа-реформа-

тора Ігнація-Сцібора Мархоцького» в Миньківцях та виставковій музейній експозиції в маєтку в Отрокові. Також за цей період проведено декілька «круглих столів» стосовно відродження та збереження маєткового комплексу в Отрокові, акцій «Поляк з великим серцем». Відбулися туристичні презентації садиби та паркового комплексу.

Подібні заходи стосовно збереження палацово-паркового комплексу в Маліївцях на Дунаєвеччині проводить культурно-просвітницька організація «Маліївецька спадщина» (керівник А. Донець)

Фрагментарну роботу стосовно окремих паркових комплексів в аспекті регіональних досліджень проводить Хмельницька міська організація Національної спілки краєзнавців України (керівник Ю. Блажевич) і Центр дослідження історії Поділля (керівник Л. Баженов).

Як показують результати дослідження, значна частина проблем пов'язаних із негативним станом збереженості об'єктів культурної спадщини, виникає від недостатньої інформованості суспільства, широкого кола науковців, краєзнавців, громадських організацій стосовно їхнього існування. Тому насамперед необхідна широка популяризація маєткових паркових комплексів, включення їх до системи туристичних маршрутів, потужна реклама, створення туристичних брендів. Активна участь відповідних організацій, місцевих громад у процесі охорони маєткових комплексів забезпечить належний рівень збереженості об'єктів культурної спадщини.

Джерела та література:

1. В'їзний туризм: навч. посіб. / Коваль П. Ф., Алешугіна Н. О., Андрєєва Г. П. Ніжин: Вид. Лук'яненко В. В., 2010. 304 с.
2. Стрельбіцька Н. І., Халайцан В. П. Палацово-паркові комплекси Поділля та Південно-Східної Волині – перспективні об'єкти розвитку туризму на Хмельниччині. Проблеми туристичної галузі України: зб. Пр. за матеріалами засідання наукового симпозиуму (Кам'янець-Подільський, 3–4 квіт. 2014 р.) Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2014. С. 67–73
3. Палацово-парковий ансамбль «Самчики». URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Палацово-парковий_ансамбль_«Самчики» (дата звернення: 05.02.2019).
4. Томілович Л. Історичні садиби Вінницької області. Чернігів: БАТ «Редакційно-видавничий комплекс «Деснянська правда», 2011. 220 с.
5. Przewdziecki A. Podole, Wolyn, Ukraina: Obraz miejsc i czasow. Wilno, 1841. Т. 1. URL: http://www.nibu.kiev.ua/elfond/podole_wolyn_ukraina/podole_wolyn_ukraina_vyp_1.pdf (last accessed: 05.02.2019).

КРАЄЗНАВЧІ МАТЕРІАЛИ

*Казанцев Д.Ю.
м. Хмельницький*

ЯКІВ ТІХМАН ІЗ ЗІНЬКОВА — ПИВНИЙ КОРОЛЬ МОЛДОВИ

Яків Тіхман – родом з Хмельниччини, з села Зіньків. Народився 20 листопада 1945 р. У Молдові його називають пивним королем. Яків Тіхман – людина вельми різностороння: виробляючи знаменитий хмільний напій, хмільного не сприймає, не курить, займається спортом, пише картини, книги, знімає кіно. Трудова діяльність Якова Володимировича і вироблене на «Вітанте» пиво відзначені найвищими нагородами: пиво – дипломами конкурсів і фестивалів, а сам Тіхман в 2005 р. з нагоди 60-річного ювілею удостоєний однієї з найпочесніших нагород Молдавії – Ordinul de Onoare (орден Пошани) . Громадське життя Якова Володимировича теж багата – він і голова Союзу єврейських громад, і глава Молдавської федерації настільного тенісу, і член економічної ради при прем'єр-міністрі республіки і т.д. Співзасновник найбільшого в Молдові фітнес-центру «Ніагара оранж клуб» і цілої мережі спортивно-пивних барів. За все сукупні таланти Тіхмана прозвали «людиною епохи єврейського відродження»...

Дитинство і юність Якова пройшли в класичному єврейському штетлі Зінькові, серед мальовничих зелених пагорбів Подільських Товтр. У виборі майбутньої професії допоміг випадок. Батько друга дитинства Якова, Саші Жука, був начальником у сільській пивоварні. Батьки разом послали хлопців вчитися до Львова, в технікум харчової промисловості. Якову в той момент було 13 років. Бабуся Якова розповідала, що її дід варив пиво. Казала, що в Зінькові Тіхмани живуть 300 років. А батько працював в сільраді, потім завгоспом в лікарні. Помер в 1993-му.

У далекому 1963 р. молодого фахівця Якова Тіхмана, який працював на заводі в місті Сороки, запросили змінним майстром на пивзавод в Кишинів. На пивзаводі познайомився з своєю дружиною.

– Її батько у нас працював. Попросив, щоб я пригостив її пивом. А я вже був начальником цеху. На п'ятий раз ми одружилися. А жили в погребі, дітей там народили. Потім на цьому місці я поставив будинок на 500 квадратних метрів. Поруч – резиденція президента, парламент.

У 1969 р. народилася дочка Світлана, зараз – економіст, живе в Ізраїлі. 1973 р. – народився син Сашко. Зараз – архітектор в Кишиневі. Захоплюється бірофілією – колекціонуванням пивної атрибутики (кришки, пляш-

ки, етикетки від пива, бірдекелі (костери, бірмати) та інші пивні сувеніри). Регулярно організовує зльоти колекціонерів в Кишиневі і Чернівцях.

На зорі незалежності Молдови, в 1990 р., він разом з сім'єю емігрував в Ізраїль. Але не витримав бездіяльності, яке дарувала програма асиміляції чоловікові в повному розквіті сил, – через пару років повернувся до Кишинева і з тих пір постійно живе в Молдавії, кілька разів на рік відвідуючи Ізраїль, де у Тіхмана залишалися мати і дочка зі своєю сім'єю, внучки.

Рекламний постер та етикетка пива Chişinău

У 1995 р. Якова Тіхмана обрали на посаду гендиректора СП “Вітанта-інтравест”. У січні 2003 р. підписується угода про покупку мажоритарного пакету акцій Vitanta S. A. стратегічним іноземним інвестором. До групи Efes входять дочірні компанії в Туреччині, Росії, Україні, Казахстані і Грузії. З моменту приходу на молдавський ринок Efes інвестував в молдавську дочку IM Efes Vitanta Moldova Brewery S. A. \$ 100 млн. До відомого в Молдові бренду Vitanta, як і до приходу на ринок Efes, саме пряме і безпосереднє відношення має Яків Тіхман. За його внесок у вітчизняне пивоваріння хто жартома, а хто на повному серйозі прозвав Тіхмана “королем пива”, який віддав служінню цьому напою п’ять десятиліть життя. Пиво Chişinău роками має класичний рецепт приготування – тільки вода з найчистіших джерел артезіанських вод, 2 види відбірного солоду та 2 види преміально хмелю.

Chişinău – це особливе пиво, яке пивовари Efes Vitanta Moldova Brewery готують з усією ретельністю і дотриманням рецептурних нюансів, що дозволяє зберегти багатий, щільний солодовий смак і впізнавані аромат хмелю. Пиво Chisinau не береться температурній обробці, що дозволяє зберегти чудовий аромат свіжозвареного пива. Для того, щоб споживачі змогли відчути так званий округлі смак, пивовари Efes Vitanta використовувала сучасну технологію dry hopping (сухе охмеління) Суть dry hopping полягає в тому, що після ферментації, в пиво додається спеціальний подрібнений хміль. Раніше завод закуповував його в Україні і Болгарії, а тепер поставки йдуть з Німеччини. Німці довели технологію виробництва хмелю до досконалості. Шишки хмелю конденсуються, потім проводять технологічно зручні для пивоварів гранули – 100% високоякісний натуральний продукт. Під час dry hopping пиво зберігається в холодному місці, що дозволяє зберегти багатий аромат хмелю і насичений смак пива, яке було зварених буквально кілька днів тому. Протягом століть, та й зараз теж, основною сировиною для виробництва високоякісного пива є ячмінний солод. Для нього використовуються спеціальні пивоварні сорти цього зерна з низьким рівнем вмісту білка, щоб напій добре піддавався фільтрації. Будь-який поважаючий себе бровар дотримується правила – солод повинен бути високоякісним. Без відмінного солоду неможливо зварити смачне пиво. Колись в Молдові були солодовні в Александрень і Кишиневі, для яких імпортувалося добірне зерно ячменю з Австралії. Але робити свій солод було не вигідно, перш за все, через надмірно високу його енергоємності. Тому солод стали купувати у Франції, а потім в Німеччині і Чехії.

Не менш важливим атрибутом є пивні дріжджі. Холдинг підприємств Efes має власне їх виробництво. Це спеціальна раса дріжджів, що представляє живі клітини, які розмножуються безпосередньо на заводі.

Ще одним компонентом при варінні пива є вода. Efes Vitanta піддає її спеціальній обробці. Після такої обробки набуває потрібний для пива стандарт – вона м'яка і збалансована по всьому спектру мікроелементів. Тому, яка б вода не була, її у нас доводять до потрібної кондиції, і вона отримує ідеальний стандарт для виробництва якісного пива.

На заводі Efes Vitanta працюють дипломовані фахівці високого професійного рівня, що закінчили бродильний факультет. Серед них Людмила Карпусь, що працює майже 30 років головним пивоваром ІМ Efes Vitanta Moldova Brewery S. A., яка продовжує передавати свій досвід і традиції пивоваріння.

Зиньків: синагога та одна з вулиць містечка

Готове пиво вирушає в цех розливу, де знаходить свою форму: скляна або ПЕТ-пляшка, алюмінієва банка або кег. Ліній розливу на заводі три, і кожна з них може виробляти до 45000 пляшок на годину! Кожне третє пиво в Молдові випускається під маркою Chisinau, а 6 пляшок з 10 – продукт Efes Moldova.

У 2001-му Тіхман написав повість «Мотл-Шотхен». З цієї повісті у 2006 р. знято фільм «Створення любові», причому Тіхману вдалося залучити до зйомок дуже різноманітний міжнародний колектив.

Режисер Валеріу Жереги, автор фільмів «Дисидент» (премії європейських фестивалів), «Передчуття» (удостоєний Головного призу в Костінешть і номінований в Каннах на конкурсі «Особливий погляд» в 1993 р.), сказав, що протягом десяти років не прийняв жодного проекту комерційного фільму, відчуваючи, що створить фільм про загальнолюдські цінності. Режисер підкреслив, що на прикладі містечка Зінків він хоче показати повернення до людської доброти і неагресивності, до найціннішого дару, отриманого ним генетично – до любові до ближнього, незалежно від національності і віросповідання.

На головну роль запросили «Леона» – Жана Рено. З Жаном Рено – не зрослося ... Но Тіхману вдалося таки залучити для зйомок зірок – знаменитих акторів. У фільмі знімалися відомі актори з Росії, України, в головних ролях – Олександр Демидов і Михайло Козаков, Олександр Панкратов-Чорний, Ігор Слобідський, Віктор Косих і багато інших. У роботі над фільмом брали участь в якості акторів, консультантів, редакторів і т.д. кращі творчі єврейські сили Кишинева: театральна актриса Неллі Каменева, скрипаль-віртуоз, виконавець народних єврейських мелодій Володимир Гойхман, співак на ідиш Слава Фарбер, кінокритик Олена Кушнір. В масових сценах зайняті місцеві жителі. Творча група ретельно відтворила побут тих часів. Для інтер'єрів навіть спеціально збудували стилізовані хати, а одяг часто позичали зі скринь зінківських довгожителів. Їжу теж готували окремо для кожної сцени, намагаючись передати хлібосольність тієї доби. Знамениту рибу-фіш, яку поставили на обідній стіл під час сватання, Михайл Казаков умити з'їв, забувши про камеру, – так вона йому сподобалася.

Талановитий оператор-постановник Анатолій Іванов, який працював з багатьма відомими акторами і режисерами, як в нашій країні, так і за кордоном (серед них Олег Янковський, Армен Джигарханян, Стівен Спілберг, Олівер Стоун, Аль Пачіно) висловив задоволення у зв'язку з тим, що мав можливість брати участь у створенні фільму «створення кохання». Серед його робіт – постановка фільмів «Комедія помилок», «Дурні вмирають по п'ятницях», «Чорний принц», за останній він отримав гран-прі Нью-Йоркського міжнародного незалежного кінофестивалю.

Про «Створення любові» Іванов сказав, що цей фільм стане витвором мистецтва, завдяки сценарієм і творчій групі. А також додав, що Стівен Спілберг, прочитавши сценарій, висловив співчуття, що не зможе стати режисером такого фільму, але буде уважно стежити за зйомками і надасть необхідну допомогу, а один з продюсерів американського режисера готовий підтримати цей проект матеріально.

А для режисера можливість зняти повнометражний молдавський фільм стала ковтком холодного нефільтрованого пива в жаркий літній полудень. «Пиво» це жадібно ковтали члени команди з Молдови, України, США, Ізраїлю, Росії. Тому що сюжет – життєвий.

Життя рідного села напередодні Другої світової, багатонаціональний склад – переважно євреї (п'ять з дев'яти тисяч), росіяни, українці, поляки, татари, німці – і мирно сусідять православна церква, синагога, костел і спадок від ісламу – турецька фортеця ... Містечко Зіньків – загублений рай, що не зазначений на карті СРСР, який випав з системи. Воно наче над землею. І ось приходить людина в гімнастерці, якому відкривається страшна правда: містечко ледь не вислизнуло від загальної долі! І прийшла система...

Зіньків переживає жорстокості сталінського режиму, нацистської окупації, голод, розруху, і як світлий промінчик простує через ці страшні події дядечко Мотл, продовжує сватати нових женихів і наречених, у них народжуються діти – продовження життя, а люди всіх національностей знову об'єднуються, щоб підняти рідне містечко з розрухи. Після війни, яка розбила його світ, позбавила близьких, Мотл повертається до тих, кому колись допоміг. Окреме місце займає у фільмі молдавська селянка, яка врятувала від жахів нацизму єврейську сім'ю.

Під цей фільм Тіхман навіть студію зареєстрував, не ходячи далеко за назвою. Називається

вона «VIT» – не шматочок «Vітанті», а ініціали батька. У Тіхмана у фільмі

є епізодична роль. Його персонаж з'являється на екрані, кидаючи фразу: “Як вам Зінківське пиво?”

У день, коли людство вшановує пам'ять жертв Голокосту, в Кишиневі відбулася презентація міжнародного кінопроєкту “Створення любові”. Кінематографісти прагнули створити твір, заснований на реальних фактах і долях, в якому на першому плані стоїть людське єднання, велика і непереможна сила любові. А зінківчани вже очікують на зйомку другої частини “Створення любові”.

“Створення любові” піде по “Списку Шиндлера”, “Піаністом”, тому що як сказав Яків Тіхман: “любов і розуміння, що панували в Зінкові показують, як повинні співіснувати люди на цій землі”.

Колись на питання надокучливих журналістів: “У чому секрет вашого успіху?” Яків Тіхман відповів: “Секрет в тому, що не п'ю, не курю, не дивлюся телевизор і займаюся спортом!”

Цей простий рецепт успішності, який Яків Тіхман проповідує ні багато ні мало, а вже більше 70 років, приніс свої плоди.

Джерела та література:

1. Молдавський пивний магнат Яків Тіхман – http://jn.com.ua/jews/tihman_1701.html
2. Секрет якості від «короля» молдавського пива – <https://press.try.md/item.php?id=131518>
3. Как это сделано: Пиво Chişinău Nepasteurizată – от выбора солода до розлива – <https://locals.md/2018/kak-eto-sdelano-pivo-chisinau-nepasteurizata-ot-vyibora-soloda-do-rozliva/>
4. «Створення любові» - художній фільм молдавського кінорежисера Валерія Жереги по автобіографічній повісті Якова Тіхмана «Мотл-Шотхен» – https://www.youtube.com/watch?v=yQDQ25k_6gE&fbclid=IwAR3_9SaMPbkKI3b

Куфльовський В. І.

м.м. Городок – Хмельницький

ГРОНО СПІВЦІВ ПОДІЛЛЯ ТА ТВОРЧА ЛАБОРАТОРІЯ ПОДОЛЯНИНА Й ПЕРЕКЛАДАЧА ПЕТРА ДАНИЛЯКА

Чоловік, який проживає безвиїзно на Поділлі й у кількох поколіннях заземлений у цю землю, має бути подолянином. Але фактор осілості не завжди спрацьовує там, де етнокультурна ідентичність підмінюється поняттями релігії. Земляки, які ситуативно у певні часи прибули і відбули, наша

земля подільська була лише тимчасовим едемським пристановищем. До прикладу, нащадки барона Гейсмара (німець на російській службі, з маєтком у містечку Городку Подільському) та Наталія Гердер (сестра поета та філософа Гердера) сьогодні не в нас, а ближче до центру впливу германоготської культури, звідки вони й походять. Щодо культурного середовища, яке сформувалося на колоніальних землях Поділля і України, сталася така ж історія, коли центр колоніальної культури виявився поза межами адміністративного впливу польського королівства, польська культурна еліта залишила романтичні краї, де наснажувала свої сюжети подробицями з етнокультури народу та країни подолян. Авторство полоноцентричне, і наснажене історіями та подіями, подільського етносу є численне. Орієнтовно склалася, теоретично визначена у літературознавстві, група авторів, які оспівували місцевість та події пов'язані з українською героїкою та побутом подолян – українська школа в польській літературі.

300-400 років – час коли формувалися та розвивалися стосунки між поляками-емігрантами колоністами та корінними українцями Волині, Поділля, Київщини та Степової України. За такий час було написано й опубліковано велику за кількістю та якісно цікаву художньо-історичну літературу. Перелік коливається у сторону зростання його кількості. Серед авторів у першу чергу величини польської романтичної літератури, сформованої на українському легендарно-міфологічному матеріалі: Юліуш Словацький, Антоній Мальчевський, Маурицій Гославський, Богдан Залеський, Міхал Грабовський, Тимко Падура, Юліуш Коженювський, Сильвестр Венжик-Гроза, Северин Гоцинський, Ігнацій Крашевський, Юзеф Ролле, Зигмунд Красінський, Раймунд Корсак та інші.

У новочасній Польщі до таких авторів більше уваги в спеціалістів-теоретиків, ніж у видавців і тим більше в читачів. В українському літературному русі такі автори маловідомі через незнання процесів часів польського колоніалізму. Найбільш відомими дослідниками старопольських часів в Україні є француз Даніель Бовуа та український історик Юрій Земський. Їхні дослідження не є у широкому вжитку, бо досліджували часи досить віддалені від сьогоденних процесів. Однак поза цим контекстом польсько-українських стосунків існують ще пласти культури, зав'язані на німецько-австрійсько-українські стосунки і співмешкання, а також етносюжети пов'язані з українсько-жидівським співжиттям та з російсько-українським співперебуванням в часах імперського колоніалізму Російської держави на території України. Ці розгалужені і переплетені стосунки пов'язані з владою, релігією, з мовами, з етнокультурними чинниками дали українцям поняття мовно-релігійної відмінності, та культурно-історичної окремішності.

Тим часом, співперебування побутове, військове, державно-адміністративне дали у спадок цікаві і колоритні контексти в культурі українців та

інших народів. Наприклад, данський поет і дипломат на російсько-імперській службі Тор Ланге переклав українські народні пісні данською мовою для вжитку данцями. Тепер українські народні пісні є класикою данського народу. Ці пісні співаються на сценах Копенгагена, виконуються симфонічними оркестрами. Територіально та історично українці продовжують перебувати під культурно-релігійним, мовно-побутовим, державно-управлінським факторами сусідніх народів. Трудова еміграція дається взнаки.

На момент укладання Петром Даниляком «Словника подільських говірок» до названого тексту, перекладач уже був ознайомлений з лексичною різноманітністю польсько-подільських та єврейсько-подільських авторів. Тексти і словники стали улюбленою справою краєзнавця, сина подільської землі Петра Григоровича Даниляка. Антоні-Юзеф Ролле, Цві Шарфшейн та їхні тексти оповідань стали його першим історико-краєзнавчим уподобанням. Тридцять років військової та державної служби не розірвали ментальний зв'язок з малою Батьківщиною – Поділлям.

Коли залишив державну службу, майже повністю присвятив себе краєзнавству, іноземним мовам та перекладацькій діяльності. В кожному конкретному випадку перекладач виступив і в ролі дослідника контексту подій та біографічної канви авторів, з творами яких він працював. У своїй перекладацькій справі Петро Григорович зорієнтований на принцип перекладача:

«Хто робить дослівний переклад, той бреше,

Хто – літературний, той блюзнір»

Книга єврейських мудреців «Піркей авот»(Повчання батьків).

Ним опубліковані статті про Барську конфедерацію, про інспектора шкіл Київської, Подільської та Волинської губерній Тадеуша Чацького, про історика та публіциста лікаря Йосипа-Антонія Ролле, написав розвідки про Раймунда Корсака, Зигмунда Красінського та журналіста Семена Індурського, а також став автором ряду публіцистичних статей, наприклад, «Ліки від безпам'ятства» про книжку історичних нарисів «Незнане Поділля» Сергія Єсюніна. Та є автором літературних творів; переклав з англійської спогади Цві Шарфштейна «Мої рідні Дунаївці», а з польської низку історичних праць Юзефа Ролле, Сильвестра Венжика-Грози, Юзефа Крашевського, Романа Афтаназі про Миньківці, спогади Францішка Ковальського про Миньковецьку державу Ігнація Сцібора Мархоцького, великого латифундиста та оригінала, який обжився і збагатів на Поділлі та розбудувався на побережжі Чорного моря – курорт Кароліно-Богаз.

Авторський доробок Петра Даниляка, публіциста, біографіста та перекладача друкувався у виданнях наукових та популярних, мали місце окремо видані книжки. Твори друкувалися:

в «Українському історичному журналі»;

в історико-краєзнавчих збірниках «Дунаєвеччина очима дослідників, учасників та свідків подій» (Науково-краєзнавчий збірник);

у Всеукраїнському тижневику «День»;

у «Дунаєвечському віснику» надрукована повість Цві Шарфштейна «Мої рідні Дунаївці»;

оповідання А.-Ю. Ролле «Бабка поета»,

у «Наукових записках Центру Мархоцькознавства» зономера друкувалися статті та переклади про землю Миньковецьку, до прикладу, текст Романа Афтаназі «Миньківці» та багато документів;

у Вінницькому альманасі «Русалка Дністровая» у №4 за 2017 опубліковано «Спогади про Одесу, Єдисан і Буджак» текст щоденника мандрівки Юзефа-Ігнація Крашевського.

В журналі «Отечественные записки» опублікована повість з історичного побуту подолян «Чиншовики», автором є Лев Котелянський, родом із Кам'янця-Подільського.

Спробу видрукувати її переклад двічі здійснила Олена Пчілка. Антиукраїнські обставини не дали україномовному тексту дійти до українського читача. Видавець та редактор Іван Франко та його архіви були заарештовані.

Сподіваємось більш як через 120 років, уже текст «Чиншовиків» Лева Котелянського у перекладі Петра Даниляка добереться до українського читача!

Творчий доробок перекладача Петра Даниляка ще не повністю опублікований. До прикладу, літературно-історичні твори «Спадщина по князю Нассау», «Опришок», «Антоній-Новіна Злотницький», «Семен Наливайко», «Записки Хршонщевського», «Початок польської торгівлі на Чорному морі та судноплавство по Дністру» доктора Антоні-Юзефа Ролле ще в рукописах, і зокрема ґрунтовна стаття «Про українсько-єврейські стосунки» в українському середовищі. А також очікує друку «Словничок дунаєвечських говірок» – оригінальна лексикографічна добірка слів до «Словника подільських говірок».

Упорядник цієї збірки, сподівається, що найприскіпливіші шанувальники подільської старовини задовольнять свої смаки від прочитання цих українізованих історичних текстів – свідків старого минулого на Поділлі, що вийшли з перекладацької лабораторії Петра Даниляка.

Марценюк В.В.
м. Хмельницький

ЛІКАР ВІД БОГА, НАУКОВЕЦЬ, КЕРІВНИК

У Хмельницькому обласний шкіро-венерологічний диспансер уже багато років поспіль функціонує, як організаційно-методичний та лікувально-консультативний центр регіону з організації боротьби з вензахворюваннями, гастрозаразними й іншими шкіряними хворобами.

Хоч архівних даних про функціонування цього лікувального закладу до Другої світової війни не збереглося. Проте, за свідченням ветеранів шкірвенслужби та місцевих жителів він був створений у 1922 році лікарем Гальперніним. У 1937 році колектив диспансеру очо-

лив його колега Л.Р. Черток, який працював до окупації міста німецько-фашистськими загарбниками й надалі був на цій посаді з 1945 по 1953 рік. У післявоєнний період головними лікарями працювали Д.І. Хесин та В.В. Гончаров. Вони трудилися у різні роки і своєю невтомною працею залишили вагомий рядок у трудовій історії лікувального закладу. Загалом чимало зробили для розвитку матеріально-технічної бази, вдосконалення лікувального процесу тощо.

А з 1991 року колектив обласного шкіро-венерологічного диспансеру очолює Олег Анатолійович Каденко, а з 1992 він головний позаштатний дерматовенеролог обласного управління охорони здоров'я. Нині-директор управління Комунального некомерційного підприємства «Хмельницький обласний дерматовенерологічний центр Хмельницької обласної ради, голова групи експертів зі спеціальності «Дерматовенерологія», «Дитяча дерматовенерологія» департаменту охорони здоров'я Хмельницької облдержадміністрації.

... До цього, а це було понад 40 років тому, молодий лікар Олег Каденко після закінчення Воронежського державного медичного інституту влився в колектив Одеського обласного шкірно-венерологічного диспансеру лікарем-інтерном. В подальшому довелося працювати дерматовенерологом в Миколаївській центральній районній лікарні цієї ж Одеської області. А з 1981 року викладачем та завідувачем акушерським відділенням в Кам'янець-Подільському медучилищі, завідувачем стаціонарним відділенням міського шкірдиспансеру, головним лікарем міської дитячої лікарні, очолювати Кам'янець-Подільський міський відділ охорони здоров'я що на Хмельниччині.

Працюючи на цих посадах Олег Анатолійович вчився і вчив інших, вивчав досвід знаних науковців-дерматологів. Талант і працелюбність принесли йому славу, а ого пацієнтам можливість позбутися шкірвензахворювань тощо.

Нині Олег Каденко знаний на Поділлі та за його межами лікар від Бога, науковець, керівник. Він доктор медичних наук, професор. Заслужений лікар України. Понад 35 років поспіль займається менеджментом у сфері охорони здоров'я. Має декілька вищих освіт: медичну, економічну, юридичну.

Спеціалізується на лікарських спеціальностях «Дерматовенерологія», «Організація охорони здоров'я» та «дитяча дерматовенерологія», має сертифікат лікаря-спеціаліста по сексології та медичній психології.

Входить до складу керівних органів ГО «Українська організація дерматовенерологів і косметологів». Олег Анатолійович член спеціальної вченої ради із захисту дисертацій Національної медичної академії післядипломної освіти ім. П.П. Шупика, Національної спілки журналістів України, академік Академії наук вищої освіти України.

Є автором більше 90 наукових та навчально-методичних робіт. Завдячуючи Олегу Анатолійовичу велика увага в лівальному закладі приділяється матеріально-технічній базі. За останній час в диспансерному, стаціонарному та інших службових приміщеннях зроблено «Євроремонт», створені необхідні умови для лікування хворих. За результатами проведеної ще в 2008 році акредитації, диспансеру присвоєна вища категорія.

Лікувальний заклад є центром підготовки молодих кадрів дерматовенерологів. Тут постійно ведуть навчання на робочих місцях лаборантів центральних районних лікарень регіону у клінічній і центрально-серологічній лабораторії.

Прикметно, що для покращення медичного обслуговування сільського населення організовано прийом обласних спеціалістів-дерматовенерологів в районних центрах та містах. Це дає можливість Подолянам отримувати консультації за місцем проживання, а не долати десятки кілометрів до обласного центру.

За словами директора Департаменту лікування дерматовенерологічних хвороб ефективно при виявленні на початкових стадіях.

В лікувальному закладі просили розповісти про однодумців Олега Каденка, які серце і душу віддають хворим, роблять усе, аби вивести їх з недуги. Це, зокрема, завідувачі – стаціонарним відділенням Віталій Миколайович Коломієць та поліклінічним Кирило Борисович Антоненський, лікарі Світлана Петрівна Белявська, Жанна Петрівна Драга, Світлана Володимирівна Шевченко й інші, середній медичний персонал.

Досягнуте для Олега Анатолійовича та його славного колективу не рубіж, вони й надалі працюють в пошуках нових шляхів удосконалення лікувально-профілактичної, методичної і господарської роботи з надання медичної допомоги населенню міста й області загалом.

– Наш колектив має сили і енергію вирішувати будь-які поставлені перед нами завдання для покращення і вдосконалення медичного обслуговування Подолян, – сказав на закінчення нашої розмови Олег Каденко.

*Троян Р.Ф.
с.мт. Білогір'я*

ЇХ ПОДВИГИ НЕВМИРУЦІ

Понад три місяці 75 років тому, точилися криваві бої за визволення Хмельниччини від нацистських загарбників. Трьома військовими операціями Першого Українського фронту звільнявся наш край від гітлерівських окупантів. Із закінченням Житомирсько-Бердичівської операції на початку січня 1944 року позбулася нацистського іґа Полонщина. Карателі жорстоко познущалися над нашими земляками. Відступаючи вони спалили кілька сіл та вбили сотні людей.

Вже нинішньої пори спочатку року з цього мальовничого краю 9 січня розпочала свою ходу Естафета пам'яті «Слава визволителям України» присвячена 75-річчю визволення Хмельниччини. До пам'ятних місць прийшли учасники бойових дій, ветерани усіх категорій, діти війни, молодь, представники місцевої влади. Громадськість району і міста Полонного урочисто вшанували пам'ять визволителів того часу. До пам'ятників і обелісків лягли квіти, а з братських могил відібрано землю у капсули і розміщено їх у військовому рюкзаку, як символу Естафети.

Із завершенням Рівненсько-Луцької військової операції під командуванням генерала Ватутіна у січні, на початку лютого 1944 року було звільнено від загарбників північно-західну частину нашої області. Радо

тоді зустрічали визволителів жителі Славутчини та Шепетівщини, які безстрашно боролися з окупантами.

До Білогірського району Естафета пам'яті «Слава визволителям України» надійшла 5 березня із центру партизанського краю – Славутського району, де жителі одні з перших у часи лихоліття стали на підпільну і партизанську боротьбу з ворогом. Їх наслідували – ізяславчани, ляхівчани і теофіпольчани. А громадськість і ветерани останніх зустрічали Естафету 11 березня цього року.

Ступивши на нашу землю нацисти ненаситно грабували підприємства, колгоспи, споживчу кооперацію, вивозили продовольство до фатерлянду, паралізували соціальну сферу тощо. Вони безжалісно стали тероризувати населення, розстрілювати активістів. Такої участі зазнали: В.О.Борук з Карабіївки, Я.Т.Поберезький з Ільковець, Кузьма Станчук і Тимко Таранчук з Кунчі, М. Ю. Гажарита з Гаврилівки, Д. І. Глабай М. М. Царук з Олійників, Андрій Супрун, Денис Таранський з дружиною, Петро Дида, Степан Сіверський з Новоставець, В.В. Байдюк з Вовковець, О.П.Маслянчук з Заруддя, П.М.Гладищук, Г.Л. Коломійчук у Строках та ін. За непокору і за зв'язки з партизанами було замучено кілька сотень теофіпольчан у селах Волиця, Воронівці, Гальчинці, у Караїні – розстріляно 92 жителів і спалено ще й село. Також в одній Базалії розстріляли 268 мирних жителів. Всього за роки окупації було закатовано і розстріляно: у Теофіпольському районі – 1500 євреїв, Білогірському районі – 3363 чоловік, в т.ч в тростянецькому лісі, в урочищі «Тудин» – 2300 євреїв, Ізяславському районі у 6-ти місцях захоронено їх 11141 чоловік, Славутському – 13000 євреїв і знищено 150 тис. військовополонених у таборі смерті «Грослазареті 301», Шепетівському районі – 31913 чоловік, з них 20 тис. військовополонених.

Як свідчать архівні джерела, сміливі патріоти, вже восени 1941 року стали гуртувати підпілля. В Ямполі групу очолив мужній Микола Воцило, в яку ввійшли Антон Василюк, Сергій Сальник, Федір Рудюк, Єфросина Багніцька, Василь Вільчинський, Михайло Фесенко та інші земляки і колишні прикордонники. Сміливо вступили на шлях боротьби підпільники під керівництвом Івана Михайлова у с. Семенові, Никифора Кучерука, Дмитра і Тимофія Котовських у Ляхівцях і Жижниківцях, Сави і Федора Декалюків у Дідківцях, Дениса Поліщука в Синютках та в інших селах. А у Човгузові – нескорений Ф.Д. Бульбах згуртував сім односельців-побратимів. Активізувалося підпілля під керівництвом І.С. Овуцького, М.Я. Царука, А.О.Пашука у Теофіполі, М.В. Блюсюка, М.Г.Сацюка у Святці, Г.І.Гуменюка у Малому Лазучині, А.Т.Масловського у Караїні та в інших населених пунктах. На жаль частина земляків-героїв загинуло у катівнях гестапо.

Разом з тим прикрим є те, що бюрократична машина свого часу не визнала їх героїчні вчинки, як підпільників. І лише завдяки копіткій роботі пошуковців і багаторічній діяльності досвідченого краєзнавця Івана Архиповича Стасюка, події лихоліття та імена патріотів того часу стали нетлінною пам'яттю жителів краю.

Не змирилися з нацистськими поневолювачами чимало жителів села В'язовець. Сюди із завданням організації підпільної і партизанської боротьби з ворогом прибув з Ляховець Карпо Сафонович Божевський і влаштувався старостою. Німці сприйняли його, як зобиженого радянською владою, бо його батька раніше розкуркулили. Божевський не збирався служити ворогам. Він саботував заготівлю і відправку зерна, худоби, птиці у Німеччину, стримував роботи у господарському дворі (колишній колгосп). По суті ним симулювалося відправлення робочої сили у фашистську неволю, бо попереджав усіх, щоб молодь заховалася. Цим скористалася моя мама Софія і пересиділа облави у родичів у Козачках на Лановеччині. Незаперечний той факт, що перше вивезення з В'язовця бранців відбулося не у січні, як вимагали окупанти, а 6 травня 1942 року і вже без Карпа Божевського, який змушений піти у підпілля. З села за два роки було відправлено 223 жителів і в основному молодь, а з усієї Білогірщини – 3227 чоловік, то з Теофіпольщини відбули у неволю 5812 особи остарбайтерами, з них не повернулися, понад дві сотні бранців та серед них мамина сестра Варвара.

Божевський з однопумцями Тимофієм Вельмою, Власом Гончаруком, Романом Трояном та іншими, активно розгорнули підпільну діяльність і стали давати опір гітлерівцям та їх прислужникам. До них пристали також і звільнені військовополонені. Допомогали сміливцям-розвідникам Гордій Собчук, Тарас Гоц, Семен Золотнюк, а його юний син Василь став зв'язковим антифашистського підпілля. У Воробіїці з цією, функцією успішно справлявся, майбутній відомий журналіст Вадим Шептицький. Як наслідок в'язовецька підпільна група стала зародком майбутнього партизанського загону, який об'єднав підпільників навколишніх сіл Ляховеччини та Теофіпольщини і ввійшов до партизанського з'єднання ім. Ф.М. Михайлова, очолюваного Антоном Захаровичем Одухою, майбутнім Героєм Радянського Союзу.

Як згадував досвідчений партизан, воробіївчанин Андрій Зінов'євич Деркач, завідувач Ізяславським райвно, йому довелось зустрічати у з'єднанні О. Сабурова і супроводжувати призначеного начальника обласного штабу партизанських загонів С. Олексенка. Він підтвердив, що загін Божевського того часу зріс до 474 штиків і був грозою для німецьких загарбників в Ізяславському, Ляховецькому, Плужненському і Теофіпольському районах. Як данину пам'яті у райцентрі останнього досі на

адмінбудинку збереглася меморіальна дошка, що у 1942-1944 роках тут діяв підпільний райком партії на чолі з Карпом Божевським, який організував запеклу боротьбу з нацистами. Народні месники чинили так, щоб швидше вигнати окупантів з рідної землі.

Здійнюючи диверсії вони вивели з ладу залізничну колію Тернопіль – Шепетівка, зірвавши два мости і зупинили рух та перевезення ворогом на схід військової техніки, боєприпасів і живої сили. Було зруйновано міст через Полкву по шосейній дорозі. Одночасно було спалено приміщення середньої школи у В'язовці, де гітлерівці мали розмістити опорний пункт жандармерії. Партизанами було звільнено понад 300 чоловік для відправлення на каторжні роботи у Німеччину. Перешкоджено було вивезення туди ж 400 голів овець, 500 центнерів цукру, 44 тисячі літрів спирту, з яких 40 тисяч було знищено. Було ліквідовано групу фашистських льотчиків, бургомістрів Ляховець і Ямполя, шуцманського начальника та його підлеглих і кілька старост тощо. П'ятий батальйон на чолі з Божевським звільнив 21 січня 1944 року районний центр селище Ляхівці і утримував до приходу Червоної Армії. Разом з бійцями загону Миколи Вошила з 27 на 28 лютого того року з великими боями була звільнена станція Лепесівка. Аналогічно було вибито фашистів з Острога, Ізяслава, Славути, Плужного та з багатьох інших населених пунктів з'єднанням народних месників А.З. Одухи. До його складу входило більше десятка партизанських загонів, чисельністю майже чотири тисячі осіб. Ними було підірвано 278 ешелонів і знищено 1818 вагонів з бойовою технікою та озброєнням, а також здійснено 896 боїв і вкорочено життя біля 30 тисячам гітлерівцям.

Нещадно боролися з ворогами на сході і півдні Теофіпольщини, Красилівському і Волочиському районах, партизанські загони, що входили в з'єднання А.З. Одухи, очолювані Олексієм Івановим та Іваном Музальовим, майбутніми Героями Радянського Союзу.

Майже рік альтернативно вів активну боротьбу з окупантами у західній частині району загіг українських націоналістів І.А. Врублевського на псевдо «Голота», уродженця с. Човгузова, який до війни вчителював у с. Хорошів Ляховецького району. Бійці-«іскривці» цього загону громилі поліцейські дільниці у Святці, Шибеній, жандармерію у Теофіполі, допомагали виживати підневільним селянам тощо. Їх патріотизм відчували жителі сіл Вовковець, Мар'янівки, Немиринець, Лисогірки та інших населених пунктів сусідньої Лановеччини.

Одночасно, за твердженням архівів, символічними і невдалими були рейди із західних земель частини сотень УПА «Бистрого», «Буланого», «Одісея» та «Яреми» в кінці 1943 року на терени нашого краю.

У двобій з ворогом героїчно загинуло багато підпільників і партизанів. Серед них В.Д. Гнатюк, А.І. Горський з Поляхової, П.В. Греля, М.В. Повх,

Ф.І. Трунов, П.В. Чух, Т.Ю. Швидкий з Михиринець, понад десятка сміливців з Волиці Польової та багато інших.

Досі пам'ятає Ніна Яківна Огаркіна, яка нині мешкає у Летичеві, як у ранковій тиші пізньої осені пролунала автоматна черга у Дідківцях. То розпочалася фашистська облава на місцевих підпільників та партизанів, які зігрівалися після нічного рейду у хаті лісника Сумбатова. Тоді в лещата до гітлерівців потрапили Сава і Федір Декалюки, Петро Басмат та Василь Дема, яких закатували у Ізяславській буцегарні. У тих застінках знайшли свою смерть також нескорені підпільники з Теофіпольщини М.Я. Царук, А.О. Пашук, Я.В. Бондар, Г.І. Гоцак, Є.О. Данчук, В.І. Дролюк. На явочній квартирі зірвав себе і власовців, гранатою Никифор Кучерук, батько мого старшого товариша Віктора. В гестапо закатовано медсестру В. Денисюк, підлітків А. Завадського та О. Завадського з Тростянки та з інших сіл Надгориння.

Тобто Білогірщина (Ляховеччинна) і Теофіпольщина перебували під нацистською окупацією понад 970 днів, а 4 березня 1944 року розпочався 3-й етап визволення області, наступальною Проскурівсько-Чернівецькою військовою операцією Першого Українського фронту під командуванням Жукова.

Для її проведення було задіяно п'ять загальновійськових, три танкових і одну повітряну армії. За перші два дні боїв здійснено прорив по лінії фронту на 180 км і звільнено ряд райцентрів і 500 населених пунктів. Особливо жорстокі бої відбулися біля Білогіродки та на Теофіпольщині, і в цей час було розбито чотири танкові і вісім піхотних німецьких дивізій. Найбільше відзначилися з'єднання 60-ї армії під командуванням генерал-лейтенанта І.Д. Черняховського, танкісти підрозділів 3-ї армії генерала П.С. Рибалка і 4-ї армії, генерала Д.Д. Лелюшенка.

За даними військових архівів, які опрацював відомий член НСЖ України, красзнавець Вадим Петрович Шептицький, ворог зосередив в цьому регіоні значні бойові сили. Тому при визволенні Ямполья, Святця, Базалії, Єлизаветполя і Теофіполя, полягло сотні червоноармійців і партизанів, що спочивають у братських могилах згаданих районів. А військовим частинам присвоєно почесне найменування «Ізяславських», «Ямпільських» і зокрема 8-й стрілецькій дивізії, 3-й гвардійській мотострілковій бригаді, 240-му окремому гвардійському мінометному дивізіону, 317-му армійському інженерному батальйону та 52-му штурмовому авіаполку.

Після завершення Проскурівсько-Чернівецького побоїща, маршала Г. Жукова було нагороджено орденом «Перемоги» №1, а фельдмаршала Е. Манштейна усунуто Гітлером з посади і більше не доручалося командувати військами.

Не викликає сумніву твердження великих воєначальників те, що битва за Поділля була однією з найжорстокіших після Курської дуги. Бо визволителі, зрошуючи кров'ю кожну п'ядь української землі, сплачували дорогою ціною власного життя, звільняючи міста і села Хмельниччини, долаючи великий супротив завіснлого ворога і спасали народ від коричневої чуми. Пам'ять про їх героїчні, безсмертні подвиги подоляни свято бережуть у своїх серцях.

Джерела та література:

1. Слободянюк П.Я., Вавринчук М.П., Олійник Ю.В. Воєнне лихоліття на Поділлі (1941-1045 рр.) – Кам'янець-Подільський: «ПП Медобори 2006», 2007. – с. 205, 221-222;
2. Кадук І.П. Край білих гір. До 85- річчя утворення Білогірського району. – Шепетівка, 2008р. – с. 88-93;
3. Стасюк І.А. Теофіпольщина – Львів: «Каменярь», 1993. – с.30-31,61-62, 233-234, 310-325;
4. Мокрій Ю., Джуджук Л., Хоптяний Л. За Україну, за її волю. Книга пам'яті Підволочиського району. – Тернопіль «Збруч», 2009р. – с.22-25.

Флентін В.В.

м. Хмельницький

СПОРТСМЕНИ-ЛЕГІОНЕРИ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ В ЄВРОПІ

Заспа Лариса Леонідівна, народилася 22 вересня 1971 року в Хмельницькому, гандболістка, амплуа – воротар, заслужений майстер спорту України. Проживала за місцем народження до 14 років, навчалась в ЗОШ №14 і займалась гандболом в Хмельницькій ДЮСШ 1 у тренера Михайла Тимошенка. Потім була запрошена в Київ удосконалювати свою спортивну майстерність до республіканського спортінтернату. Закінчила Київський державний інститут фізкультури.

За збірну команду України виступала з 1995 р. по 2005 р., у складі якої зіграла біля 70 матчів. Була капітаном національної олімпійської збірної (2004 р). Під час професійної спортивної кар'єри грала на позиції голкіпера в гандбольних українських жіночих командах: «Автомобіліст» (Бровари), «Спартак» (Київ), «Мотор» (Запоріжжя).

Лариса Заспа є найтитлованішою гандболісткою країни часів незалежності України, визнавалась кращим воротарем багатьох міжнародних турнірів. Найвагоміші спортивні досягнення: бронзова призерка XXVIII Олімпійських ігор (2004 р, Афіни); чемпіонка молодіжного чемпіонату світу в складі збірної команди СРСР (1991 р.); срібна призерка Суперкубка Європи та володарка Кубка кубків Європейських країн серед клубних команд в складі «Мотора» (2000, 2001 рр.); 11-разова чемпіонка України, 2-разова срібна призерка чемпіонатів України володарка Кубка України в складі «Мотора» і бронзовий призер в складі «Автомобіліста».

Нагороджена орденом княгині Ольги III ступеня (2004 р.).

З 2012 р. в місті Хмельницькому на її честь під патронатом Національного олімпійського комітету України проводиться популярний гандбольний турнір серед дівочих команд.

А ще Лариса спромоглася у складі словенської команди «Робіт-Олімпія» (Любляна) виступити у фінальній стадії Суперкубка Європи серед клубних команд і посісти третє місце (1997).

Шершун Богдан Миколайович, народився 14 травня 1981 р. в Хмельницькому – український футболіст, захисник, майстер спорту міжнародного класу, вихованець футбольної школи хмельницького «Поділля» і дніпропетровського «Дніпра». У 1997-2001 рр. грав за збірні команди України різних вікових категорій, став срібним призером чемпіонату Європи серед юнаків (2000). До 2014 р. виступав за професійні клуби української Прем'єр ліги: «Дніпро» (Дніпро), «Арсенал» (Київ),

«Кривбас» (Кривий Ріг), «Волинь» (Луцьк). Разом з «Дніпром» став бронзовим призером чемпіонату України (2001). У складі національної збірної України зіграв 4 матчі (2003-2006).

У 2002-2005 роках виступав за команду московського ЦСКА, в складі якої провів 81 матч, забив 2 голи та виграв низку національних титулів – чемпіонат (2003), Кубок (2002 і 2005) та Суперкубок (2004) Росії, а також Кубок УЄФА (2005).

Матвійчук Василь Олександрович, народився 13 січня 1982 року в с. Білогородка Ізяславського району Хмельницької області, легкоатлет, майстер спорту України міжнародного класу (біг на довгі дистанції), випускник факультету фізичної культури Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. З 1998 по 2013 рр. виступав за Хмельницьку обласну організацію ФСТ «Динамо» України та національну збірну Укра-

на Олімпійських іграх (2008 р, Пекін, Китай) за часів незалежності України.

З 2001 р. по даний час тренується і проживає в місті Домодосоле (Італія), тривалий час з дозволу Федерації легкої атлетики України представляв місцевий клуб «Cover Sportiva Marei».

1 листопада 2003 року в м. Ареццо став чемпіоном Італії у напівмарафоні (21,0975 км.) , встановивши рекорд України серед молоді (U-23) – 1год. 02 хв, 15 сек.

25 лютого поточного року досвідчений Василь Матвійчук переміг у традиційному міжнародному пробігу , встановивши новий рекорд 10- кілометрової траси (29хв24сек), прокладеної вулицями італійського міста Місано.

2012, 2013) в складі «Шахтаря» (Донецьк)

їни. Багаторазовий переможець та призер всеукраїнських і міжнародних змагань з бігу на стаєрських дистанціях (від 3000 м до марафону) по стадіону, шосе, в кросах серед юнаків, юніорів, молоді та дорослих (з 2000 р. по теперішній час).

Найвагоміші здобутки на офіційних спортивних форумах: срібний призер чемпіонату Європи серед молоді (U- 23) з бігу на 10000м (2003р), чемпіон Європи серед юніорів (U-20) з бігу на 10000м (2001 р), чемпіон Європи серед юніорів (U-20) з легкоатлетичного кросу на 8 км.(2001 р). Став першим вітчизняним бігуном, який зміг фінішувати у марафоні

Чигринський Дмитро Анатолійович, народився 7 листопада 1986 року в м. Ізяслав, український футболіст, амплуа – захисник, заслужений майстер спорту України, гравець збірної команди України (2006-2011), віце-чемпіон молодіжного чемпіонату Європи (2006); володар Кубка УЄФА (2008/2009), чемпіон України (2006, 2008, 2011,

Чемпіон світу серед клубів (2009), чемпіон Іспанії (2010) в складі «Барселони» (Барселона).

Чемпіон Греції (2018) в складі АЕК (Афіни).

Нагороджений орденом «За мужність» III ступеня.

Шмаков Євген Вікторович, народився 7 червня 1985 року в Хмельницькому – український футболіст, півзахисник, вихованець хмельницького футболу та львівського спортінтернату. В Україні виступав (2003-2009) за професійні команди вищої та Прем'єр ліг: «Карпати», «Галичину» зі Львова, луганську «Зорю», київські клуби «Динамо» та «Арсенал», сімферопольську «Таврію» та «Іллічівець» з Маріуполя.

З 2010 по 2012 р. грав за кордоном в чемпіонатах Білорусі, Азербайджану і Казахстану. Разом з клубом «Гомель» став бронзовим призером чемпіонату та володарем Кубка Білорусі (2011). У червні того ж року за опитуванням білоруського футбольного порталу «Football.by» визнаний найкращим легіонером білоруського чемпіонату.

Безотосний Дмитро Олександрович, народився 15 листопада 1983 року в Хмельницькому, український футболіст, воротар, вихованець місцевої дитячо-юнацької спортивної школи.

Відомий виступами в українських футбольних клубах Прем'єр ліги «Металург» (Запоріжжя) та «Чорноморець»(Одеса).

У 2015-2019 роках у складі азербайджанської команди «Габала» (Габала) зіграв 100 матчів, в яких пропустив 73 голи. Віце-чемпіон (2016/2017,

2017/2018) та бронзовий призер (2015/2016) чемпіонатів Азербайджану, володар Кубка Азербайджану (2018/2019).

Плотницький Олег Юрійович, народився 5 червня 1997 року в с. Липівка Тростянецького району Вінницької області, український волейболіст, амплуа-догравальник, капітан національної збірної. З трьох років проживав у Хмельницькому. Зростав у сім'ї волейболістів. Після завершення ігрової кар'єри його батько – Юрій Володимирович, став для Олега

першим тренером. Сина тренував з другого класу у спорткомплексі «Новатор», поки той навчався у ЗОШ №10, НВО №5. У восьмому класі Олег перебрався до Харкова, де підвищував свою майстерність в обласному училищі фізичної культури №2.

Першою професійною командою для нього була харківська «Юракадемія». Потім виступав за «Локомотив»(Харків) – найсильніший клуб в історії українського волейболу, з яким ставав чемпіоном (2016 та 2017роках) та володарем Кубка країни.

В збірній України з 2013 року. У першому матчі грав за команду 1995 року народження. В 2016

році став віце-чемпіоном Європи серед юніорів до 20 років, найкращим догравачем чемпіонату.

З чотирнадцяти років також бере участь у змаганнях з пляжного волейболу. З першим партнером Микитою Калабердою переміг в юнацькому чемпіонаті України 2011 року. Два роки грав у парі з Дмитром Канаєвим, а потім – з Іллею Ковальовим, партнером по «Локомотиву», разом з яким виборов «срібло» чемпіонату світу серед юніорів до19 років(2014) та «бронзу» чемпіонату Європи серед юніорів до 20 років (2015), взяв участь у II літніх Юнацьких Олімпійських іграх (Нанкін, Китай,2014).

У листопаді 2017 року отримав запрошення від італійського клубу «Монца». Наразі є єдиним українським представником в найсильнішій волейбольній лізі (Серії «А»). З травня 2019 року успішно виступає за «Перуджу» (Перуджа) – срібну призерку чемпіонату та володарку Кубка Італії, в складі якої виграв Суперкубок Італії (листопад 2019 року). Наразі ця команда після 18 перемог у 20 зіграних матчів перебуває на провідних позиціях в італійському чемпіонаті 2019/2020 і увійшла в півфінал волейбольної Ліги європейських чемпіонів.

Через складну ситуацію з коронавірусом в Італії наш спортсмен перебуває на вимушеному карантині і в невизначеності. Усвідомлюючи серйозність проблеми, волейболіст переконаний, що карантин і призупинення змагань були єдиним виходом із ситуації .Зі своїми враженнями і застереженнями від пов'язаного з пандемією корона вірусу карантину в

Перуджі (провінція Умбрія) він ділиться у соцмережах. «Людське життя важливіше за будь-які титули, звання і гроші, - підсумовує Олег в інтерв'ю журналісту Івану Вербицькому, «Главком» . – Знаєте. Мене сильно здивувало, коли під моїм повідомленням десятки українців писали обурливі коментарі, а іноді просто образи. Люди кажуть, що не мають роботи і їх начебто й можна зрозуміти. Але невже вони не збагнуть, що без життя гроші їм будуть непотрібні».

*Церклевич В.С.
м. Хмельницький*

АНТОНІНИ: АРИСТОКРАТИ ДУХУ, ПРАЦІ, ЛЮБОВІ

У «Поезії садів» Дмитра Ліхачова є такі рядки: «Сад – це подоба Всесвіту... Однак сад – книга особлива: вона віддзеркалює світ лише в його добрій, ідеальній сутності. Тому найвище значення саду – рай, Едем». За цими рядками в моїй уяві постають мої чудові друзі: Володимир Халайцян і Наталія Стрельбіцька. Володимир – істинний митець садово-паркової архітектури. І всі ми памятаємо, що в шляхетну, романтичну добу створити парк-сад, Едем для коханої Жінки було проявом найвищої любові.

Ця емоційно-публіцистична і лише подекуди наукова стаття – про шляхетний рід, представники якого мали за мету прикрашати своїми вчинками життя, бути зразком аристократизму, праці, а головно – любові.

З великою душевною радістю присвячую цю скромну працю шанованому мною ювіляру, Володимир Халайцян.

Містичні та реальні виміри Антонін. Потрапляючи в Антоніни, відчуваєш себе у вимірі трьох реальностей – у провінційне середмістя вкраплюються будівлі, що архітектурою і духом спрямовують нас до казкових німецьких містечок з «пряничними» будиночками, де Русалонька розглядає освітлені вікна, Герда шукає Кая, Нільсен мандрує з гусьми...

Є ще й третій вимір Антонін – той, де на тлі розкішного палацу на мить зупинилося шляхетне товариство, щоб зробити світліну перед полюванням, де Левунцьо радісно вибігає, аби зустріти гостей, водночас жахаючи їх, де зусиллями Юзефа Потоцького, цього велета праці, Антоніни постають як взірці аграрної культури на Волині з прибутком у один мільйон золотих рублів на рік. Ця третя, найвеличніша реальність, живе лише в одному вимірі – вимірі пам'яті.

Трохи романтичної історії. Власниками міста у різні часи були представники старовинних шляхетських родів – Острозькі, Заславські, Любомирські, Сангушки. Першим магнетичну красу цих місць відчув Ігнатій Мальчевський, одружений на Антоніні Сангушко. Почуття, що поєднало двох людей, мотивувало молодого аристократа створити для коханої щось насправді унікальне. Так був закладений чудової краси декоративний парк, вибудувана резиденція, а історичне «Холодки» перетворилося на милозвучне «Антоніни».

Багатьом ця історія нагадає «Софіївку» і ви, шановні читачі, не помилитеся у своїх відчуттях. У аристократичну добу влаштувати на честь коханої розкішний парк вважалося вершиною возвеличення почуттів. Філософія парку – це філософія райського саду, Едему – найщасливішого місця на Землі, де живуть закохані. До слова, закладення і утримання парку вартувало у кілька разів більше, ніж будівництво самого палацу-резиденції. Втім, історія Ігнатія та Антоніни була драматичною, адже пані померла, а невтішний пан покинув райський куточок, де щастя перетворилось на сум.

Епоха величі. Найвеличніша епоха Антонін настала за Потоцьких – Альфреда Юзефа і Марії з Сангушків, згодом – Юзефа Миколая та Гелени Августи з Радзивілів. Дозволю собі процитувати п. Тересу Багінську-Журавську, авторку проникливого історичного нарису про Антоніни, з якою мала честь заприятелювати особисто на відкритті музею Потоцьких в Антонінах, у вересні 2018 року: «Для молодих Потоцьких антонінський палац був головною резиденцією у волинських маєтностях. Величезний особистий вплив на Антоніни мала Марія, «пані Альфредова». Потужна її індивідуальність ніде не маніфестувала виразніше, ніж в Антонінах. У Львові панувала вона в салонах і вищому товаристві, у Ланцуті над замком, в Антонінах – над усім!». На час, коли Антоніни перейшли у власність її сина, Юзефа Потоцького, це вже було взірцеве господарство з величним парком, що налічував 3475(!) видів рослин, розвиненим садівництвом та – найбільшою гордістю – кінним заводом.

Прогрес, автомобілі, лев та комфорт для усіх. Про розкішне багатство антонінських маєтностей, нині втрачених, написано в численних працях. Їхній зовнішній вигляд вражає зі старих світлин. Я ж маю велику насолоду написати про розкіш Особистості останнього власника Антонін – Юзефа Миколая Потоцького. Його онук, Марек Потоцький, так написав про свого видатного діда: «Молодший з братів Юзеф – несміливий, завжди послухний батькам, в молодих роках не мав нагоди активно діяти. Дістав від матері Антоніни – величезний простір землі з традиційною садибою-палацом. І тут – метамарфоза. Юзеф стає велетнем праці, як кількісно, так і якісно». Аби розуміти, чим стали Антоніни часів Юзефа Потоцького, до-

речною є така цитата: «представників англійського, французького і американського посольства запрошуюється на полювання до Антонін. Їм не відмовляють. Інші послы чекають більше. Великий князь Борис Романов... часто гостить на полюваннях. Візити близького родича царя створюють можливість на добрі відносини з російськими чиновниками, які... не дуже люблять поляків».

Які «економічні дива» здійснив молодий Потоцький у своїх маєтностях?

Найперше подолавши усі перешкоди, домігся імператорського дозволу на будову залізничниці, що пролягла від Коростеня на Поліссі, через Південь до Кам'янця-Подільського та перетнулася з чотирма залізничними магістралями. Відтак, продукція «Цукровні Антоніни» отримала безпосередній доступ до залізничних перевезень. Загалом, 55 тисяч гектарів родючої землі з 55 фільварками, чотири цукрових заводи, зерносховища, вирощування корів голандських порід, заснування звіринцю для акліматизації різних видів тварин, вірцеве рибне господарство, садівництво та оранжереї, вирощування сільськогосподарських культур за найпрогресивнішими агротехнологіями – усе це сприяло процвітанню Антонін. Невід'ємним атрибутом залишалось кінництво, розведення чистокровних арабських коней та англоарабів.

Втім, очевидно, що найбільшою цінністю у свідомості Потоцького були люди. Як зауважує Марек Потоцький, кожним напрямом «керували ретельно підібрані Юзефом люди, вивчені в аграрних академіях та університетах Європи. Добре оплачувані і заохочувані бонусами старанно збільшували якісний і фінансово-економічний результат праці». Нова лікарня, гімназія, пошта і телеграф, храми – усе це засвідчує велике суспільне піклування родини Потоцьких.

Непересічна особистість Юзефа Потоцького знайшла також вираз у його захопленнях: пристрасть до подорожей та пригод зумовила організацію ним упродовж 1890-1907 рр. декількох мисливських експедицій: в Індію та Цейлон, Сомалі, Судан та – для різноманіття – полювання на ведмедів у Вологодській губернії. З однієї з експедицій граф привіз левеня, що виросло на дорослого і лагідного «Левунця» та любило зустрічати гостей, викликаючи у них невимовний жах. Юзеф Потоцький також був великим поціновувачем автомобілів, яких мав у 1913 році дев'ять.

Фахверкове містечко. Для працівників маєтностей Юзеф Потоцький вибудовує ціле фахверкове містечко, що вже більше століття є візитівкою Антонін: автомобільний гараж з квартирами на другому поверсі (нині селищна рада), будівля «базару» з готелем, будинок управління кременчуцького цукрового заводу «Антоніни», приватні помешкання капельмейстера, працівника мисливської служби, вілли ветеринара і пасічника і, над

озером, розкішна віла, призначена для управляючих і конюшого. Гуляючи вулицями Антонін – справжнім фахверковим скансеном (сердечно запрошую до відвідин-прогулянки кожного, хто читає ці рядки), сприймаючи прегарно-казкову архітектуру віл, я не раз думала: чому саме стиль фахверк? Дозволю собі поділитися деякими спостереженнями з історії і філософії фахверку.

Вважається, що історичною батьківщиною стилю є Німеччина. «Fachwerk» – це архітектурна конструкція, що складається з дерев'яного каркасу та простору, який заповнюється сумішшю з глини, битої цегли, соломи; при цьому на світлому тлі стін виразно видно темні балки. Стиль здобув розквіт в XV столітті, а в XIX мода на фахверк знову повернулася. Різноманіття у перехрещеннях балок мало не лише функціональне, але й містичне значення. Балки, перехрещені у вигляді андріївського хреста, стилізованих фігур людини, сонця, зірок, були символами-оберегами, покликані захистити будинок від усіляких руйнувань, забезпечити добробут його мешканцям. На фасадах фахверкових будинків у Німеччині розміщені написи-девизи на кшталт: «Schweig still, zu Hause bleib, Mit Fleiß deine Arbeit treib» / «Будь тихим, перебувай удома, виконуй свою роботу належно»; «Das Haus ist mein und doch nicht mein, Als Pilger geh ich aus und ein. Mein Nachfahr wird auch Pilger sein» / «Цей будинок мій і не мій, я живу тут як подорожній. Мій нащадок також буде подорожнім»; «Wer Gott vertraut, hat wohl gebaut im Himmel und auf Erden» / «Хто довіряє Творцю, той буде надійно і на землі, і на небі».

Вражає, чи не так?

Замість післямови. У спогадах Марека Потоцького є такі пронизливі рядки: «Мій дід був одним з найважливіших представників своєї епохи. Він багато передбачив, був переконаним, що після невдалої революції 1905 року, гірша вже не загрозить. І тут він помилився. Перемогла його машина історії, якою стала більшовицька революція і її руйнуючі наслідки».

На одній з капітелей розкішного паркану, оздоблених родинними гербами, є «порожній» медальйон. Він передбачався як місце для гербу наступної власниці маєтку. У моїй уяві – це *tabula rasa*, на якій, можливо, постане щасливий символ щасливого майбутнього Антонін – правдивого зосередження аристократизму, праці, любові.

*Шкробот П.М.
м. Хмельницький*

ПРАЦЮЄМО, ЩОБ ЗБЕРЕГТИ І ПРИМНОЖИТИ БОЙОВІ І ТРУДОВІ ТРАДИЦІЇ

В публікації висвітлюється робота ветеранського активіста по пошануванню бойових і трудових традицій села Кузьмин, Красилівського району І.І.Момота. Ключові слова: Кузьминці справжні патріоти в роки Другої Світової війни, у післявоєнний період, пошанування традицій, тісний зв'язок ветеранства з громадськістю.

На Хмельниччині діють понад 850 первинних ветеранських осередків. В їх рядах учасники бойових дій, ветерани праці. Люди, які пославили рідний край, зробили все для того, щоб сьогоднішнє покоління мало змогу працювати, вчитись, успішно здійснювати свої плани на майбутнє.

І почесний обов'язок сучасників – свято берегти, пошановувати тих, хто чесно виконував свій обов'язок.

Як працює над цим громадськість, і перш за все, первинна ветеранська організація села Кузьмин Красилівського району, яку очолює майже 10 року Іван Іванович Момот, учасник бойових дій на території інших держав, наша розповідь.

І. Кузьмин – форпост бойової і трудової звитяги

Як засвідчує історія, в селі проживали і мешкають сьогодні люди горді, працьовиті.

Кузьминці є справжніми патріотами. На протязі багатьох років вони мужньо боронили свій край від іноземних загарбників. Відзначились вони й в борні з фашизмом у Другій світовій війні. Серед земляків військові – генерал-майор Д.О.Тробюк, полковники М.Гусак, В.Панасюк, Д.Стецюк, І.Думка, В.Гаврилук, П.Пилипчик та багато інших. Земляки відважно воювали на фронтах війни з нацизмом і були нагороджені орденами і медалями за ратні подвиги.

В рядах відважних – Микола Гусак, колишній секретар комсомольської організації кузьминського колгоспу, удостоєний бойових орденів. Мужньо воювали на фронтах війни проти нацизму і земляки Олексій Думка, Гнат Антоненць, про що засвідчують їх бойові нагороди.

В селі ведеться пошук імен земляків, які воювали з нацизмом і віддали своє життя за свободу. В місцевому парку встановлено алею портретів кузьминців, що воювали в роки війни. В ній більше 360 фотографій. Їх кількість зростає з кожним роком. Пошуки реліквій, пов'язаних з війною, в селі займається ветеранська організація, волонтери, учні, вчителі місцевого ліцею. Тут робиться все можливе, щоб якомога повніше висвітлити і зберегти у пам'яті прийдешніх поколінь події тих пам'ятних років.

Знаменним для села був 1935 рік. Саме в цьому році Кузьмин прославився на весь тодішній Радянський Союз, як один з піонерів буряківників-п'ятисотенців. Звичайно, це було не випадково. Тут жили роботящі люди, які обробляли родючі кузьминські землі. І в 1935 році ланкові Х.Байдич, К.Андрощук, Т.Стецюк, М.Пилипчук виростили високі врожаї цукрових буряків, були в Москві на прийомі колгоспниць-п'ятисотениць з керівництвом партії і уряду. П'ятисотениці з Кузьмина були нагороджені орденом Леніна.

Досягнуті успіхи досить швидко міняли обличчя села.

Дух традицій пронизив все життя села. І вони і сьогодні живуть в діях односельчан. Кузьминці гордяться тим, що з їхнього села вийшли знані люди праці, серед яких – заслужений працівник сільського господарства України Я.К.Гринюк, заслужений вчитель України О.А.Думка, заслужений лікар Російської Федерації Г.М.Синиця.

Для збереження справжнього кузьминського духу, в селі працюють над тим, щоб зробити правильні висновки з сьогодення, намітити шляхи по досягненню нового ступеня розвитку «малої батьківщини».

І місцева влада разом з ветеранською організацією постійно переймаються цими проблемами. Зокрема, нещодавно обговорювали питання про майбутнє входження села в територіальну громаду. В цьому важливому заході взяла участь депутат Верховної Ради України Олена Копанчук, яка проінформувала жителів про значення органів місцевого самоврядування в сучасних умовах розвитку нашої країни. Йшла мова й про інші назрілі питання сьогодення, зокрема, робота ветеранської організації в умовах ОТГ.

ІІ. Турбота про ветеранів – мій святий обов'язок – каже Іван Іванович Момот

І це переконливо засвідчують його дії з часу, коли він очолює первинку, яка налічує понад 580 членів. Всіх він добре знає. Адже в рідному селі з ранніх років. Здобув спеціальну освіту, став спеціалістом сільського господарства, працював комбайнером, зав.колгоспною майстернею, інженером по техніці безпеки, зав.тваринницькою фермою, працював на інших ділянках колгоспного виробництва.

- Знати і розуміти людей, підтримувати їх у добрих намірах, допомагати словом і ділом – ключ до згуртування колективу, - така думка Івана Івановича, як очільника ветеранської первинки.

В приміщенні сільської ради очільник ветеранської організації І.І.Момот регулярно приймає відвідувачів. Самотніх, немічних людей постійно провідують за місцем проживання. Адже спілкування – один з найважливіших факторів, які гарантують нормальне фізичне і моральне самопочуття людей поважного віку.

Завжди він знаходить спільну мову з ветераном Яковом Гринюком, колишнім головою колгоспу, заслуженим працівником сільського господарства.

А з Олександром Ярощуком, односельцем, колишнім афганцем вирішує чимало питань національно-патріотичного виховання молоді.

Іван Іванович завжди турбується про людей, допомагає у розв'язанні життєвих проблем. Він пригадує далекий 1968 рік, Чехословацькі події, (Празька весна) в яких він брав участь. Служив разом з Миколою Янчуком, земляком з сусіднього села Мала Клітна.

І він довгий час не зміг довести своє військове минуле. А допоміг йому Іван Іванович. Він про це міркував однозначно: «А як же? То ж під одним дахом спали в тій Чехословаччині. Мені дали статус служби в «гарячих точках», учасника бойових дій, значить і йому те саме належить». З важкими потугами Івану Івановичу вдалось допомогти земляку про присвоєння Миколі Янчуку статусу учасника бойових дій. І тепер вони часто зустрічаються, обговорюють негаразди, шукаючи справедливості.

Як очільник ветеранської організації І.І.Момот прихильно ставиться до вирішення численних питань внутрішнього життя ветеранів. Скажімо

серед ветеранів є такі, які потребують постійно допомоги. Найстаріша в селі жінка Євдокія Шумих. Їй виповниться 90. От і Іван Іванович, ветерани постійно опікуються нею, по можливості допомагають матеріально.

Вирішенню багатьох питань ветеранського життя сприяє те, що Іван Іванович Момот зумів налагодити тісні зв'язки з місцевою владою, організаціями, які функціонують в селі. Наприклад, голова сільської ради Сергій Момот завжди буває на заходах, які проводять ветерани, позитивно вирішує і побутові питання людей похилого віку.

Ветерани спільно з громадськістю села обладнали сільське кладовище, доглядають пам'ятники загиблим воїнам.

Ветеранська організація добре співпрацює і з сільськогосподарським кооперативом «Кузьминський» та товариством «Агрокрай». Керівники цих об'єднань Анатолій Михайлюк, Олег Білявець власникам паїв виділяють транспорт для доставки зерна додому, трактор для обробітку присадибних ділянок, надають допомогу на поховання. Відзначають ветеранів також до Дня Перемоги, Міжнародного дня людей похилого віку та інших пам'ятних дат.

Ветеранська організація села налагодила добрі стосунки з місцевою школою, ліцеєм, який очолює Олександр Байдич. Ветерани села нещодавно вітали цей заклад з 150-літнім ювілеєм. Активно працюють ветерани і з культосвітніми закладами села, волонтерами, церквою.

Здоров'я ветеранів – постійна турбота первинки. По при всі негаразди, І.І.Момот, голова організації, активісти постійно проводять роботу, щоб людям допомогти пролікуватись, зберегти здоров'я. Для цього використовуються можливості сільського ФОПу, де обслуговують 2 сімейні лікарі Іван Куйбіда і Ірина Куйбіда та 3 середні медичні спеціалісти, а також лікування проходять ветерани в інших медичних закладах. Однак в цьому напрямку ще належить багато зробити. І голова ветеранського формування села І.І.Момот неодноразово піднімав ці питання на рівні району, області.

Турбує те, що з кожним роком ветеранам стає все важче, дорожче лікуватись.

Особливу увагу сьогодні потребує соцзахист ветеранів в умовах зростаючих цін на комунальні послуги.

- Проблем у розбурханому житті сьогодні вистачає, - мовить Іван Іванович, але здаватися не збирається.

2020 рік – це рік 75-річчя Великої Перемоги.

- Ми не маємо права забути про ці пам'ятні і страшні роки – відзначає він.

І в практичній роботі очільник сільських ветеранів визначає своє завдання. Зокрема, проводити і в подальшому роботу серед молоді по шанованню.

близькому ставленню до фронтників, трудівників тилу, їх сімей, тих, хто і сьогодні захищає нашу країну від ворога.

Ветеранська організація разом з школою, клубом і бібліотекою намірили створити сільський музей, відобразити в ньому історичні події періоду Другої світової війни.

Зараз ветеранська організація села активізувала роботу по національно-патріотичному вихованню молоді. На озброєння взято такі форми: як проведення уроків мужності, зустрічей з ветеранами, учасниками АТО, ООС. В цій роботі використовується книга «Ратна і трудова слава Хмельниччини: пам'ять і шана», яка видана обласною ветеранською організацією. В ній широко йдеться про бойовий і трудовий подвиг земляків в роки Великої Вітчизняної війни.

Добрим посібником для виховної роботи прислужилось і видання «Кузьмин літопис історії». Її автори Олександр Байдич і Яків Гринюк, односельці – кузьминці, заслужені люди, ветерани глибоко і всебічно висвітлили історію села, його бойові і трудові здобутки.

За майже десятирічний період І.І.Момот здобув визнання серед односельчан, однодумців. А сили йому додає і його дружня сім'я – дружина Надія Андріївна, син, донька, онуки.

А добрі наміри Івана Івановича завжди підтримує, допомагає у їх вирішенні голова Красилівської районної ветеранської організації Володимир Бондарук. А це сприяє реалізувати благородну справу по соціальному захисту людей поважного віку, зберегти їх бойові і трудові традиції для майбутніх поколінь.

Джерела:

1. «Красилівський вісник», 12 лютого 2016р.
2. Д.Северенюк. Від Куби до Кабула. Спогади.Хмельницький, ФОП Цюпак,2016.

КРАЄЗНАВЧЕ ЖИТТЯ

Кузіна Б.С.

м. Хмельницький

ВОЛОДИМИР ЗАХАР'ЄВ ТА ЙОГО НОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МИНЬКОВЕЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ ГРАФА МАРХОЦЬКОГО

«Поляк з великим українським серцем та його Миньковецька держава». Так в 2016 р. називався традиційний фестиваль в селищі Отроків, який з 2007 р. мав найменування «Отроків-2007», «Отроків-2008» і т.д. щорічно проводиться у володіннях тепер широко відомого на Хмельниччині польського землевласника.

Причому відбувається у першу неділю серпня, по закінченню жнив. Як колись, століття тому, цієї пори їх проводив сам реформатор 18-19 ст. Ігнацій Мархоцький. Він організував тоді гучне свято для всієї тодішньої громади «Миньковецької держави» – під назвою Дожинки.

Чи актуальні сьогодні, у дні напруженої збройної боротьби української держави за незалежність подібні розваги? На нашу думку не тільки актуальні, а просто необхідні. Тому що, є серед нас чимало представників деструктивних сил, що намагаються вбити клин у стосунки між поляками та українцями, Тому організатор і душа фестивалю – Володимир Захар'єв переконаний, що, по перше, висвітлення грандіозності задумів і справ великого громадянина Поділля може суттєво зміцнити порозуміння між нашими народами. А, по друге, послідовне, аргументоване дослідження допоможе сучасникам проникнути в глибину віків і дізнатись про історичну правду, яка десятиліттями або заборонялась або замовчувалась.

Вперше чимало невідомих раніше таємниць розкрив знаний в Україні член Спілки письменників України Броніслав Грищук. У своїх творах «Поділля – колиско і доля». Роман. – Льв. 1988. «Граф Мархоцький і Миньковецька держава» (маловідомі сторінки з історії Поділля) – Хм. 1992, Згодом у драматургічному творі «Хрест і корона», постановку якого з великим успіхом здійснив колектив Хмельницького обласного театру ім. Михайла Старицького у 2009 р. він дослідив невідомі широкому загалу питання.

Фанатично, просто вражає.

Ентузіаст краєзнавства, історик-археолог, потужний організатор, голова обласної організації ВТО Конгрес літераторів України – Володимир Анатолійович Захар'єв проникся ідеєю видобути із напівзабутих спогадів, історичних довідок, архівних документів, тогочасних артефактів, щонайбільше конкретних свідчень, які проливають світло на цю непросту проблему. Зроблене ним за відносно короткий термін часу багатьох дивувало.

А дивуватись тут не було чому. Хоча за обраним напрямом спеціалізації історичної науки він вибрав археологію, та для себе давно зрозумів просту істину. Як не може бути мистецтва для мистецтва, так і не може бути археології для археології. Вона (археологія) обслуговує історію, дає неспростовні докази історичних подій. Її артефакти, поєднані із архівними даними, з переконливим аналізом – головний доказ (аргумент) існування історичного явища, або його відсутності. А дослідника на цей момент цікавили історичні свідчення про Малу Батьківщину – Миньківці. Скільки їм років? Коли тут вперше оселились люди? Ким вони були, який спосіб життя вели? Як у наступному розвивались історичні події? Доступні джерела відповіді про це не давали.

За щасливими обставинами дізнався про дослідження минувшини Миньковець Володимира Сутковецького, журналіста, любителя історії рідного краю. І знову ж був вражений тим, як відносились представники місцеві влади до безкорисливої напруженої праці цього альтруїста. Це сьогодні, коли кожний, хто написав замітку, інформацію в районі газету, і її надрукував, вважає себе письменником. Акуратно складає віршовані рядки, що прийшли в голову у вільну хвилину, в окремий зошит. І, не втрачаючи час, шукає спонсорів, щоб надрукувати книгу. Щоб негайно повідомити людність про появу своєї геніальної особистості.

А у статтях Сутковецького – ціле зібрання невідпорних історичних фактів, цікавих знахідок, оригінальних висновків. І він не знає, що таке спонсор. Терпляче складає копійку до копійки, із своєї зарплати, щоб на свої кошти бодай малим тиражом опублікувати результати пошуків. Просто для того, аби донести історичну правду до земляків. Заради правди. Врешті, при сприянні добродинців, з'явилися таки його брошури: «Віск і

криця» – в 1990 р., ”Таємниці старого майстра” – у 1994. І знову... жодної зацікавленості з боку місцевих властей. В цей час Володимир Захар’єв дізнається, про подробиці неймовірних історичних подій на теренах свого рідного містечка, пов’язаних з життям і реформаторською діяльністю місцевого поміщика – графа Мархоцького. Ставлення до графа миньківчан навіть після кількох століть зневаги і забуття, всупереч нав’язуванню теоріям класової ненависті до експлуататорів, у земляків було дуже позитивним.

В 2007 р. Володимир Анатолійович обіймав поважну посаду заступника голови районній адміністрації. Він щойно дослідив в архівах, що наведені іменитими істориками свідчення про ці питання, не зовсім точні. Його дослідження, підтвержені документами, доказали, що селище Миньківці, засноване 600 років тому. Тобто набагато раніше, ніж доводили попередні історики.. Маючі такі свідчення Захар’єв, виступив ініціатором святкування 600-літнього ювілею древнього містечка. Йому прийшли на допомогу місцеві однодумці: подружжя Олександр і Наталія Толокови, Олександр Мельник, Анатолій Чумаченко. Дунаївчани – Андрій Пітик, Вячеслав Шелест, Володимир Сусяк. Так виокремився цілий гурт ентузіастів, утворився оргкомітет. Він домігся гідного проведення свята..

Можливо б це святкування пройшло малопоміченим. В області у той час відбувалось чимало подібних заходів. Та особливу значимість Віньковецьким святам придала присутність в районі – офіційної особи – заступника міністра культури України Ганни Чміль. Вона уважно поставилась до пропозиції історика-ентузіаста – провести реконструкцію і ремонт приміщень і на цій матеріальній базі створити музей графа-реформатора на громадських засадах. Причому київській гості особливо імпонувало переконання ентузіастів, що вони самі відшукають кошти для цієї справи. Одним словом заступник міністра підтримала дунаївчан і пообіцяла своє сприяння.

Не будемо переказувати непрості обставини пошуків приміщення для музею. Врешті-решт місцева влада для цієї мети виділила пристойний будинок, і не на околиці, а в самому центрі містечка. І знову розчарування. Сподівання на патріотичні почуття миньківчан, в справі збирання коштів для викупу обраного будинку виявились марними. Коротко кажучи, на викуп приміщення Захар’євим була витрачена вся його кількарічна зарплата. Ще й гроші у родичів йому довелось позичати. Та навіть це не зупинило людину, яка поставила перед собою конкретну мету і прагнула будь що втілити її в життя.

Та коли вперше Захар’єв привів у приміщення майбутнього музею членів оргкомітету, всі були вражені видовищем повної запущеності і розрухи, яке панувало тут. Зяючі отвори, пошрамованих мов амбразури в дзо-

тах, віконні отвори. Виламани дошки підлоги, повсюдно в усіх кімнатах жахливі купи сміття. Неймовірний сморід. – Та тут рік потрібно працювати, щоб просто підготувати будинок для ремонту, - поспішив зробити висновок один із присутніх.

Очі лякають – руки роботу роблять. Щоденно сам ініціатор і його родичі, сім'ї однодумців: Толокових, а також Анатолій П'янковський, Олександр Мельник, Анатолій Чумаченко, дунаївчанин – Андрій Пітик, В'ячеслав Шелест засукали рукави і заходились наводити порядок. Рік не рік, а майже місяць потребувалось для підготовки фронту робіт. А коли розгребли і винесли гори сміття, позбулись смороду, ремонтні роботи пішли веселіше. І все ж відчували члени оргкомітету, що їхнього ентузіазму, зусиль, самовідданої праці в будинку майбутнього музею недостатньо. Бракувало будівельних матеріалів, механізмів, інструментів, транспорту, коштів. Через це у декого не раз опускались руки. Від безнадії рятувала впевненість Володимира Захар'єва, що біди і прикроси не будуть довгими. Його кипляча енергією натура (сам «горів» справою і людей захоплював нею), позитивна налаштованість на удачу, вчасно виголошений жарт, часом просто усмішка – ніби змивали зневіру, підбадьорювали. Люди вірили йому і всю силу віддавали роботі. Врешті, ситуація змінилася у кращу сторону. Знайшлись небайдужі люди, любителі історії рідного краю. Прості люди, достеменні патріоти, які вірили, що не хлібом єдиним живе людина, якщо вона – духовна людина. Саме вони допомагали чим могли: і коштами, і матеріалами, і інструментом.

Значно складніше було, коли постало питання про викуп значної площі і створення власне не лише тільки персонального музею, а й про його продовження безпосередньо в маєтку Мархоцьких – сучасному селі Отрокові, сусіднього Новоушицького району. Тут, на скелястому узвишші, яке місцеві називають Бельмонт (прекрасна, чарівна гора), колись стояв величний білосніжний палац графа. Тут розташовувались французький живописний парк, фонтани, оранжереї, теренкури для прогулянок вздовж берегів мальовничої швидкоплинної річки. І поруч - господарські приміщення, млин, конюшні й інші будинки. Все це було зображено на старовинних офортах, гравюрах, естампах. А сьогодні тут стрімилі залишки фортечної стіни, яка в радянські часи слугувала огорожею двору для вигулу овець і телят. Поруч – ґрунтові дороги і стежки на випалених сонцем схилах. Трохи далі, між скель, порослих зеленню, визирали руїни скельного монастиря, вирубані в камінні вікна келій монахів. Руїни, руїни...

Ось тут, здавалось, справа зайшла в тупий кут. Вибачайте, Володимире Анатолієвичу, але землі таких розмірів Вам на Вашу жебрацьку зарплату працівника культури не викупити. І знову оті набридливі усмішки, східні розмови за спиною: «Знову Захар'єву допоміг щасливий випадок, удача».

(Над цим висловом у свій час збиткувався військовий геній Росії – Олександр Суворов. Коли допікали, приписуючи його перемогам – щасливий випадок, удачу, він відповідав: «Ну раз – щасливий випадок, ну – два. Та, помилуй Бог, варто ж колись відзначити не тільки удачу, а й уміння!»).

Цим умінням переконувати людей, запалювати їх прекрасною метою Захар'єв володів. Так було і на цей раз. Невдовзі ін виявив, що у саме цей час львівський підприємець Ігор Віталієвич Скальський - шанувальник мистецтва українських старовинних палаце-садових ансамблів шукає для придбання і реставрації маєток із цікавою історією. Невдовзі Захар'єв розповів йому про славне минуле цієї місцини і познайомив із теперішніми власниками Бельмонта. Відбувся аукціон і меценат переміг, викупивши територію мальовничих руїн із залишками древніх фундаментів будівель. Власне – всю резиденцію графа Мархоцького. Так розпочались нові клопоти Захар'єва для продовження утворення експозиції матеріальної бази. Але тепер уже не одного приміщення, а цілого музейного комплексу.

Більших зусиль вимагало від організатора науково-історичне і естетичне наповнення музейних експозицій. Щоправда непросто відповісти на питання: «А коли йому взагалі було легко?» Сьогодні, коли велетенська праця вкладена у справу завершена, зазвичай туристи, й інші відвідувачі, з числа фанатів старовини, досвідчених істориків, що відвідують музей, відзначають високий професіоналізм. Уміле розташування виставок і окремих артефактів. Високий смак художників-оздоблювачів.

Питання про те, як подати зібраний матеріал було складним та все ж відносно посильним. Складніше було відстояти непросту думку про те, що реформаторська діяльність графа Мархоцького мала великий вплив на громадську думку сільського населення цілого Подільського краю. Адже реформи він провів під враженням подій Великої Французької революції. На самому зламі історичних епох. Коли відбувались кардинальні зміни у свідомості мільйонів людей цілої Європи. Граф, який у свій час, ніс службу в арміях європейських країн, безперечно, одним із перших відчув прогресивність цих ідей. А його дії, не розуміючи, відкидали багато сучасників, людей дворянського кола. Його прогресивні ідеї подавались, як дивацтво, панські примха. Насправді ж вони були виплекані в болючих роздумах і перетворились на осмислені переконання цього великого гуманіста. Оточення Мархоцького не розуміло того, що він, замислюючись над майбутнім, випередив свій час.

Проте все це треба було ще довести. Потрібно було взяти верх над звичними заяжоненими поняттями професіоналів-архівістів, великого кола істориків – скептиків. А переконати їх виявилось непросто. Розміри статті не дозволяють зупинитись на деталях великої наукової праці, прикладеної для цього. Один перелік архівних аргументів противників

Мархоцького зайняв би чимало місця. Своїм завданням Володимир Анатолійович поставив – вирішення спірних питань в наукових дискусіях – на симпозіумах, наукових круглих столах, конференціях. На цих відкритих інтелектуальних турнірах розпочались жваві дискусії теоретиків. В цій справі визначальну допомогу надав перш за все Директор Центру дослідження історії Поділля Національної академії наук України – доктор історичних наук, голова Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців, академік Лев Васильович Баженов.

Однак, Захар'єв В.А., Скальський І.В., Баженов Л.В. та інші ентузіасти Центру Мархоцкознавства розуміли, що для ширшої популяризації життя і революційної діяльності графа-реформатора недостатньо дослідження і розповіді про його кардинальні факти тільки в музейних експозиціях, на науковому підґрунті. Для того, щоб цей напрям в історії Поділля отримав належне соціальне і громадське звучання, необхідно організувати нові масові заходи.

Так у Захар'єва виникла ідея організації масових народних свят – фестивалів. Ця ідея захопила і Ігоря Байдака – керівника туристичної агенції. І це було дуже доречно, тому що Садиба Махоцького розташована в глибинці подільських земель і, природно перед бажаними взяти участь в них постали серйозні проблеми із переїздом до фестивалю. А організатори туристських маршрутів легко її вирішували.

Отже поступово, з року в рік ці фестивалі стали все більш насиченими, популярними, цікавими. Тут уже була можливість розгорнути і наукове спілкування істориків і археологів, поєднавши їх з народними піснями, танцями, показом старовинних і сучасних українських костюмів, старовинних трепетно збережених в селах регіону, обрядів. Саме за цим задумом і проводяться, в «Подільській Швейцарії», як називають місцевість в Отрокові починаючи з 2012 р. святкування, приурочені пам'яті Ігнація Сцибора Мархоцького щорічні фестивалі. Для багатьох його учасників знайомство з постаттю графа розпочинається ще по дорозі до Отрокова, в Центрі Мархоцкознавства, в с. Миньківці. Тут розміщено музей графа. В просторих, світлих кімнатах на вражаюче ретельно зібраних, професійно оформлених експозиціях відвідувачі бачать раритетні документи, унікальні світлини, предмети побуту, одягу і взуття тих далеких часів. Зазвичай екскурсії проводять Захар'єв, Спірякіна. Вони не тільки розкривають тему особистість реформатора, а дають значно ширшу картину суспільного життя тих далеких віків.

Про життя і діяльність І. Мархоцького. з вуст учасників Народного свята на подвір'ї Меморіального музею графа-реформатора звучать не тільки теплі слова про цього, без перебільшення, одного з найкращих представників сусіднього польського народу, котрий зробив чимало доброго для

українців. Вчені-дослідники викладають дані своїх наукових розвідок, поети діляться своїми творчими доробками, майстри народного мистецтва показують свої твори.

Наприклад значення розробленого і узаконеного Мархоцьким прогресивного «Права міста Миньковець» 1791 р., а також його Укази, за якими здійснена відміна у 1795 р. податі десятини та інших селянських платежів, а в 1804 р. – (задовго до реформи 1863р.) скасування панщини. Цими ж документами була встановлена заборона називати селян образливими словами. Крім того на гроші дворянина відкритті лікарні, сільські школи, сиротинці. – У той історичний період, все це було дивиною навіть для повітових міст краю! При цьому наголошувалося, на значимості в цій справі Травневої Конституції Речі Посполитої, яка за 225 років перед тим дозволяла децентралізатору влади з-під Кам'янця-Подільського, графу Ігнацію Мархоцькому розпочати зміни у своїх спадкових володіннях. Про це наголосив у своєму виступі директор музею графа В.А. Захар'єв. Чимало нових фактів про діяльність графа розкрили у виступах істориків-краєзнавців Є.Д. Назаренко, О.П. Григоренко, Л.В. Баженов, П.Я Слободенюк, В.С. Прокопчук С.В. Трубочанінов, Н.В. Березіна. Всі їх повідомлення висвітлено в чергових випусках «Наукових записок Центру Мархоцькознавства». Його без залучення місцевих коштів, починаючи з 2007 р., в с. Миньківці Віньковецького району та с. Отрокові Новоушицького району Хмельниччини, випускає ініціатор, засновник і директор Захар'єв В.А. Мета одна – активізувати роботу по вивченню феноменальних наслідків діяльності цієї неординарної особистості, та дослідженню її впливів на подальший суспільно-політичний розвиток Подільської громади.

Окремо слід сказати про те, що до свята прилучався колектив театру ім М. Старицького. Актори, використовуючи отроківську мальовничу живу декорацію створювали сцени спектаклю Броніслава Гришука та Олександра Бойцова «Трон і корона». Ця вистава, відтворена на місці реальних подій далеких років справила на учасників фестивалю приголомшливе, надовго запам'ятовуване враження. Найкращі режисери і актори Хмельниччини, заслужені артисти, Заслужені діячі українського мистецтва вважали за честь брати участь у цій постановці.

28 серпня 2016 р. в с.Миньківці та с. Отроків мені пощастило взяти участь у святі (фестивалі) під назвою «Поляк з великим українським серцем та його Миньковецька держава». Урочисте костюмоване тогорічне відкриття фестивалю здійснював головний меценат, директор фірми «Техарт» – Ігор Віталійович Скальський, який придбав у 2007 р. на аукціоні залишки Отроківського маєтку І.Мархоцького, він же спонсорє і Центр Мархоцькознавства.

У той день в рамках наукового круглого столу також взяли участь і виступили вчені з міст Кам'янця-Подільського та Хмельницького: зокрема академік, доктор історичних наук – голова обласної організації Національної Спілки краєзнавців України Л.В. Баженов, доктори історичних наук В.С. Прокопчук, О.П. Григоренко, професор Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії П.Я. Слободянюк, дослідник і організатор свята – археолог, директор Миньковецького меморіального музею, голова Хмельницького осередку ВТО «Конгрес літераторів України» В.А. Захар'єв, кандидат історичних наук – В.В. Дячок, доценти Б.С. Кузіна, В.С. Мороз.

Не вперше виступили на науковому форумі: директор Державного архіву Одеської області Володимир Левчук, директор Державного архіву Хмельниччини Володимир Байдич. У фондах їхніх закладів зберігається найповніша добірка старовинних документів про І. Мархоцького та його «Миньковецьку державу». Завдяки співпраці архівістів – шанувальників графа Мархоцького з їхніми колегами в архівних установах Києва, Львова, Вінниці, Херсона, Хмельницького і, навіть, Варшави та Єрусалима вже випущено сім томів «Наукових записок Центру Мархоцькознавства».

Така ж велика науково-дослідницька структура кілька років тому з'явилась на Хмельниччині, з ініціативи члена Національної спілки краєзнавців України – науковця Володимира Захар'єва на базі створеного ним на громадських засадах Миньковецького історичного музею.

Хмельницькими мархоцькознавцями підготовлено, та у співпраці з науковцями Кам'янець-Подільського Національного університету ім. І.Огієнка, щойно видруковано – восьмий том «Наукових записок Центру мархоцькознавства». Книгу було презентовано в с. Отрокові на Науковому Круглому столі, в рамках цього заходу і передано до місцевої бібліотеки.

Долучилися до свята 2016 р. і представники Національної Спілки письменників України в особі голови обласної організації В.І. Горбатюка, та редактора Хмельницької районної газети «Прибузька зоря» М.П. Цимбалюка, Хмельницького осередку Всеукраїнської творчої спілки «Конгрес літераторів України» – письменники і поети: Галина Корицька, Наталія Мазур, Маргарита Шевернога, Валентин Говорун, Борис Кузіна, Валерій Грошко. Вони прочитали власні повідомлення, оповідання, поезії, статті, на написання яких надихнула їх бурхлива діяльність графа-реформатора. Прозвучали також фрагменти романів Юліуша Словацького «Король Лядови», Сельвестра Венжика Грози «Граф Сцібор на Острівці», поеми Мавриція Гославського «Поділля», присвячені діяльності І. Мархоцького та його дітищу.

Дослідники, зокрема, з'ясували, що й навіть Адам Міцкевич причетний до повідомлень про графа. У геніальній поезії «Акерманські степи» він увічнив південну частину «Миньковецької держави» – територію

«Графства Рувфіполіс» (вона розташовувалася на узбережжі Чорного моря між Одесою та Овідіополем). До речі, сама місцевість – Кароліно-Бугаз насправді названа так не тому, що там крутила свої романи з приїжджими знаменитостями у першій половині 19-го ст., у т.ч. О.С. Пушкіним, відома куртизанка Кароліна, а на честь сина Ігнація Мархоцького – Кароля – польського патріота. Його 1836 р. за революційну діяльність, після суду, царизм відправив на заслання у сибірський Тобольськ.

По завершенню наукової частини заходу художники Анатолій Верстюк та Віктор Юрчак, спільно з майстрами декоративно-ужиткового мистецтва Вірою Спірякіною, Світланою Денисенко, Тетяною Пилипчук – фотохудожниками з Кам'янець-Подільського клубу «Погляд» представили свої тематичні картини і вироби. Показали свої кращі малюнки, полотна, графічні роботи також і учні художніх шкіл Хмельниччини.

Традиційно, після урочистостей відкриття та роботи Наукового круглого столу, гості відвідали Миньковецький історичний музей на громадських засадах. А екскурсії за двома маршрутами по місцевості, де розміщувалась резиденція графа Мархоцького і по мальовничих пам'ятних місцях Отрокова, особисто провів директор туристичної фірми «Байдак тур», знаний на Поділлі поет і краєзнавець – Ігор Миколайович Байдак, який в співдружності з А. Цюпак ще 2011 р. на замовлення обласного управління культури і туризму видрукував знамениту багатоколірну карту «Туристична Хмельниччина».

У другій половині дня і увечері відбулося народне гуляння. На ньому проходили виступи колективів художньої самодіяльності, звучала музика, танці, показ лазерних ефектів.

Організації свята сприяли голова Дунаєвської РДА Олександр Бернашевський і голова Дунаєвської об'єднаної громади Веліна Заяць. Їх заступники – Андрій Рудик та Надія Слюсарчик виступили перед присутніми на святі та вручили відзнаки почесні грамоти його найбільш активним учасникам.

Отже вивчення і осмислення діяльності прогресивного громадського діяча і патріота ХУШ ст. Ігнація Сцибора Мархоцького, який в епоху Великої Французької революції, в умовах жорстокого протистояння царизму, вперше в Російській імперії зробив спробу запровадити на Поділлі проголошені нею ідеї Свободи, Рівності і Братерства, продовжується. Інтерес громадськості до історичної минувшини України, її славетних патріотів і подвижників щороку зростає.

А що ж стосовно мрії А.В. Захар'єва? Щодо його ідеї?. Нам видається, що сама думка – прославити рідну землю, людей, які сьогодні творять її нову історію – саме вона, як провідна зірка веде автора, а разом із ним сотні, тисячі людей, захоплених нею, вперед до відкриття нових історичних

фактів, нових нерозкритих таємниць далекого минулого. Бо це не просто – наша історія, а безцінний досвід поколінь. Саме він допомагає нам, сьогодні, в цей історичний момент, творити добро на землі, творити нову сильну, незалежну, багату скарбом народних талантів Україну.

PS

Як можуть такі науки як історія чи археологія допомогти мрії стати реальністю? Питання непросте. Але не парадоксальне. Якщо мрія ця – прославити Україну, землю, на якій народився, її природу, її людей – і визначних – героїчних. А також і пересічних, сьогоднішніх, серед яких виріс і набрався мудрості, ця мрія – благородна. Вона супроводжує людину все її життя, вимагаючи для здійснення всіх її талантів, енергії, знань і її титанічних душевних зусиль.

Така думка прийшла до мене під час прочитання збірки А.В. Захар'єва «Ідея, що стала реальністю». Подумалось, а й справді, у цієї незвичайної людини, захопленої такою ідеєю, і мрія повинна бути неординарна, висока, всеохоплююча. Перегортаючи робочі записи далекого 2016 року, в яких йшлося про власні враження тієї пори, ще раз переконався в її достовірності. А саме, і історія, і археологія і мистецтво художнього слова – допомогли і допомагають Володимирі Анатолійовичу Захар'єву крок за кроком йти до здійснення мрії всього його життя.

Література

1. Баженов Л. Граф Ігнатій Мархоцький в Українській та зарубіжній історіографії XIX – поч. XXI ст. // Наукові записки Центру Мархоцькознавства. – Хмельницький, 2009. – Т.І. – С.7.
2. Грищук Б. Поділля – колиска і доля. – Л. 1988 р.
3. Грищук Б., Бойцов О. Трон і корона. Драма на 2 дії. Сценарний план. – 2008 р.
4. Захар'єв В. Ідея, що стала реальністю. – Хмельницький: ФОП Цюпак, 2014.
5. Григоренко О. На службі літературної братії // Медобори – Вип. 10. – 2015. – с. 194-208.
6. Наукові записки Центру Мархоцькознавства. – Т.6. – Хмельницький: ФОП Цюпак, 2014.
7. Наукові записки Центру Мархоцькознавства. – Т.7. – Хмельницький: ФОП Цюпак, 2015.
8. Наукові записки Центру Мархоцькознавства. – Т.8. – Хмельницький: ФОП Цюпак, 2016.
9. Кузіна Б. Коли знову засяє Подільська перлина? // Проскурів. – 2015. – С.3.

МОЇ ВРАЖЕННЯ ПРО КНИГУ

Тримаю в руках чудову книгу з чудовою назвою «УКРАЇНСЬКІ ЕТЮДИ З ЖИТТЯ МІСТА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО», автором якої є українець, письменник, головний редактор видавництва «Бедрихів край» Валерій Іванович Куфльовський. Книга присвячена 110-й річниці від дня народження національного провідника Степана Бандери.

Збірка складається з сімнадцяти публікацій, які були раніше представлені в різних виданнях. Перший текст – під назвою «СЛАВЕНЬ УКРАЇНИ». Кожен українець знайде тут для себе цікаву та корисну інформацію. Кожному народові притаманно прославляти у піснях свій народ, свою державу. У нашого народу – тема віковичного болю, боротьби за незалежність, гоніння за українськими символами ворогами нашої ідентичності. В суспільстві існує думка про зміну тексту нашого Гімну відповідно до запитів часу. Колись у Клубі Поезії «Дніпро» мені запропонували написати новий текст Гімну. Я спробувала і зрозуміла наскільки це відповідально, якою має бути зрілою думка, проте я ще над цим працюю. Наш Гімн пройшов величезні випробування, автор книги точно передає відчуття тривожної боротьби за цей державний символ.

«СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ» – наступний текст книги. Хвилюючими є розповіді про дитячі думки автора. На якомусь свідомому чи підсвідомому рівні бабуся та односельці малювали свій сад у жовто-блакитні барви.

Цікава дитяча думка в тексті: «Чому так часто пишемо про Леніна, хіба немає інших людей?» Питання дуже сміливе, яке собі не дозволили б навіть дорослі. Автор з дитинства орієнтувався на патріотичних авторів, брав усе краще та українське від патріотично налаштованих учителів.

У вищому навчальному закладі автор знайомиться із забороненою на той час українською літературою, що є небезпечним для студента, але саме тоді в ньому формується українська душа. Важливий вплив на його становлення, як українця мають цікаві знайомства: з батьком вбитого за Україну в душі та піснях Володимира Івасюка, з Назарієм Яремчуком. Додає поваги відсутність у автора партійних амбіцій. Так і став Валерій Куфльовський віддаленим від російського, радянського та максимально наближеним до материнського, українського.

«СТЕПАН БАНДЕРА В ТРОЛЕЙБУСІ №11» – репліка про нетривалу в часі пригоду в загальному транспорті, але дуже показову. З розповіді зрозуміло: щоб дати правильну оцінку постаті Бандери – потрібно бути

гідною освіченою людиною, мати любов до Батьківщини. Шкода, що у великому тролейбусі такими виявились лише двоє пасажирів. І це – в центрі України. В цьому і є загроза нашій державності.

«ТРОХИ БІЛЬШЕ ПРО БАНДЕРУ» – текст-інтервю присвячений річниці народження видатного українського діяча, героя Степана Бандери. Біографічна довідка, відомості про активну усвідомлену громадянську позицію свідчать про його величезний внесок у збереження та становлення української держави. Його роль в цьому важко переоцінити, вороги України і досі здригаються, коли чують це величне ім'я. Цей розділ навчає нас бути українцями при усіх обставинах так, як ним був символ нашої нації Степан Бандера.

Цікаву інформацію містить есе-рецензія «ПРО ГЕРОІВ ТА ЛЕГІОНЕРІВ У МІСТІ ХМЕЛЬНИЦЬКОМУ». Пересічному мешканцю обласного центру знайомо багато імен, які носять вулиці міста того періоду, який відходить у минуле. Історичні постаті, які були нам відомі зі шкільної програми та з інших джерел, ніколи не були в нашому місті, не зробили жодного внеску в розвиток нашого міста. Навпаки – це чужі нам імена. Переосмислення історії, поступове звільнення від шлейфу комуністичного минулого відкривають нам нові імена історичних постатей, які зробили значний внесок у звільнення України від колоніального гніту, у розвиток науки, культури нашого обласного центру, України, імена героїв Майдану та визвольної війни на Сході.

Автор дає детальне пояснення цьому явищу, підкреслює необхідність озвучення нових українських імен. Перелік славних імен духовних провідників, захисників України, її пророків відкривають нові можливості перед читачами та митцями. Автор з вдячністю за велику працю краснезнавця, спирається на інформацію кандидата історичних наук Сергія Єсюніна. Радить знайомитись читачам з його дослідженнями.

Важливу роль в книзі автор відводить ролі і значенню символіки міста Хмельницького в одноіменному дослідженні. Занурюючись в глибини історії, автор дає пояснення зображенню символіки міста Хмельницький.

Як зрозуміло з тексту, це питання ще недостатньо вивчене. Маючи великі знання в області історії, літератури та певні знання в області геральдики, автор пропонує більш уважно віднестися до зображень так, як вони є певною символікою та мають відображати душу міста та відповідати символіці української державності.

Цікаві оповідання Валерія Івановича про життя та стосунки маленьких українців.

У книзі розміщено два тексти «РОСТИКОВА ОБРАЗА У ЛЯЛЬКОВОМУ ТЕАТРІ» та «ТРИЗУБ У СНІ МАЛОГО РОСТИКА». З цих публікацій виходить, що автор надає велике значення вихованню людини з раннього

періоду життя, а також виховання українця. Цікава розповідь про Тризуб. Думаю, що саме з розповіді улюбленого дідуся онук запам'ятає про роль Тризуба в житті України. Відпочинок на морі не обмежився відпочинком у воді та на пісочку: з дідусем-патріотом онук усюди та в усьому шукав Україну.

Ессе «ГЕРБ «ТРИЗУБ – ЗНАК НАЙВИЩОЇ ВЛАДИ» цікавий тим, що читач може одержати історичні, магічні знання Мудрості. На сторінках книги розміщена хронологія Тризуба. За цей символ покладали свої голови багато Українців, в тому числі і в наш час – російські окупанти вбивають, позбавляють рук наших Героїв за прихильність до цього державного символу. Тема Тризубу складна та цікава. Відомості про нього мало читати, їх потрібно вивчати. На допомогу читачеві в цьому приходиться саме цей розділ.

Не забувсь автор і про постаті значимих подолян, чия діяльність змінила обличчя Поділля. Ці люди зробили значний внесок у розвиток рідного краю, а в тому числі і нашої держави. Цікава постать педагога, фронтовика, літератора Брилінського Дмитра Михайловича. Для багатьох читачів це ім'я не є відомим, автор нас знайомить з його поетичною творчістю. Цікаво, що його вірш був надрукований в «Літературній газеті» в 1948 році з подачі П.Г.Тичини.

Продовженням теми знайомства з видатними подолянами є більш глибоке знайомство з Петром Івановичем Малішем. Митець, можна сказати, виріс на любові до творчості Івана Франка. Велика любов до всього українського проходить світлою ниттю через усю творчість Петра Івановича. Автор Куфльовський з великою повагою робить акцент на історичній тематиці митця: темі Голодомору на Поділлі, дослідження історичної постаті Устима Кармалюка. Зворушлива тема репресій, знищення кращих синів України, кропітка архівна робота, великий професіоналізм та працелюбність дозволяють автору бути неповторним.

Автор збірки «УКРАЇНСЬКІ ЕТЮДИ З ЖИТТЯ МІСТА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО» віддав належне і умілому господарнику, землякові-подолянину Олексію Івановичу Телезі, який в непростий час став очільником верстатобудівного заводу. Автор пише про його визначну роль в діяльності підприємства. В молодому віці він уже мав прокладений складний трудовий шлях від майстра зміни – до керівника гіганта.

Дуже припали до душі слова керівника, що робітники – то годувальники всього заводу, нечасто почувеш такі щирі слова від керівника.

Сам Валерій Іванович Куфльовський – людина далеко не байдужа до усіх процесів, що відбуваються в державі. Тому і книга його – справжня українка. Ще з молодих років він вболівав за державні справи. Був членом організації «Зелений світ», яка боролася за здорове довкілля. В неспокійні

часи, коли свідома частина суспільства почала задумуватися над насущними для України питаннями, – він став членом районного осередку «Народного руху». Справа була не з легких і в той же час небезпечною. Згодом мрія про Незалежність держави збулась, та мають місце інші ризики та загрози молодій Незалежності. Автор має багато роботи. Через усю його збірку мені світила його любов до України, бажання їй добра, процвітання та Незалежності. Нехай Правда переможе так, як гласять його притчі. Успіхів автору, невичерпної енергії та щира подяка за творчість. Особливий стиль, власні роздуми мені, як читачці, припали до душі. Хочеться, щоб у цієї книги було багато-багато вдячних читачів!

НАШІ АВТОРИ

Адамський Віктор Романович, кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, член НСКУ

Баніт Андрій Володимирович, історик-краєзнавець (м. Вінниця)

Бучківська Галина Вікентіївна, доктор педагогічних наук, професор Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, заслужений діяч мистецтв України

Блажевич Юрій Іванович, кандидат історичних наук, доцент Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, член НСКУ, Почесний краєзнавець України

Войтович Валерій Васильович, викладач суспільних дисциплін ДВНЗ «Могилів-Подільський монтажно-економічний коледж», член правління Вінницької обласної організації НСКУ, Почесний краєзнавець України

Войцехова Валентина Миколаївна, завідувача офтальмологічним відділенням Хмельницької міської дитячої лікарні

Говорун Валентин Давидович, вчитель біології і географії Хмельницького колегіуму імені В. Козубняка, вчитель-методист, член НСКУ, член Всеукраїнської творчої спілки «Конгрес літераторів України»

Греськова Валентина Вікентіївна, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри образотворчого, декоративно-прикладного мистецтва та трудового навчання Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

Григоренко Олександр Петрович, доктор історичних наук, професор, академік Міжнародної академії інформатизації, дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, член НСКУ

Єсюнін Сергій Миколайович, кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Хмельницького обласного краєзнавчого музею, дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, заслужений працівник культури України, член НСКУ та НСЖУ, Почесний краєзнавець України

Завальнюк Костянтин Вікторович, головний спеціаліст Державного архіву Вінницької області (м. Вінниця), кандидат історичних наук, член НСКУ, Почесний краєзнавець України

Зелінський Руслан Мар'янович, головний спеціаліст з мобілізаційної роботи апарату Літинської райдержадміністрації (сmt. Літин Вінницька обл.), член НСКУ

Казанцев Дмитро Юрійович, заступник голови громадської організації ХМСК «Проскуровський колекціонер», член НСКУ

Калитко Сергій Леонідович, кандидат історичних наук, доцент (м. Вінниця), член НСКУ

Коржик Світлана Анатоліївна, завідувач сектору з гуманітарних питань та інформаційної політики Летичівської районної державної адміністрації, голова Летичівської районної організації НСКУ

Коцюк Володимир Дмитрович, кандидат історичних наук, декан гуманітарно-економічного факультету Хмельницького інституту ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

Коцюк Наталія Володимирівна, старший викладач циклової комісії з туристичного обслуговування Хмельницького економіко-правового коледжу ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

Кравчук Олександр Миколайович, кандидат історичних наук, доцент Вінницького державного педагогічного університету ім.М.Коцюбинського (м. Вінниця)

Кузіна Борис Станіславович, кандидат історичних наук, член НСКУ

Кузьма Степан, здобувач освіти Хмельницького торговельно-економічного коледжу КНТЕУ

Кукса Надія Василівна, старший науковий співробітник Національного історико-культурного заповіднику “Чигирин” (м. Чигирин Черкаська обл.), член НСКУ

Куфльовський Валерій Іванович, директор видавництва «Бедрихів Край» (м. Городок), краєзнавець

Лисий Анатолій Кононович, кандидат історичних наук, доцент, зав. кафедрою суспільно-гуманітарних наук Комунального закладу вищої освіти «Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж» (м. Вінниця), Почесний краєзнавець України.

Манкевич Тамара, здобувач освіти Хмельницького торговельно-економічного коледжу КНТЕУ

Маркова Світлана Василівна, докторка історичних наук, почесна професорка МКА, доцентка, доцентка кафедри теорії та методик викладання суспільно-гуманітарних дисциплін ХОШПО

Марценюк Валерій Васильович, заступник директора Хмельницького обласного краєзнавчого музею, член НСЖУ

Матвєєв Андрій Юрійович, кандидат історичних наук, доцент, голова циклової комісії суспільних дисциплін Хмельницького торговельно-економічного коледжу КНТЕУ, член НСКУ

Махотін Олег Анатолійович, краєзнавець (м. Кам'янець-Подільський), член Українського Геральдичного Товариства,

Низенко Галина Володимирівна, голова циклової комісії харчових технологій Хмельницького торговельно-економічного коледжу ХНТЕУ, викладач-методист

Поліщук Олександр Сергійович, доктор філософських наук, декан факультету мистецтв Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

Поліщук Ольга, здобувач освіти 10 класу Хмельницької гімназії №1 ім. В. Крисицького, переможець II етапу Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів-членів Малої академії наук України (2020 рік)

Роговий Олександр Іванович, начальник архівного відділу Липовецької райдержадміністрації (м. Липовець Вінницької обл.), заступник голови Вінницької облорганізації Національної спілки краєзнавців України, Почесний краєзнавець України

Сердуніч Любов Андріївна, письменниця (смт. Стара Синява), член ВТ «Просвіта» ім. Т.Г.Шевченка, член НСЖУ, член НСКУ

Стеньгач Надія Олександрівна, кандидат історичних наук, доцент, професор кафедри теорії та історії держави і права Хмельницького університету управління та права, член НСКУ

Степанчук Юрій Степанович, доктор історичних наук, доцент кафедри історії та культури України факультету історії, права та публічного управління Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського (м. Вінниця)

Стрельбіцька Наталія Іванівна, старший викладач Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту, директор турагенції «Ніка-тур-вояж», заступник голови Українського товариства охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області, голова Хмельницького осередку організації, провідний екскурсовод, член НСКУ

Трембіцький Анатолій Михайлович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, член НТШ і НСКУ, Почесний краєзнавець України

Трембіцький Андрій Анатолійович, магістр, історик, краєзнавець

Троян Ростислав Феліксович, член ради Хмельницької обласної організації ветеранів, член НСЖУ

Флентін Віктор Володимирович, перший заступник Голови Відділення Національного олімпійського комітету України в Хмельницькій області, член НСЖУ

Франків Наталя Іванівна, викладач-методист Хмельницького торговельно-економічного коледжу ХНТЕУ

Халайцян Аделіна Володимирівна, студентка Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича (м. Чернівці), член Українського товариства охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області.

Халайцан Володимир Петрович, кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, член НСКУ, член Національної спілки дизайнерів України

Церклевич Вікторія Сергіївна, кандидат педагогічних наук, проректор з науково-педагогічної та виховної роботи Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту

Шкробот Петро Михайлович, краєзнавець, зав.прес-центром Хмельницької обласної ветеранської організації, почесний ветеран України, член НСЖУ.

Янюк Ольга Володимирівна, викладач Хмельницького торговельно-економічного коледжу КНТЕУ

ЗМІСТ

НАШІ ЮВІЛЯРИ	3
<i>Полищук О.С.</i> ХАЛАЙЦАН ВОЛОДИМИР ПЕТРОВИЧ – ВИКЛАДАЧ, НАУКОВЕЦЬ, МИТЕЦЬ	4
<i>Григоренко О.П., Коржик С.А.</i> ВОЛОДИМИРУ ПЕТРОВИЧУ ХАЛАЙЦАНУ, ВИКЛАДАЧУ, НАУКОВЦЮ, КРАЄЗНАВЦЮ, МИСТЕЦТВОЗНАВЦЮ – 50 РОКІВ!	6
<i>Бучківська Г.В., Греськова В.В.</i> НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ТА МИСТЕЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ХАЛАЙЦАНА ВОЛОДИМИРА ПЕТРОВИЧА	12
<i>Войцехова В.М.</i> ДРУЗЬМ...	15
ГЕРБ ВОЛОДИМИРА ХАЛАЙЦАНА (автор – В.М. Ільїнський)	16
У РОДИННОМУ КОЛІ	17
НАУКОВІ СТАТТІ	
<i>Адамський В.Р.</i> ЛІТИНСЬКИЙ ПОВІТОВИЙ КОМІСАР У РЕВОЛЮЦІЙНУ ДОБУ (БЕРЕЗЕНЬ 1917 – КВІТЕНЬ 1918 РР.)	21
<i>Баніт А.В.</i> МІСТЕЧКО ЛЕТИЧІВ І БОСИ МАФІЇ США	30
<i>Блажевич Ю.І.</i> ЗЛОЧИНИ НАЦИСТСЬКОГО ОКУПАЦІЙНОГО РЕЖИМУ ПРОТИ МИРНОГО НАСЕЛЕННЯ І ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ ПРОСКУРІВСЬКОГО ГЕБІТСКОМІСАРИАТУ (1941-1944 РР.)	34
<i>Войтович В.В.</i> ВІРМЕНИ МОГИЛЕВА-ПОДІЛЬСЬКОГО	41
<i>Говорун В.Д.</i> КОМПЛЕКСНЕ КРАЄЗНАВЧЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СЕЛА КУСТІВЦІ ПОЛОНСЬКОГО РАЙОНУ	47
<i>Єсюнін С.М.</i> КУПЕЦЬКА РОДИНА МАРАНЦІВ: НОВІ ФАКТИ ДО ІСТОРІЇ ПРОСКУРОВА ТА ЙОГО МЕШКАНЦІВ	53
<i>Завальнюк К.В., Зелінський Р.М.</i> ДОКУМЕНТИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ ПРО РОДИНУ ДЯДИНЮКІВ	65
<i>Коржик С.А.</i> У КОГО ЗУПИНЯВСЯ ЛЕВ ТОЛСТОЙ, КОЛИ ПЕРЕБУВАВ У ЛЕТИЧЕВІ?	74
<i>Коцюк В.Д., Коцюк Н.В.</i> ХАРАКТЕРИСТИКА ТУРИЗМУ ЯК ФЕНОМЕНУ: ФІЛОСОФСЬКИЙ ТА КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ	79
<i>Кравчук О.М., Калитко С.Л.</i> М.КРАВЕЦЬ ПРО УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВУ ГЕТЬМАНА П.СКОРОПАДСЬКОГО (ЗА РОМАНОМ «РОЗП'ЯТТЯ»)	83
<i>Кукса Н.В.</i> ВЕРСІЇ ПОХОДЖЕННЯ НАЗВИ СЕЛА СУБОТІВ	94

<i>Лисий А.К., Степанчук Ю.С.</i> ДО ПИТАННЯ ПРО ІСТОРІОГРАФІЮ ОДНОГО ПОДІЛЬСЬКОГО СЕЛА	98
<i>Маркова С.В.</i> ОБСТАВИНИ ПРОБЛЕМ КОЛАБОРАЦІЇ В УМОВАХ ОКУПАЦІЇ (1941–1943 РР.)	102
<i>Матвєєв А.Ю., Низенко Г.В., Франків Н.І., Янюк О.В., Манкевич Т., Кузьма С.</i> «ЇДЛО» УКРАЇНСЬКИХ СЕЛЯН У ПЕРІОД ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 РР.	119
<i>Махотін О.А.</i> ШЛЯХЕТСЬКИЙ (ДВОРЯНСЬКИЙ) РІД ОСТРОВСЬКИХ за документами Державного архіву Хмельницької області (генеалогічна розвідка)	122
<i>Поліщук О.</i> СИМВОЛІКА АСТРАЛЬНИХ ОБРАЗІВ У МИСТЕЦЬКІЙ СПАДЩИНІ ОЛЕГА ШУПЛЯКА	123
<i>Роговий О.І.</i> МАГДЕБУРГІЯ НА БРАЦЛАВЩИНІ: ІСТОРІКО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ	130
<i>Сердуніч Л.А.</i> ЗАРОДЖЕННЯ НАРОДНОГО РУХУ НА СТАРОСИНЯВЩИНІ, ЙОГО ДІЯЛЬНІСТЬ ТА УЧАСНИКИ	147
<i>Стеньгач Н.О.</i> СУВЕРЕНІТЕТ ЯК ПОЛІТИКО-КУЛЬТУРНА ЦІННІСТЬ У ПОГЛЯДАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕЛІТИ ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ КОЗАЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ	155
<i>Трембіцький А.А., Трембіцький А.М.</i> ПРО МОРАЛЬНІ ЧЕСНОТИ УКРАЇНЦІВ	166
<i>Халайцян А.В., Халайцян В.П.</i> МАЛОВІДОМІ ТУРИСТИЧНІ ОБ'ЄКТИ ДУНАЄВЕЧЧИНИ НА ПОДІЛЛІ – КРАСА ПОРЯД	173
<i>Халайцян В.П., Стрельбіцька Н.І.</i> МАЄТКОВІ ПАРКИ ПОДІЛЛІЯ, ЯК ТУРИСТИЧНІ ОБ'ЄКТИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ	178

КРАЄЗНАВЧІ МАТЕРІАЛИ

<i>Казанцев Д.Ю.</i> ЯКІВ ТІХМАН ІЗ ЗІНЬКОВА – ПИВНИЙ КОРОЛЬ МОЛДОВИ	183
<i>Куфльовський В.І.</i> ГРОНО СПІВЦІВ ПОДІЛЛІЯ ТА ТВОРЧА ЛАБОРАТОРІЯ ПОДОЛЯНИНА Й ПЕРЕКЛАДАЧА ПЕТРА ДАНИЛЯКА	189
<i>Марценюк В.В.</i> ЛІКАР ВІД БОГА, НАУКОВЕЦЬ, КЕРІВНИК	193
<i>Троян Р.Ф.</i> ЇХ ПОДВИГИ НЕВМИРУЩІ	195
<i>Флентін В.В.</i> СПОРТСМЕНИ-ЛЕГІОНЕРИ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ В ЄВРОПІ	200
<i>Церклевич В.С.</i> АНТОНІНИ: АРИСТОКРАТИ ДУХУ, ПРАЦІ, ЛЮБОВІ	205
<i>Шкробот П.М.</i> ПРАЦЮЄМО, ЩОБ ЗБЕРЕГТИ І ПРИМНОЖИТИ БОЙОВІ І ТРУДОВІ ТРАДИЦІЇ	210

КРАЄЗНАВЧЕ ЖИТТЯ

Кузіна Б.С. ВОЛОДИМИР ЗАХАР'ЄВ

ТА ЙОГО НОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

МИНЬКОВЕЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ ГРАФА МАРХОЦЬКОГО215

Шостацька Л.В. МОЇ ВРАЖЕННЯ ПРО КНИГУ225

НАШІ АВТОРИ229

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ХМЕЛЬНИЦЬКІ КРАЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

НАУКОВО-КРАЄЗНАВЧИЙ ЗБІРНИК

ВИПУСК 25

Підписано до друку 07.06.2020. Формат 60x84/16
Обл.-вид. арк. 13,7. Тираж: 100 прим.

Надруковано: ФОП Стрихар А.М.
м. Хмельницький, вул Чорновола, 37.
тел.: (096) 709-11-10